

М.М.УСАЕВ

МЕРКАН
ТУЛГЕНАШ

С2/202
М/91

А. Мусаев

**МЕРКАН
ТУЛГЕНАШ**

Тьесам

НОХЧ-ГІАЛГІАЙН
КНИЖНИ ИЗДАТЕЛЬСТВО
1968

*Сайн хеназа кхелхинчу
ненан Яхун безамана.*

Автор.

Драматургические произведения писателя Магомеда Мусаева заслужили признание зрителя. Его героическая драма «Волны Терека» и бытовая пьеса «В одном ауле» успешно шли на сцене республиканского театра имени Ханпаши Нурадилова.

В сборник включена и новая пьеса автора «Восставшие за свободу».

А ИЙСОННА
ГІЄВТТИ-
НАРШ

КХАА ДЕКЪЕХЪ ДРАМА

8470

7

ДАҚЪАЛОЦУШ БЕРШ:

Жамалда, хьолада, 60 шо.
Заза, цуьнан йол, 20 шо.
Серижа, Жамалдин зуда, 22 шо.
Тела, ялхо, 21 шо.
Гирман, кхечу хьоладен кIант, 23 шо.
Пурстон хьалхара, 55 шо.
Пурстон шолгIа, 55 шо.
Кузьма Кузьмич, хьархо, 65 шо.
Василий Кузьмич, комиссар, 30 шо.
ГIарбаш, 60 шо.
Молла, 50 шо.
Ленаштухург, кьена стаг
1-ра реманча
2-гIа реманча
Авторх деларг

Эпизодашкахь: адамаш.

ХЪАЛХАРА ДАКЪА

Гаьржачу зала чуьра дика гуш, серлавлалачу авансценици цхьана аглор, скверерчу дитта кел лаьттаху гланта охьахоу авторх леларггий, ласа а луййзуш цуьнца вогуь бемехь кьена пенсионер Василий Кузьмичий.

Василий Кузьмич. Цхьа зама яра олура тхан дас хлоккхуэхула хецца волаваларх хьобгуш.

Авторх леларг. Цундела хуьлу хир ву хьо, Василий Кузьмич, кху скверехьа телаш?

Василий Кузьмич. Хлаьа. Зама аьлчи а, заманийн бохь бу хлара аш буург.

Авторх леларг. Буур бацара, аш, хазнеха санна, бух ца хЮттийнехь-м кхуьнан. Ша жовжахатара хаьштиг а дохьур дара аьлла боху цхьаммо, вукхуьнан санна, и схьакховдо, бухахь деваша хилча.

Василий Кузьмич. Валлалазмор, хийла халой, ирхой-м яьккхи аш. Амма шуьга хьаьжча, цунах мискьа-ла зарратал тамаша бойла-м яц. Хлоккхул хазчу, хлоккхул нуьцкьалчу шуьга хЮн далур дац! Цхьа глортор хилча, дуьне хорцур дара ша баьхначу Архимедни дайна. Тфу, тфу, тфу. Ёлаьрг ма хила шуна, хланехьа ма хила. Иштта олий нохчаша?

Авторх леларг. И-м дикачунна хьаьа а ала мегий, Василий Кузьмич.

Василий Кузьмич. Цундела?

Авторх леларг. Цундела, хлара ирс доьгІна шу заводишца а, химица а, космодромашца а, ядерни физикца а хестадо-кха оха хаддаза.

Василий Кузьмич. Диканан хама баи хаар жима хлума дац, духхавахарг.

Авторх леларг. Хьовсий вай хІета, Василий Кузьмич, шайи партизански отрядах хьуна дагадаьхкин-чех соьга даделлачуьнга? Хаза дийцира ахь хлорш тхан эвлахь кегийрхошна.

Василий Кузьмич (*ша Іадохъ та а луш*). Дера хьовса. Дуьненан тІаьхьало ю вайн революций, даьккхна Іедаллий, хІоттийна социализмий — уьш вайн хІор чкъуран тІамарх доллар, цара адам дахчор. Бехк буьллу даций вайн, сан хьаша, и хьахаделларш хьан произведенино мичхьа дохкий, кегийрхой мел Іамабой хаа суна лаарх. Со ладугІуш ву-кх хьов...

ХІара шнъ Іен аго Іаржло. Кирхьа деллало.

Авторх леларг. Шун да Іелина вевзинчу хьера тІера йоло лиира суна, Василий Кузьмич, хІара сайн пьеса.

Василий Кузьмич. Го суна. (*Ша Іадохъ тало.*)

Авторх леларг. 1919-чу шарахь дара иза. (*Пьеса еша водало.*)

Бухара кІар-кІар хезаш, баьццара хьеран корта. Акхтар-га кІел, хІураша вуьзинчу Кузьма Кузьмиче ладугІуш Іа Іела, книжка а карахь.

Іела. ТІаккха хьенан хир ю техьа, Кузьма, хІара хьераш, латтий, заводаш — хІорш?

Кузьма Кузьмич. Вайн хир ю-кх. Массеран а юкьахь.

Іела (*белшаш а саттайой*). Хаац. Ца кхуьу-кх.

Кузьма Кузьмич. Кхуьу. Хьо ца тешало цунах. Іела. Амма иштта хила доладелла. Паччахь бухваьккхна адамаша.

Іела. Сурт мукъа а делара оцу Ленинан. Хьожур вара-кх цуьнга леррана. Массо санна, адам хілла-м Іай хьовх иза, Кузьма.

Кузьма Кузьмич. Мичара. Ильич хьаха ву. Іела, дог, ойлий, лаам, кхетаммий кІорга стаг. Суй летар бу аьлла цо.

Іела. Хьуна вайна иза, Кузьма?

Кузьма Кузьмич. ХІан-хІа. Гинчара, вевзачара вуьйцу хезна. Вешна. Дерриг Іедал Советашка ло цо. Тера вуй кхаьрга вай (*хьера тІе корта тосу*) дацадай-тинчу Николайх?

Іела. О, дІаваьллахь, Кузьма. БІаьрг-лерг а, ког-куьг а ша тайпа долуш, цхьа тамашена башха стаг хета-кх сан дагна и Ленин.

Кузьма Кузьмич. Еша ахь цуьнан и *(цуьнгарчу книжки тIе корта тосу)* «Пачхьалкх, революцини». ТIаккха хуур ду хьуна, Ильич хьекъалан да вуйла-м. Хиницалц ахь ешнарш гIан ду хьуна цунна хьалха.

Гела. Дика ца кхета со, даватIарг, оьрсийн маттах. Вуьшта-м хала дацара, Кузьма Кузьмич.

Кузьма Кузьмич. Кхетар ву. Амма лар чIогIа елахь книжка. Варий, ас аьллий хьоь, тешам бац хьуна гIарбашах. Заза-м шина а гIор вайгахьа хетало.

Кхеран безаман юкъаметтиг хууш, Кузьма Кузьмич кIезинг велаозаво. Гела, эхь хетий, хаьал бехкала вовдий хуьлу.

Гела. ХIа, дика ду, Кузьма. Россехь-м революци хилла. Ткъа вайн кхузахь дерг хIун ду?

Кузьма Кузьмич. ГIурт бу, Гела, цIена гIурт. Цкъачунна. Амма, Ленина цу тIехь дуьйцу нийсонан Гедал хIоттаза Иийр дац. Бакъду, хазнеха санна, тIетаIа-м дезар ду адаман и Гедал доккхуш, толош. Баларш а оьшур дац.

Гела. ДаватIарг яI, цигахь!..

Кузьма Кузьмич. Хьо жимма тIех кхоьруш хетало, Гела, цкъацкъа. Ткъа, кхийринчу Iуьнан жа ца хилла, лаа ца боху шуи халкъан кицано. Ларваларх зен дац. Амма цуьнан некъаш бен-бен ду. *(Книжка пхьаьрси кIел доций Iлавовду.)*

МавI-мавIнехьа Iохкучу назбаршна юккъехь лоха стол а лавтташ, кузашца кечдина ЖамалдагIеран доккха цIа, кхаа чу неларш а йолуш Пенах кхозу куьзга а, герзаш а цIандеш, кузашна тIе жима нуй хьоькхуш лелаш гIарбаш. Дехьачохь локху пIанино хеза.

Жа малда *(арара схьахеза)*. Хьай делан нелалт хилла цу хьан боккхачу шина бIаьргана. Дайлла и корта а биана...

Цунах кхоьруш егаш хьийза гIарбаш чохь.

Схьавоьл чу!

Лакронан эткашца атлазан гIовтал тIехь, Iаьржа хиллачу мекхел а сира, готта бохь болу куй а коьртахь, дашо куьзганаш а доьхкина ву дегIана тоьлла, буьрса Жамалда. Iаса дIа а хIоттийна, кхелана шад схьаьшначу цунна тIаьхьхь чуваьлла Гела вегаво.

Мичахь кагйина ахь и хинна?

Гела. Чурт доллучу борзехь.

Жамалда. Чкъург хьовх, сема йохь а вуссур ва-
ций-ц хьо-м хлургонара.

Гела. Глаш воглуш вара со-м.

Жамалда. Къорланор вачара! Хьан хлун даьлла...

Гела. Делан элчанор вара-кх.

Жамалда. Сацийта! Дела вара хьан. Ас мосазза
аьлла хьоь, цу глзкхичуьнца и киншкаш ма кеге?

Гела шегга хьаьжча, гларбаш юху.

Хлорш стенна марзйина. Хлун кароре догдоху царна
юккъехь. Цара ге юзор яц. Цулла а со резаве, суна хлун
тов хьажа, тлехал!

Гела. Со-м...

Жамалда. Сацийта! Сацийта! Хьо-м, мегарг хил-
лехь, дена вер вачарий сов.

Гела. Ас-м ма ца кегайо книжкаш.

Жамалда (*гларбаше а хьожуш*). Хьажахьа цуьн-
га. Хаттал кхуьнга!

Гела. Дера, мах луш ма дешийтира ахь хьайн
йоле-м глалийтлахь.

Жамалда (*кхардаме*). Сан йол хлунда юьйцу ахь.
Эла! Хьо цуьнан лай ма ву.

Пиаминно тоь.

Гларбаш. Хлетн. И баркалла ду-кх, набарх а юьй-
луш, хьайна элпаш ламийначу цу мисканна ахь эриг...
(*Шегга к'елд'ахула а хьожуш, араяьлла Заза сехьа сан-
чу чуйовду.*)

Жамалда (*д'аса а хьожий*). Х'ах!!?

Гларбаш (*сехьа а йоглуш*). Стохка дуьйна, массо
мукъа минот царна тлехь ю. Бисмалла-м ца доккху
багах...

Жамалда. Д'аэца. Къарлой хьо?!

Гела. Сагатлуш, буса тлехьожу-кх цкъацкъа.

Жамалда. Хьий хьан божа и ира ши б'аьрг царна
т'е!.. Ткъа болх? Эрна ян еза хьо цу дег'ла ваьккхина сан
сискал? Ас, цуьрг ца дуьтуш, схьаловдур ю хьох иза.

Ластайой Гелина шед туху, и, лазавай
ч'ичк'ашка а воьдуш, сетта.

Кхин хъан куыг царах кхетта аьлла суна хезий... Бо-
жалш, даьхнакерташ цена лелор ду хъан глуклакх.
Цхъана а хъайбанан хенан маынг луйранна суна тледа
гой — велла хьо! Говраш къегаш, пайто чохь сурт гуш
хилийта. Ахь-м шиммочулла кхоллу!

Гела. Ца йнъча, болх ма ца бало.

Жамалда. Мацвелча балур бу. Сарле н тоьла
яккхий ваьллахь.

Гела араволу.

Схьакхайкхал хъархочуынга!

Гарбаш, кхоьруш, араэккха.

(Герзашна хьалха а хлуттий.) Шун парглат кхазар
гича, ма хуур дара большевикашна зама ласто шаьш
эрна глертийла. Россехь революци йнча хьовха, берзина
уьш таппа лаьттича а, хьийзина денлур ду кхаа бле ша-
рахь адаман сих, пхонах доьлла ледал. Романовглеран
хлу ца дайна! (Тур схьа а оьций.) Со къанвелла. Овста-
рин тламеххьий, Калугеххьий борачу динахь вайша
кортош эгор карладаккха деза мега хъан, цахиндол-
чуынга сатуьйсу сонта нохчий «Ирасха-паччахъана» тле-
берзош. Ас, мисарболатан хьошалла тосуш, цу инарли-
на совглатана лур ду хьо, сайн меттана летийта.

Гарбаш (чу а йолий). Схьавоглу.

Чувсана Кузьма цхъанна а ца го.

Жамалда. Хла, цена леладелахь. Императоран
дуьхьа, хийла блаьрг белхийна кхуо.

Гарбаш. Ма кхералахь. (Хлун а бохуш, тур дла-
улу.)

Кузьма. Ахь хлун бахара, Жамалда?

Жамалда. Бисина тлулг аьгний ахь.

Кузьма. И-м аьгнера. Вукхуьнан бера йолазара
тера баьлла-кх, масех лара а каглуш.

Жамалда (дарлой). Маца? Хлунда?

Кузьма. Сийсара. Цхьамма чхар-хлума тесна-
чух тера ду, апарин ога а сеттина.

Жамалда. Хлах!? кьорланор кхуссур бацара хьо,
цу хьера чу а хиъна, берашна киншкаш кегош ца лахъа-
ра-м.

Кузьма. Ой, книжкаша хьекъал ма ло, Жамн, кегийчарна.

Жамалда. Хьекъалш бен-бен ду. Цаьрга Iexa ца яйта яьккхина ас йол гIалитIахь доьшучуьра юкъах. Кху тIаьххьарчу хенахь Iелас лобцучу уьйрашна реза вац со, Кузьма. Шайн дайшкара дуьйна кху кертана цергаш хьекхочу кхекхийн кетарийн моглa — неIармачашъечун кIант, лакххьара бежалуй, нехан буьн чу лелха Дауд, цаьрца дош мел леларг. ХIара кегарий болабелчхьана дукха туп етта цара. Хаац, хьо ма хуьлда уьш вовшахтуйсург.

Кузьма. Мнчара, Жамн. Тхо вовшийн маттах а ма ца кхета, Iела мацца а цхьацца книжка еша гIертарх.

Жамалда. Ца оьшу. ВалахIоьттина ваца дезачу ялхочунна киншка ца оьшу. Хаалахь, хьо Iедало Сибрех вахийтинчу кIентан да ву. Виц ма ло, ас дина дика ду хьуна. Iелин ког ма левзийла кхин хьера чу хIинцалцлерчу тIехь.

Кузьма. Ткъа, Заза?

Жамалда. И хIун ю ахь юьйцург! Бакъой, Нийсой, Латтий — и хьапар-чупар хьехо куц ду цхьацца киншкаша. Царех цхьаь вайн декъа тIе яьллачух тера ду. Зазина пондар Iамо ахь магийна меташка а кхин схьа ма лестийла.

Кузьма (эсала). Дика ду, Жамн, дика ду. ЧIорIа вовшийн амалш тайнера кху шинна. ХIаь. Мегар ду. Цу пондаран цхьадолчех со а кхета, Жамн.

Жамалда. Хаац суна! И бол-м бац вайн, Кузьма, саболуш?

ГIарбаш. Бух болуш хир бу цуьнан. (Арайолу.)

Кузьма. Ялтин къоьлла кохьарш йоллийна, Жамалда, адамаша.

Жамалда. Баккъаллий!.. Хьний хIорш бала писалла... гIуо хIета. Варийлахь... (ДIавовдучу Кузьмас йиллинчу неIарх ара.) Нуьйр тиллал говрана.

Iела (арара схьа). Муьлхачунна?

Жамалда. Расхачунна. Хезний хьуна?! Мича яхан хьо? (ТIамарш йолчу дарин халат а тIехь, чIогIа кечъелла Серижа, сирдаьккхина пошмакхаш а когахь, меллаша сехъайогIу).

Серижа. ХIун бах ахь?

Жамалда. Пурстоп кхойкху. Со хье ца ло хьуна. Ма хаза ю-кх аре, беш, зезагаш... Жимма мохе яла, ойла а екьалур. Матар йоьрий хьо кху холбатахь.

Серижа. Дог ца догIу. Могаш яц. (Гелло.) Со-м балехь яй.

Жамалда. Далахьеха дацарий. Мосазза аьлла хьоь, цахнидерг дицде?! Далла хастамбе цулла а, хьуо бахьанехь дижина мостагIалла ца тоьа хьуна?

Серижа (хьала а тавIий). ХIахI?.. Сан кьа хуьлда шуна, везандела... Бокьаца кхел яйна аьлла, хабар деанера ремера. (Ша шеге.) Кхунах гIуллакх хила ца доллу...

Жамалда. Ахь баккьаллий! Маржа я! Ма бале ваьккхи-кх аш суна и Гирман.

Серижа. Соь хIун де бах ахь? Хьайн йоIе сацавайта.

Жамалда. Цхьаь дендарий, уьш цуо кхуьйлийла хаахьара-м. Делан шен ницкъ кхачарца!..

Серижа. ДIалуо йоI, рема невцо Iалашьер.

Жамалда. Дирий ахь кьамел?

Серижа. Дира-те.

Жамалда. TIаккха?

Серижа. Цо-м аьттехьа а ца дуьту. Дуьне доьхчи а гIур яц ша боху Гирмане.

Жамалда. Дала хIаллакIойла хIара, ша харц мел лехь. Ма со эвхьаза ца ваьккхича тоьлура-кх!.. ГIур-м яй, гIур м...

Майрчуна тIаьхьа ара а йолий, Серижа чуйогIу.

Серижа. Мел хьоьгур бу техьа ас, сайн ден хеннарчу кхуьнгахь хIара бала. Декьалниш ца Iеба буйьсанаш ма еха ю-кх со еллаяларна... (Геллой, назбар тIе южу.)

Чу а йогIий, хьоьжуш лавтта ГIарбаш.

ГIарбаш. Серижа, хьо кхайкхирий?

Серижа (меллаша хьала а тавIий). Ахь хIун дира вайша дийцинчух?

ГIарбаш. Сайна дала ницкъ ма-баллара, чIогIа лардо ас и шнъ.

Серижа. TIаккха?

ГIарбаш. Дера ду цунна и чIогIа везачух тера.

Серижа. ХIахI!? Стенах бах ахь?

ГIарбаш. Кху кIиранах хийлазза киншкаш йоь-

шушшій, дай-й хабарш дуьйцушшій хааделла суна и
шнъ...

Серижа. Дийцал, дийцал ахь... (*Клегархоу.*)

Гіарбаш. Со елла хонйла хьо, хьайн ціийнден
бертаза соьга хІорш леладойту делахь.

Серижа. Ахь хІун дуьйцу. ХІара мичара ду, Гирма-
нан стунда хила гіертачу цуьнан бертаза.

Гіарбаш. И айхьа аьлларг-м ца ло ахь схьа?

Серижа. ХІокху сохьта-м лур ю. (*Дехьа йобду.*)

Гіарбаш (*ша шегә*). Тамаше ду-кх кхуо лелориг...

Серижа (*сехьа а йоглуш.*) ХІа, цкьачунна хІара
коч... варий, цу шинна вовшахкхетийла ма йиталахь. Ас
йй юьтур яц хьо.

Гіарбаш (*коч мараюллий, ара а йолалуш*). Дала
мукъалахь, дала мукъалахь. СагІа хуьлда хьан хІара,
сагІа... (*Юха а хьодий.*) Шу цІа даьхкинчу буса пайто
цІанйинарг хиллера хьуна Заза. Цхьанхьахь-м пхьарс ла-
зийна Іелин.

Серижа. Хиллий-ца? (*Ойлане.*) АхІа. ЁоІ кьевсин-
чохь.

Гіарбаш. ХІаъа. Суна дуьйцу хезира цу шимма.
Дала а лай діадолу вовшийн гнча.

Серижа. И аьтто ма биталахь царна. Шен жимал-
ла, цхьа юьхьІаржо ерий Зазас. Хаалахь, и вайшиннах
окхур ду дас. Дехьачуьра тІорказ діаоза Іела веза су-
на. Москал кхе олла.

Гіарбаш. Дика ду. (*Арайолу.*)

Куьзган чохь талуш лаьттаху Серижас ша
тергалвойла ца хаьа, чуваялячу Іелина.

Іела. Хьо кхайкхирий, Серижа?

Серижа. Муха ца кхойкху. Хьуна лаахь-м кхой-
кху.

Іела (*воьхна, ша хІун эр ду а ца хууш*). Гіарбаша
бахара-кх...

Серижа (*охьа а хууш*). Схьанехьавала тІаккха.

Іела. Муьлха тІорказ?..

Серижа. И-м діанисдира ас, хьан пхьарс лозуш
хилар дага а деьна.

Іела воьхна хуьлу.

Бирзина богІий?

Іела. Кхунна-м набарх со тіехь Інллинерий. Та-
белла.

Серижа. Ха харца накъост эшна уллохь. Охьа-
хаахьа... Хіоккхуза, хіоккхуза... (*Шена улло меттиг тайо.*)

Іела ца кхуьу, ийзало.

Хьо ма діатела. Катохарна кхоьру хьо? Адамаш лоб-
цуш яц хьуна со-м.

Іела. И хьанна ца хаьа.

Серижа. Іела, йиний ахь вайн ойла? Ма балехь, ма
холчохь ю-кх со.

Іела. Хіундий? Хіун хилла? Ой...

Серижа. Со-м нуьцкъала елла, ца яьлла Іеш яй
кхуьнгахь.

Іела. Діагьо... (*Вухий.*) Цундела дуьненан ялса-
манахь ю-кх.

Серижа. Хьашт дац. Ца оьшу. Валахьа ор-
цах.

Іела. Хьан вешин а, кентан а метта ву-кх со, Се-
рижа. Хіун де ас? Дог лазий ахь сан.

Серижа. Веза. Дагавоьхна. Кхетахьа. Тешахьа.

Іела (*хьала а эккхаш*). Сой?.. Ахь... ахь хіун дуьй-
цу... Серижа...

Серижа. Ас, ас тіелоцу гучу ца далийта, хьуна
хіума ца эшійта.

Іела. Діаяла, діаяла. И муха мегар ду. Ишта там
бац.

Серижа. Хіунда бах ахь, хіунда... Суна къахета.
Кхоам бу хьан, сан...

Іела. Хіан-хІа, Серижа... (*Діахуьлу.*)

Серижа. Хьайн езар ю бохург-м дац иза!? (*Соцун-
гла а хуьлий.*) Хіан-хІа. Къен ву хьо со йоцчунна. Ас
лур вац!..

Іела. Ма яла дакъаза. Ойлае айхьа дуьйцучун,
хьайн...

Серижа. Йо. Ас вайшинийн а ойла йо, Іела.

Іела. Баркалла. Ма е. Со вита. Хьарамло мегар
яц. (*Аравала діаволало.*)

Серижа (*чуььллачу гларбаие*). Вузавел хІара.

ГІарбаш. Серижа реза йинчух тера ду ахь, охьа-
хаал.

С е р и ж а. Тхан яй чуьра ялахь. Хицца цуьнан карахь ву хьо, охьахаа.

ХIара шиь чIогIа тергалдеш, арайолу гIарбаш. Iела охьахоу.

Ас бохург дича — мотт кIеда, Iайг хьена, бедар це-на хир ю хьан. Ца дой — сан къахьаьрча. Соьга и декха а ду-кх лур!

Iелина гонях хьийзина Серижа дIанехьа
йолало, гIарбаш чуьалча.

Г I а р б а ш (*Iелина юург а хIоттош*). ХIун Iедо техьа Зазас цу бешахь! ХIума дено-дено кIезиг йоу. Дитташ-кий, зезагашкий, малхехь ловзучу олхазарший шабар-шибарш деш йолало, охьахоу. ЧIогIа лечкьош, и киншка а буйнахь. Тергалъелирий хьуна, айхьа зезагашна хи тухуш?

Iела (*бакъдерг лачкьош*). Тидам ца хилира сан-м.

ГIарбаша, хилира бохуш, бIаьца йо Серижиги.

С е р и ж а. МаьI-маьIнехьа тIамо кхуьйсучу дерIа-станан гIайгIа яц хьуна. Мовладан беттан хьалхара ор-шот йиллина Iеш ю.

Iелас леррана ладовгIу.

Шен марин ойланаш йо. Марзошна совгIаташ ду кеч-деш.

Г I а р б а ш. Хьажахь, и дицделлера суна-м. (*Сери-жин бIаьцанца*). Яй тIехборIурий сан. (*Сиха ара-эккха*.)

С е р и ж а. Ма сиха вели хьо?

Iела. Вуьзи. (*Аравала а волалуш*.) Тоьла ю сан, дада цIа вале, цхьа-ши чкъор даккха дезаш.

С е р и ж а. Цуина-м ас бехказа воккхур вара хьо! (*Мараволла юлу*.)

Iела. О, дIаььллахь, вайша дейта йоллу хьо.

С е р и ж а (*неIаре кхачначу цуьнга*). Вайша дуьй-цург кхечух кхетар хьайгахьа доцийIа ца хаьал сонта ма хилалахь.

Схьа а хьожий, Iела дIавовду.

Вовелла хеталахь а, йола хан йиллина аьлча, мацал-ла вала воллушехь, юучух мотт-м ца тохабели кланте. И новкъара дла ца яккхяхь, кхуьнга догдохийла яц.

Зезаг а буйнахь, йогий чужкха клайн глабали юьйхина, глодаюкь юткъа, самукъе Заза.

З а з а (*Серижа мара а юькхуш*). Ов-в-вай, мама, и хаза аре, сирла де. Суна дайна глан! (*Пошмакхаш тлехь яйн сетта.*)

С е р и ж а. Самаххий?!

З а з а. Хлан-хла. Вайн бешарчу глантахь набъозий-нера суна.

С е р и ж а (*ша шега*). Делан нпцкъ кхачарца сама ца яла озийн елира. (*Цуьнга.*) Муха?

З а з а. Хьердаьллачу жлаьлех едда йовдучу суна цхьана цла чохь узарш деш хези. Дехьахула хьавьзина яхана со, неларна тоьхна догла ду. Тоьхна ас и дохийча, цу чьюра арайолунн хьо. Таккха суна обанаш бохуш йоллу хьо, тлаппъаьлла яйн. Тохарлера жлаьла схьачу-хьаьди. Дланккхи со. Вовшийн куьйгаш а лецна доглуш, лаламат дукха адам дара. Даяхана со царна юкъянк-кхи. Таккха схьахлоьтти и зезагаша кхелина, бэла-баьццара шера аре. Хьо яний ерриг ела а елла, соьга синтар кхийдош лаьтташ. Длахьаьжча, лелас клаьгнаш а дохуш, беш юглуш хуьлуни вай.

И ца тов, Серижа кхоьлу.

Эццахь самаяьккхин со цхьаь-м кьюьйсучу хьозаша. Ма хаза дара моьттахь, мама!

С е р и ж а. Далний, маликаший диканнг дан ду. (*Гладъяханчуха ела а луш.*) Далла хастам я!, самах цу лелина уллохь вайша хьан дена гур йоцуш!

З а з а. И хьанна хаьа! Суна-м эхь хетар дацара цуьн-ца суо гарх, мама.

С е р и ж а. Ахь хлуи дуйцу!? Лом санначу Гирмане а мел корта беттийти хьан дас.

З а з а (*ца кхуьуш*). Ткъа хинца?

С е р и ж а. Хьуна луьург дера хили. Хьан меха хлу-ма дац ден. И дохковалале ахь снхо йичхьана... Сарле ткъозза ма хийцалой божарийн ойла.

З а з а. И хьаха ду ца хуьлу. Хинца хлуи тоделла, хлалха аш со ца яхийтинчу, цу Гирманан?

Серижа. Божаршка иштаниг хатта бакьо ю вайн? Шен цхьаъ хир ду. Цо мичара дуйцур дара и. Хьайн да ца вевзаш ю хьо?

Заза. Ткъа хIун дан деза ас?

Серижа. Хьайх бюбулуш дош деллачу цуьнан юьхькIайян еза-кх. Кичча дов ма ду иза. Неха-м, зулам сацо, лэшка а ихна мехкарий. Эла санначу Гирмане-м...

Заза. Со-м гIур яц! (Йолой.) Зударий дац адамаш? О, даьдаьтIа, хьастаха Кузьминн йолехь хиллачу книжки тIера эланиг яра хьуна, мама, йол! Зеламхас лелийнарш динцо цо-м. Хьалдолчарна буса цIераш туьйсу, къечарна хIумнаш йоху. Герзаций, говраций божарел майра...

Серижа. Ой, хIун леладо кхуо?

Заза. СагIадохург жIаьлига этIавайтина деваша а воль, обарг йолу иза.

Серижа. Ма хаза а ду, зуда-обарг!

Заза. Хаац. ВаллахI, хIетахь дуйна сан даг тIера дIа ма ца волу стохка дадас хан тохнийтина вайн кIа лачкийнарг. Дехьча хIун дара и кIен гали? Къа дац цуьнан мецачу доьзалан! (Гелло.)

8420 Серижа. Битахьа уьш! Бал ца тахь, дена еза а еш, иIа йогIийла дай хьан-м, Iовдал. Ма валийта сурт санна волу кIант!

Заза. Суна ца оьшу баьлнаш.

Серижа. Ма ала. Vol воцчу ден даге хьажа. Со ца го хьуна, хьайн къеначу дега еана.

Заза. ХIан-хIа! Ца еана. Хьо, маслаIат берамала а хьекхош, сан дена йоьхкина йолчара. Ткъа сох зуламана зIар хир дац. Зулам динчух дахийта! Сан безаман да ву. Ахь хьайниг хьолах хийцийтина.

Серижа (ойланаш йой). Хьуна мила веза ткъа?

Заза. И сан сайн гуллакх ду.

Серижа. Ненан меттачу сох а лечкьошший?

Заза. Ахь хIун до цунах?

Серижа. Суна ца моьттинера хьан тешамах дозалдан сайн бакьо яц.

Заза. Ахь дIаэр ду дадига.

Серижа. Устазор эр дац! Суна хьо дех ларъян атта ма ду, и хийча. Ялахьа, цхьаъ чувале.

Заза. Iела веза-кх суна, мама, Iела!

Серижа. Мила Iела. Хьенан ву иза?

Заза. Вайца Iеш верг.

Серижа. ХIа-хI? Вайца Iеш верг? Хьо хьеръялла я эГийна? Ахь хIун дуйцу?! Мехкан а мехачу хьайн дена хIун до ахь? Цуьнан сий ма дов. Iела-х лай ву, аддам доцуш.

Заза. Цуьнан довха дог, цIена ойланаш тоьар ю. Майрчун сий-м зудчо лардеш, ойуш товй, мама... (*Дестечух а хьаьрчий, хьаьвззий йовдий ппаниноца «дIадижа, дIадижа» йиш локху.*)

Серижа (*карзахе, ша шег*). ХIан-хIа, хIан-хIа, лур вац... Ас йоIера кIант а воккхуш, доькхур ду сайн дегаза кхуза яр а, бертаза Iер а... Къовсур вайша...

Заза (*локхий а йолий*). Иштта куьйгаш дила мега-кх, мама, Гирмана.

Серижа. Юьйр ю-кх хьо дас, ахь и дахь. ЦIена бакъдолуш.

Заза. ХIума дийр дац, вайша цхьаьна хилахь.

Серижа (*ша шег*). Ахь кIант а ловзошший! И хир дац... (*Ара а хьожий.*) Хьан да веа моьтту суна.

«Бухкарш малде» — араь мохь бетта. Жамалда буьрса чуволу моллица. Десте шег вон хьаьжча, кхоьруш хеба Заза.

Молла (*хьесталуш, хIиллане*). Дика догIийла шуьга, Серижа!

Серижа. Диканца вехийла. Хьо ву хIара, молла?

Молла (*нилхачу можгах куьг а хьовкхуш*). Со ву, со ву, Серижа. (*Когара калош дIа а йохуш.*) Ган мосазза гин хатта боху къорIано хьал-де. Муха дохку: яа-юха хуьлий шуна? — Мел, мосазза? — олура шу санна-чара.

Серижа (*майрачо схьакховдийнчу когара лакронан этка дIа а йоккхуш*). И-м шорта ю.

Молла (*ши куьг хьала а лоцуш*). ЭльхьамдуйлилахI ала, эльхьамдуйлилахI!. Дика вай хьо-м, хастам хиларг, хьайн лешна, дика. Хьайн моллина мара а ма ца эккха хьо, ва мутаIелам? Вайшинна юккье хIун хIуьтту теьа, Заза.

Жамалда (*охьа а хууш*). Глажарийн ламаз санна, доха доллу шу шиннан дешар. Вайша хьехо дарс доло-чохь дац кхуо лелориг-м. Латнийта. Зудчух хIун хир яра мел дешчи а! Шен тас, текх... лелор.

Заза дехьа йовду.

(Серижига). Діатаса назбар.

Молла (назбар *те діа а таїаш*). Ційнан нїмат ду-кх, Жамалда, елаелла хіусамнана.

Жамалда. Хьешан ван дог-м доглу тіаккха. Ишт-та хастабо-кх хіорш цхьаволчо.

Молла (говза). Тхо дезар-м ши са яй, Серижа.

Серижа. И хіун ду?

Молла. Іесанг ялсамана вахийта бахьана лобхуш, Іелам-стаг везарг мукъа везарий хьуна, хоттур ду веллачуьнга. Іза а йоле дилла, цунна гечдан гечо дезаш.

Жамалда (*гладвоьдий велалой*). Цундела хир ду шу хіета... ЭхІ, цхьа хіума дагадеа суна, зуда. Хаза ду хьуна иза. Іаламат. Молла воцуш яра вайн юрт хіетахь. Хіара кхуза вежа вахара со. «Маса кіур болу шун эвлахь?» — хаьттира кхуо, со дийцина ваьлча. «Ши біе ца кхоччуш», — ас аьлча, ойланаш еш Іийна: «Кхо дакъа сов билггал кьениш хинболчу цигахь маца, мила лийр ву», — эліра кхуо, кхекхийн куйна кїелхьара корта а кїамбеш. Ткъа хіинца хьажал. Холхазан куй, чиркхачоа, екьачу калош чухула маьхьсеш... Цахь шена гїенах а ца гундерш хилла Іа, лийраш хьовх, дийнаниш а бууш. Те вайна веза а ве-кх...

Молла (*воьхний, вохазий*). Деллахьа, ма ву-кх хьо, Жамалда. Дерриш дуйцуш ца хуьлий и хіуманаш-м.

Жамалда. Оьгїаз ма гїолахь, молла. Хьан хіуманаш хазахеташ ю хіара. (*Зудчуьнга*.) Паргїат хила хьайна.

Молла. Дїахьеста хіета. Шуна там хилчахьана, со нахала-м ваьндшена.

Серижа а Зазина тїаьхьа йобду.

Жайнаша марзвин мобтту суна кїант-м, хьийзина.

Жамалда. Миччара. Тохарлерра цїнгаш бетта. Хийла буйьса кїегар токху.

Молла. Іадъе хьо. Тейоьрзур ю. Сан жайна харц ца хуьлу. Хіетахьлерачу тїера дикка хіуманаш яйна.

Жамалда. Ца яйнехь, шена хала ду. (*Мекхаш а хьовзош*.) Цунна хетачу тїера маццах даьлла!

Молла. Гор кїант яІ. Йоблхий хіара?

Жамалда. И-м туьйр яра. Хіинца долалург ду повкъа.

Молла. Хіун ду и, дан?

Жамалда. Шайн Росси тлекел тоьхна ца Іаш, хіинца кхуза кхаьчна-кх большевикаш. Шуйтарчу Жамалдин воІ ву боху церан юьхьяльцна хьийзаш.

Молла. Ахь баккьаллнй?..

Жамалда. Деникина салт тоьхна ярташна.

Молла. Хьобга цунна-х ца кхайкхинерий пурстоп?

Жамалда. ХІаьа.

Молла. Адам Іеса даьлча, дела оьглазвобду. Хіинца хуур ду-кх «Дала вохаве хьо, Миклай паччахь», баьхначу нохчашна.

Жамалда. Цу чалахь бинчарна дуьхьялбовла, гІалглазкхийн санна, кьонахий нохчийн белахьара хала дацара. Вуьшта а мацалла дарбелла Іен вайн нах, чучча ма гІобртти, лахьабелла бохург санна, цу муьжгашкахьа бовла герга ду.

Молла. Э, дІаваьллахь! Дела ма гуо и де вайн біаьрга. Хіун дин ду техьа, Жамалда, сел кьнза арабевллачу цу болшавикаша кхайкхориг?

Жамалда. Хьуна ца хаьа и? — Іилманан да. Хий, латтнй лэшна декьа, хьалдерш эшош, кьеннш толо, долчуьнгара даьккхина а, доцург вахахао дохку шаьш, дера, боху гаурша.

Молла. Хаа-м хаьара. Мотт ца керча-кх цу харцонашна. Туоба-остопираллаІ, туоба-остопираллаІ, и хІаллакьхила хьаьхна тоба! Дала яздинарг муха дохало. Ницкькхочучо лай кхоьлличух мунепикъашка эла валур вац. Ткьа шун хіун сеци?

Жамалда. Рузбанара даьлча адаме дІахьедан. Варнй, динан да, юрт Іеса яьрий хьан. Пурстоп, вай вуьтур воцуш, догйовха ву хьох. Варийлахь.

Молла. Со, юьйлина топ санна, кнйча ву-кх хабарна. Иштта цхьа вон-дика иккхинчохь йобьжнaрг бен яций тхан-м. Мазал марзднйр ду ас царна и гІазот.

Жамалда. ХІор пхййтта цІийне герзаца, шалха духарца кечвина дошло воьху.

Молла. Цхьа нъ-миь доцуш Іахьара хІара жІаьлеш.

Жамалда. Ца Іахь, хьаха воллу ша вогІушлерчух гІан дан. Эскар теттина Деникина схьа. Ирасха а ван магар доллу.

Молла (корта а тeІош). ХІа-а, хІа-а. ТІаккха бурбур ала баьхьар бац. (Сехьа чу яьллачу Серижега.) Самар ма яц хьан кхехкаш, Серижа?

Жамалда. И хIун ду, жамIатехь мэл-марха кхаба а аьлла?

Молла. Алар — соьгахь, кхабар — цаьргахь дара и-м.

ГIарбаш (*сихха чу а хьожий*). Еа-кх и зуда хIинца а хьера.

Жамалда. Ватталхьан... (*Аразккха.*)

Молла. Ахь хIун до, Серижа?

Серижа. Самар хIоттаяйта...

Молла. Малхбузанна а кхайкхина, юхавогIур со. Охьалахлохьа. Хьо ма гIийла ю?

Серижа. Сагатло.

Молла. Дала дог кхиадо шен бекхамах. Эцца со ца нисвеллехь, йитина ваьллера Юнус и хьан ненан миска.

Серижа. Ой, хIунда?!

Молла. Веза ала ца торуш, ахь Жамалдина ечу хамталашна бехке и йо цо. Хьо дуьненан ялсаманыхь ю: нийсса ах нохчийчоь оруш машин, рема, гIунашкахь бажа, кетIлахь хьер, кхин мел дерг, Iовдал...

Серижа. Ца хуьлчу далахь едда я сайна тоьхна...

Молла. Ма яйн хир ю моьттахь кьеначу кхуо йитина жеро. Цу тIе, ши там «яшацар» а хьаьрча хьан дех. Кхиболу цатамаш хьовх...

Жамалда (*чу а вогIуш*). Делан наьIалт хила шу писашна!..

Молла. ХIун ду цигахь?

Заза сехьа йогIу.

Жамалда. ХIорш массо а буьзча, болх хьан бийр бу! СагIадоьхаргана чамн буьззина бол луш доллу-кх боьха гIазакхий. «Ши бер мацалла дала доллу цуьнан». — Далахьеха! Пхьарс боцчу кхуьнан кьотIарчий... (*Теса тIе а вогдий.*) Доттал хи...

Заза (*хи а дуттуш*). И шнъ-м цо карийна кхобуш ду боху, дада.

Жамалда. Хьуна стенах хаьа?

Заза. Хьастаха вайн неIар тIе еанера иза.

Жамалда. Хьан комаьршалло марзйинна хир ю и схьа. Тоьхна йиьларьэккхийтити а йолний хьера чуьра ара. СискалгIинна тIе кьорIанор еттало цу юккьехула.

Заза. Къа ца хийтира хьуна, дада, цунах?

Жамалда. Царех къахетта вер вац, йоI.

Заза. Йоцчунна елларг сагла ю, ма боху молланаша.
Жамалда. Баха атта ду иза. Кхара сагла делча
лакха йина зурма, хинца а шайтланан кочахь кхо-
зуш ю!

Молла (воьхна, длаваха а тохалуш). Хийла хаза
мел дерг ахь олу-кх, Жамалда. Юхавоглур со, бедарш
йоьхна члепалгаш даан, Серижа. Даяла...

Массаьрца араьылча чуеана Заза дехьа йоьду.

Жамалдий, Серижий сехьа чохь дуьсу.

Жамалда. Элирий ахь?

Серижа (бете пелг а лоцуш). Сайн хирг-м дин.

Жамалда. Хлун боху кхуо?

Серижа. Аьттехьа а дац вайна хетарг-м.

Жамалда. Муха?

Серижа. Хьахадойла эхь ду н-м. (Зазин нел тле-
кзовлу.)

Жамалда. Хлун?

Серижа. И-м, вукхунна хлун ду а ца хууш, цена
леш йоллу вайн ялхо дага а воьхна.

Жамалда. Хла-хл!? Хлун бахара ахь!? Бакъ хир
дац...

Серижа. Меллаша. Цо схьа-м иштта эли. Со шек
яра, хьоь хьахо ца яхьара. Стомара Бухлан-Юьрта доьл-
хуш, хьуьнахарчу шовдана йисте пайто кхочуш, ирча
дуьхьалвелира тхуна Гирман. Йо! ядийна ваьллера
клант, лелас витинехь. Кхуьнан хиллера шен йойлина
клел лелош тур. Бегашина санна, тасавелира хлара шинь,
тарраша суйнаш туьйсус. Хьох хлоьттинехь, лела саций-
на а, длаюьгуьйтур йолуш хиллера со. Эший, вестаро,
важа.

Жамалда. Даваларг я!..

Серижа. И кхош дохург бен хлума ца хилла кху
дуьненахь-м. Вай-й хлеллига...

Жамалда (куьйга корта а лоцуш). Сацийта, са-
цийта! Кхин ма далахь н сан лере... (Гланта хуу.)

Пауза

(Цеце.) Ва зуда, ахь забар-м ца йо?

Серижа. Хьан йо!а бегаш бахь, сан забар хуьлу-кх
иза.

Жамалда (хьала а эккхаш). Ой, ой, ой! Хлара

доккха хлума! Хьо вала де!.. ХІан-хІа! Юьртана нуьйр а тиллина Іечу сан сий дайанний! Нохчичохь дош лелачу сан цІе йожонний!.. (Охьахой, ойланашка вобду.)

Серижа (дехьачу). Юучунна сихо е ала, Заза, ГІарбаше.

Охьатайна Іечу дега а хьожуш, Серижин
бІаьцанца, Заза арайолу.

Жамалда. ХІан-хІа, хІан-хІа... хиш хьаладоьр-зур ду и ца хуьлуш. Со тохарлерра БатІалан Жамалда ву. Ас кхоьссина хІокху шаьлтанца корта дІабохуйтур бу лаьхьанан. Хьенехан ялхочух хьийззина нуц хили, ба-хийтий! Божали чуйра а гІаттийна, неІара тІехьа нецал-гІий!..

Серижа. Хьо ма холча ваха. Хьайга со санна, схьа а лаций, дІалуо. Да вац хьо?

Жамалда. ХІан-хІа, кхин дан деза. ТІаккха со са а волуш, марзлур ву важа.

Серижа (ша шегга). Вай-й, хьо ма да адаме! ХІин-ца хІун дан воллу техьа хІара? (Цуьнга.) Деллахьа, таг, цхьана гІуллакх доцчу юкьа а хьакхавай, вайн ялхо ма вайалахь. ЦІенна аьхна Іу ву иза. Хьанал, беркате.

Жамалда. Цара-м хІара дуьне сийсадора.

ГІарбаш (чу а хьожий). Схьаяй юург?

Серижа (ГІарбаше корта а талош). Ялхой-м, таг, бен-бен бай... Собар, собар. Ванах дицделлера-кх суна цу йоІа аьлларг. Хьажахьа, веза, цІена бакъ ду хьуна цунна Гирман везар. Юьхьанца ахь тІе ца дитина дела, ийзало-кх. Ца хилча хІунда эр дара цо: «Ас марэвийр ву шуна Гирман»? (ХІиллане екхалой.) Хьехо а ца оьшу: веза.

Жамалда (и товй). Баккьаллий?

Серижа. ХІаанний. И хьаха еза, цхьа аьтто а баьккхина, Гирмане ядаяйта...

ГІарбаш яхлума чуян йолало

И ас вуно атта дийр ма ду. ХІа-хІ?..

Жамалда (шеконе, зуда тергал а еш). Цхьаь дан-м деза.

Серижа (ша шегга). Ас марах йоккхур хьуна суо! (Майрчуьнга.) И тайна ялхо чохь висар-м вайгахьа дан,

таг. (*Стол тоеш, цунна улло охьа а хууш.*) Диканна хуьлда хIара сан самукъадалар...

Юург яхьаш чуйогIу гIарбаш соцуна хуьлу,
вовших хьекхалучу кху шинга а хьожий.

Мелла а оврсийн чомехь кузашца, плюшашца, кхин мел товчаьрца, чIураминий люстраца кечдина, кхаа чу неIарш а йолуш, ЖамалдагIеран доккха цIа. Стоьлан тхьамдина — пурстоьпана дехий, сехий — Жамалдий, моллий. Жималла леладо чобий тIехула герзаш кхозучу, чола куй коьртахьчу дошлочо — Iелас. Кирхьа дIаделлададале дуййна ппаниноца похчийн ладугIу йиш локкху Заза цо тергалъяр ца лало дивана тIехь локкха Гирмане луййш Iечу Серижига. Йиш лахло.

Ж а м а л д а (*Иелина тIе куйг а тосуш*). Хьовсал. Лом дац иза? Иштта кIант ло-кх ас, господин поручик, Добрэскарна!

П у р с т о п. Баркалла, господин Баталов. Баркалла. Добрэскаран командованиссий, охий зен дойур дац ахь динарг. Шу дика ца хьаьвзинехь, берриг божарий хьуьнах булур. Йоккха юьхьIаржо яра иза вайх догIовха веанчу инарлина Алиевна хьалха.

М о л л а. Царна муха хиънера техьа салт тоьхнийла?

Ж а м а л д а. Муха ца хаьа — лерг а, бIаьрг а дуйлина хьожайохоуш лелча. Кьонахчуьнгахь юьхь тов хIуманан, господин поручик. Дан дезачу тIехь нехан бага хьежар дезаш вац со. Жимчохь аса а йишкира, паччахьан гIуллакхана, хIинца Iелас санна, кху юьртахь юкь хьалха.

М о л л а (*пурстоьпе*). ХIа-а, хIа-а. «Нах, вайгахь там бац орцахдовла кхаж туьйсус! Нохчо гуттар хьанал хуьлу шегяхьачу Iедална. Ас сайн цхьаь бен воцу Iела ло гIазотана. Же, юьртахой, дIаэца дош!» — аьллачу кхунна цара тIе гома доьгIна бIаьргаш доккха хIума дара цу маьждигехь.

П у р с т о п. Лазийний, хьошалгIа лилхиний цIенсалтий лечкьор а дуьсур дац царна дорах. Собарде аш.

З а з а (*ша шег*). Цара мел цавийнарг лойла царех цалебачийн!

П у р с т о п. Адам тIедерзо, цуьнан дог кIаддан хаа дезара моллина.

М о л л а (*вегош*). ХIара теш волуш, сайн хирг-м до.

Багара охъа-м ца дуьллу замий, цуьнан дай хестор, господин пурстоп.

Ж а м а л д а. ХIа-а, хIа-а. Дика хьийза. Амма и кле-
зиг ду. Лакха деза адам, молла, хьере хиллал лакха.
Жоьжахатин бала таса церан Iесачу дегнашна. Схъаэца
Iовдалийн хье. Хьо-м церан дела вай!

Молла (*пIелгашца лаг уьйзу кеп а хIиттош*). Кху
дала дика Iамор бара уьш кара.

Пурстоп. Цуьнан якхо хир яц. Собарде ахь. (*Кад
схъа а оьцуш, забаре.*) Там буй хьовха молла бIаьра
хьежо...

Ж а м а л д а. Лачкъабай цхъаь малахъа.

Молла. Мичара. ДIадовла. Шайн гIуллакх де аш.

Ж а м а л д а. Несо ледара вуьтур вац и-м.

НеI етта.

Чувола.

Кузьма (*чохъа а волий*). Буйьса дика хуьлда.
Хьо кхойкху бахар-кх ГIарбаша...

Ж а м а л д а. Цхъаь-м хилла Зазин пондарна юха а.

Кузьма пIаанина хилларг лаха волало.

Массо а хIуманан пхьар ву-кх, Кузьма.

Пурстоп. Цхъадерш цадитахь-м... Шайн массо а
юьртах чим бойла ца лаахь, совца боху Соьлж-гIалахь
Iечу инарла Ляховс Iовдал нохчашка. Орджоникидзес
гIалгIай гIиттораххий, ГикалогIар Шуьйтахь тебарххий,
Кировс ХI-гIа Эскар Аштаркханехь дендарххий больше-
викийн кхин схъанехъа догдохийла яц. Цунна тIера мер
вай!..

Молла. Аьхна хуьлда шуна, везандела. ТIамах шу-
ра ца йогIу, IадъIан безара нохчий.

Заза. Маццалц... Маццалц Iен беа уьш ши ког
цхъана мачи чу боллал холчохь? Царна дац лаьттан,
бакъонан, паргIатонан дакъа? Царна ца лаьа белабала,
нрсе хила?

Ж а м а л д а (*кад молий а волий, буйьрса*). Ахь хIун
дуьйцу!?

Заза. Нохчий буйьцу-кх, дада. Суна къахета дуь-
ненах хьегочу царех.

Ж а м а л д а (*кура вела а луш*). Къахета тов. Хет-

ча кьортанор дац, сан йоI, дуьненан даьхни гуллур. Кхатлера вайн кIа лачкьийнчо суьдехь аьлларг динделла хьуна?

З а з а. БIаьра хьийса кIордийний царна-м, дада...

Ж а м а л д а (*чухула куьг а тосуш*). Хьега уьш ца хилча-м кхунах вай хIун дора, сан йоI. Хьажал тобеллийла. Берах леларш дита.

Пондар лакха йолаеллачу йоьлан дена реза
яцар хаало Iелний, Кузьмний.

З а з а. Баркалла. Дог, кортий хьовха, ши куьг а ду-кх хьан дашо, дядя Кузьма. Кхунна а лойша цхьа кад, дада.

Ж а м а л д а (*ша Iлахваьжинчу пурстовно корта талийча*). Хьажийтал, Iела, Кузьма а чоме. Лор, пхьар, музыкант фу-кх ша ма-варра. Ша бича санна, шарбин цо Зазина н пондар.

Кузьма. Толамца вогIийла хьо цигара, Iела! (*Кад Iла а молий, баьпган хьожа йоху.*)

Ж а м а л д а. Зама юхаметтахIотта йолаяларна тлера йоккха мовлад ешна ас, господин поручик. Николайх йисарх-м бовла дай хиллера пачхьалкхан.

Молла. ХIетн. Кьилбехь — Мохьмадан умматан дай... (*Жамалда иега хьаьжча, кхералой.*) ХIаа, хIаа, господин поручик, мовлдашкий, саглашкий бен кьинойх ца цIандаллал Iесадаьлла адам: деш ламаз, кхобуш марха, луш мэл бац. Оьглазвахана дела. Мохо локкхуш, малхо ягош якъаселла нана-Нохчийчоь. Хиш жимлуш ду. Уьш дерриш диндина чухецабеллачу кху гаурша. ХIай ницкъ кхочу АллахI! валахьа кьинтлера, Iалашдехьа тхо кьелла хьайх бевллачийп балех!

Ж а м а л д а. Миска, большевикийн Ленин немцошка-хьа хилла боху. (*Воблу.*) ХIара-м кхетийта хьашт дац — Нохчийн пачхьалкхе ян хьаьвсича хIун дара те-хьа бохург ду цхьанхьашха нахе хьахо кечдеш кьайл-лах.

Молла. И хьовх, деллахьа, Жамалда, оцу Узумхьаь-жас лелориг хаттахьа кхуьнга, цу балшавникех а кхетта.

Ж а м а л д а. Ца кхийтира хьо, кхуо дийца ма дий-цира иза. Борз, газий вовшахлета, ас даьттанан гуь-малк юур ю, боху цуьнан даго.

Молла. И хIун ду?

Ж а м а л д а. Большевикашка хІорш эша а байтина, туркошкаула Кавказан имам хІотта теба ЦІузам-хъаъжа. Ткъа большевикаша, шайн ницкъах бІо ца булуш, тІенйзаво иза, кхануо, чано кІорни санна, ченала хъакхо.

Молла (цеце). Остопиралла, и хІилланаш!

Жамалда. Амма, хІушт шиннахъарчийн а хир бу.

Пурстоп (хІара шигъ гладвахча). Аш хІун до?

Жамалда. Ахь дагардина, кху тІамехь лелориш дийцинера ас кхунна.

Молла (корта а телаш). ХІаа, хІаа, ма даккхий хІу-манаш ду уьш, господин пурстоп.

Кузьма. Хрен хІун мерза ду хорсамал, аьлла муьжгичо. Ткъа хъан туркошна, молла, цигара нохчийн эмигранташ мел дохкобуьйлу вайн кхузахь ца хаьа моьтту.

Пурстоп (оьглазе). Ткъа хІун де вай!?

Кузьма. Лайттей, нийсоней лайтта, господин пур-стоп, адаман са.

Пурстоп. Лайттандшена. Цкъа догдуьллур ду. Латтий, нийсой шайн хама беччоь тов. Юкъяяхча сий дов хІуманан.

Жамалда. Латтий, заводдий хъенна хилчи а хІун бен ду, ва Кузьма, болх бечарна?

Кузьма. И доккха «бен» леткъа, Жамалда, адамана.

Жамалда (вон хьожуш). Іу-Іу... кхин цхьаь а бот-тий, араваккха, Іела, глазкхи... (Вусавеллачу пурстопла-ца меллаша къамеле волу.)

Іела (йоккха жижган тІус цунна хьалха а тоттуш). Баркалла, дядя Кузьма. Стаг волчу стага диц ца далла хІуманаш Іамийна ахь суна.

Іелигара кад дІа а оьцуш, Кузьмас бете лайцна
пІелг вукхарна тосабаллаза бисира.

Кузьма (кад молий, тІе жижиг а кхоллуш). Кхо-чуш ца дича дицло хъуна уьш...

Пурстоп (дарлой). ХІун, хІун де бах ахь!? Арада-ла кху чуьра, къанделла жІаьла! (ХьалагІатта тохало.)

Жамалда (и саца а веш). ХІун ду иза, ва госпо-дин поручик?

Ницкъазчу оьглазаллех хІилла эдеш, галволий пуха а
хьожий, Кузьма праволу, цхьаберш къахеташ,
важберш ца Іебаш шег а хьаьвсинчохь а буьгуш.

Пурстоп (*гlexхьа метта а vogлий*). Кедо тlexхьохуьйту Iовдалан боьха дагар... дог этлош...

Жамалда. ХIун бахара цо, ва Iела?

Iела. Суна-м хаац.

Пурстоп. Кхунна хIун хаа, цу тодакхо юьйцург. Хийла дас гома хьежо бIаьрг боьгIу-кх, жIаьло.

Заза (*ша шег*). Шух и бIаьрг бахаза ма лойла со, везандела.

Жамалда. Тахкаел, йоI, и сайнинг...

Массара а лерана ладоьгIу Зазас ойуш, лахъеш,
хьийзош доькхучу марше.

Пурстоп. Моцарта яьккхинна туркойн марш.

Жамалда. Петарбухерчу цхьана элана цле-йилли-нера мацбеллачу муьжгаша. Со вахмистр хиллачу эскадрона царна тарраш деттачохь хезира суна хIара. Ахь боху кадаьккхира цо тхан, — буьрканеха керчара Iовдал кортош. ХIетахь хазьелла и лекхийта эцца ас Зазина пинино. Ийтта, йора дуьне яI! Варий, кIант, са лоцце тохалахь и юьртан топ, тур чалахь бинчарна! ДIалаца-хьа, господин поручик.

Пурстоп. Сов хирий хьовха?

Жамалда. Хилахь, дIатаьIар ву-кх. Хьо-м хийрачохь вацний, Павел Петрович.

Пурстоп. Тахана вайн хилларг тховса округах то-ха деза сан, господин Баталов.

Жамалда. Со тешна ву, Павел Петрович, ас юьрте диана кIамел цига кхочург хиларх.

Пурстоп. Шеко яц, шеко. Баркалла. Ас, цкIа а сий ца дойудолчу кхачор ду иза, Жамалда. Добрэс-каро зедойур дац цхьаь бен воцу кIант ахь шена валар.

Жамалда. Оцу вайша дуьйцучух хIун хир ду те-хьа, господин поручик?

Пурстоп. Кавказ большевикех цIан а йинна, хьо сан помощник а волуш, Ийр ду вай, господин вахмистр! (*Кад схьаоьцу.*)

Молла (*доIанна куьйгаш а лоцуш*). Инша-аллахI, даламукIалахь! Иаккха-х Iебар вай селхана со юьхь-Iаьржа хIоттийначу нахах.

Жамалда (*кад схьа а оьцуш*). Хезирий хьуна, Iела, муха хир ду поручика боху?

Iела. Хезира.

Жамалда. Хеззехъ, хъайн декхар диц ма делахъ.
«Дикий» дивизехъ нохчийн полк муха хиллий...

Гела. Ма кхералахъ, Жами. Озий, Гехий а велла,
эхъ ца деш, со летта велла аьлла, хезар ду-кх шуна.

Жамалда (*реза хуьлий*). Таккха, господин пур-
стоп, муха хета хуьна лобман кайолчу кIентан дош!

Пурстоп. Массо а кхуьнан даггара хуьлда хIорш.

Гела. Господин пурстоп, тхох дукхахберш иштта бу
хуьна.

Гирман. Корта къухалахъ, я накха кресташлахъ
тов салти.

Гела. Суна-м тоьлча товш хета, Гирман.

Заза. Коьртаниг и ду хуьна, Гела.

Жамалда. Дала аьтто бойла шун. Толам хуьлда
вайн!

Молла. Амин. (*Цара кедаш молуш.*) Аьхна хуьлда
шуна! Дела цхьаь, элча бакъ вен гIазотан бIо эша амал
дац, Гела.

Меллачара хIума кхоллу. Геллина гIаьхьа Заза
араяьлча, йишйохначу Серижас царна
гIаьхьайоккху гIарбаш.

Пурстоп. Кху шун юьртахочух сайн адъютант —
талмаж вайтина ас.

Жамалда. Баккъаллий? И харцахьа дац. Гир-
ман-м тур текхначу, хийла бIаьрг хьагийначу ден ву.

Пурстоп. Цундела штабе подпрапорщик вайти ре-
альнехъ кхуьнца дешначу эпсаро.

Жамалда. Соьца гIоьртина вара хIара...

Гирман. Дитахьа, Жамалда, дIадаьлларг.

Там хуьлий, Жамалда пурстоьпан лере вьду. Вай-й
Гирман шен бIаьра хьаьжча, кIеззиг корта а таIош,
Серижа елакьежа.

Пурстоп. Таккха гечдан деза.

Жамалда. Вайлахъ хийра стаг а вац. Жимма
хIума а ца йогIура суна юьртера, господин поручик?

Пурстоп. Кхана схьалахьайойтур ю делкъале.
Аьлла ас. Хьархо кхин а вега ца вахъ вер вац хьан.

Жамалда. ХIетахъ аш и книшкаш а ягош, кхерийч-
хьана масмалик дара...

Пурстоп (*цуьнан къамел а хадош*). Цуьнан кIант
ссылкера ведда. Дега кехат-хIума кхочу ларъе. Кху-

захъа тала там бу и. Со хъело. (*Длаваха хъалаглотту.*)

Жамалда. Ас гур буглур бу хъуна цунна-м, Павел Петрович. Елизавета Павловне тхан мерза маршал-ла луо.

Пурстоп. Вай-м дласадаха а ца кхуу. Хинца жимма тохаделчхана, парглат хир ду. Марша Юлда.

Молла (*сиха хъала а эккхаш*). Хлети, хлети. Марша лелийла, дала хан яхйойла хъан, господин пурстоп.

Пурстоп (*чуваьллачу телига*). Клант, яа а, тлеюха а ца эшош, хъо кху дегла вавккхинчун сий ма дайалахъ. (*Дозалле.*) Хъуо мичара веана ханийта-кх, сан яхъ ю кхечу участкашца.

Тела. Цунна са ма гатделаш, господин поручик.

Массо а арабевлча, сихха чуфоглий, цхъацца хлума бага а лубттуш, стол цанъян йолало гларбаш.

Серижа (*сихха чу а йоглий*). Тергалбирний ахъ?

Гларбаш. Хлаъа.

Серижа. Хлун дора кхара?

Гларбаш. Телас, куьг а туьйсус, сихдинна цхъаъ-м дуйцура, южа клел. Зазас, корта а телаш, цуьнга ладоьгура. Со раглу клел йолаелча, Кузьма а вахара царна тлера дла.

Заза чу а йолий, кху шиннан хабар духу.

Серижа. Хъан да?

Заза. Хъаша длаэцца ваха. (*Шен чу йовду.*)

Серижа. Стол а йитий, пхъеглашна хи дохде. Телас хлума клезиг кхаьल्लीна, баккхийчех къийлалуш...

Гларбаш. Схъавайтий?

Серижа. Чехка. (*Гларбаш араьылча, Заза яханчу чу а хъожий.*) Цхъа глайнеш даха-м хин хлара. (*Порка-зара цхъа хлума чета юллу.*)

Тела (*чу а хъожий*). Дла-м ца йинжина хъо, Серижа?

Серижа (*доггах ела а къежий*). Мичара. Тховсе цхъаьна яа ма аьлла вайга Жамис.

Тела. Аьлlexъ а...

Серижа. Аьлlexъ, вай бехказа ду-кх. (*Цунах хъа-кхаялархъама.*) Охъалахло, куц хъанал клант.

Тела. Мотт тохалур бац соь. Баркалла.

Серижа. Хинца, вьоду-кх хъо?

Гела. Кіант лелаш тов!

Серижа. Тов те... Хьуна хьуо веза моьттина лаьхьа бу хіара динарг. Цо шен дега бинчу матто дохий со дендан йоьлларг.

Гела. Мича «цо»?

Серижа. ХІумма а дац. Шавш севцинчуьра кехат дайта.

Гела. ХІунда?

Серижа. Діаян йоллу... Веза... (*Тіекхетий маравулу.*) Хьо веза...

Гела (*цуьнан марара а волуш*). Со а витий, хьо езачух кхета хьажа.

Серижа. Вара. Іехийра, кхерийра. Ца хаьара, хІинца санна.

Гела. ДІагІуо тіаккха.

Серижа. Йодур ю, ас доькхур ду кхунна сайн нуьцкъала ялор.

Гела. Бакълов. Хьуо тоьлларг де. Ирс леханчун бен ца хуьлу.

Серижа. Варий, варий, Гела, дайїталахь кехат. Аре хала ю. (*Четара тіовьмиг дІа а кховдош.*) ХІа, дашо ахча. ТІехІуттудерг хаац. Эшнацохь дика ду хьуна.

Гела. ХІан-хІа, днта. Баркалла. Подуш оьшур ду хьуна.

Серижа. Со хьуна тіаьхьа йогІур ю. Іийр яц кху берзан багахь.

Гела. Ой, со тіаме ма воьду...

ГІарбаш (*чу а йолий.*) Жами ціа кхечи.

Серижа. Тхо диц ма де-кх. Марша лелла воьрзийла хьо.

ГІарбаш. ХІети, хІети.

Гела. Баркалла. Баба, хьуна а баркалла. (*Маравулу ГІарбаш.*) Амма, жимма хьайн де хаа...

ГІарбаш. Кіант, тіамехь вер-ваккхар дукха хуьлу. Соьгара цатам хиллехь, кьннтІера ваьллахь. (*Стол дІалиста йолало.*)

ЧІогІа векхалой чувогІу Жамалда.

Жамалда. Ас хьайн кхабар эрна ца дайнийла хайнта меттиг яьлла-кх хьуна. Варий, шайн са марзделахь цу мунепикъашна!

ГІарбаш (*пхьегІаш оьций ара а йолуш*). ХІети, хІе-

ти. Хьо кѣнитѣра ца ваьлча, ялсамане-м кѣен ю хьуна тхуна, Жами.

Жамалда. Цѣчийн кортош ахь кѣиза эгадо аьлла хеззинчу дийнахь, ас некѣаца цѣнош дуглур ду хьуна. Ца веъча — зуда йоьхур ю.

Серижа. Хѣран вал хадарна кхоьруш вара Кузьма. Хѣжахѣа цига.

Жамалда (*араволучу Јелига*). Кхин дласа ма ваьллахь (*Серижига*.) Мотт кху чу буьллур буйла ханйта. Хлун хаба...

Серижа (*непарх ара, Јелига*). Мотт кху чу буьллуьтур бу хьуна ас.

Жамалда. Ирча ду эвла юккѣехь, Лакхѣхѣахь стражник вийна, чурт доллучу борзехь кхийсарш ю, Соьлж-Галахь а кѣаьхѣа де ду, боху. Большевикаш тола болахь, вай Туркох длаглур ду. Инарла Ирасхас кѣхаташ нисдо.

Серижа. Кху глурта юккѣехула вон доху ахь вай оцу ялхочух, — дика лу вара и кертыхь.

Жамалда. Йоле бляьрг а телош бахий ахь! (*Зуда тлеозайо*).

Серижа. И декѣа куьйгаш...

Жамалда. Хьо йоглушлерраниш ду хьуна хлорш.

Серижа (*карара а йолуш*). Суна мила ву а ца хаьара хьо хлѣтахь. (*Чуаьллачу гларбаше*.) Вайн салтичунна мотт кху чу биллалахь.

Жамалда (*меллаша*). Юьхьляьржонан сахьт дац. Цуьнан дагахь дерг хьанна хаба. Чу-ара волуш члогла ларве.

Гларбаш. Корта аглор-м боккхур бац.

Жамалда. Хѣрахь хир ву хьуна, ас охьавижа боху ала.

Буьрса бляьца йинчу майрчунна тляьххѣе, дегаза чуйоьду Серижа, гийла юха а хьожий.

Гларбаш. Хлукху сохьта. (*Сонне мотт а буьллий*.) Истанган блеглага тлѣхь кирчинчу цунна хуурний тѣхѣа кху месийн метта вижа? Жамина вон глѣнаш ма гойтийла кху шимма тховса. (*Араяла длайолаелча, чуаьллачу Јелига*). Дика ду хьо схѣавеана. Кхайкха ян йоллура со.

Јела. Хлунда?

Гларбаш. Ёуьррий глатта деза, длавижа боху, Жамис.

Іела. Хіета со схъавеа-кх.

Гларбаш. Члуг длатасалахъ. Цициго чохъ бехйо.

Іела. Хлаъа. *(Ша тергалвеш гларбаш араяълча, члуг дла а тосий, герзашца чоа дла а доккхий, эткаш когахъ, сих-сиха цигаьркнан клур а бохуш, ойлане длатабла. Ша глайби клел йиллина книжка схъаовцу. Хьовжу. Хазахета. Йовшу)* ...Максим Горький «Нана». *(Кехаташ дласа а ховрций.)* «Тхо-м клад бен ца ло, амма тхо даочоу шун дегнаш кхин а холчохъ ду... Оха массо а кепара къуьйсур ду адам дацорца. Тхуна, хьийзина дерриг Іедал схъадаккхалурриг, бакъонаш хила лаъа хіинца... Шадерг — халкъан хила деза, болх — массара бан беа, — боху тхан лозунгаша... Тхо — революционераш ду, болх цхъаболчара бен а ца беш, вукхара — командовать мел ден хир а ду... Тхо... тоьлар ду!» *(Клегархоу. Ирахлуттий волало. Соцу.)* Горлера буьйса яІ. Ганзий, лазий, лелозий хІун ду. *(Куьзганчуьрчу шега.)* И вайн веччанна кхин ма гарш дладевлла, гІуллакхаш бакъахъа дерза доьлла. Хіинца дика хьовза хьо, клант, кхин ца Іийша там бай хьо-м цу халонаша. ДагадогІий хьуна, Гирмана аьлла: «Лех эла хир вац»? Цунна вуьйхина хьо кхар. *(Жамалдин нелар тІе корта а тосуш.)* Амма сирачу динан урх схъалуш наха тахана «Шен ційла корчийла, — элира, — хІара мича хахка еза ца хуудерг». Омни! шен ційла корчийла иза... *(Меллаша тоьхна нел дла а доьллий.)* Хьо ву хІара, Кузьма Кузьмич.

Кузьма *(чохъа а волуш)*. Эскаран лелар буса хуьлу дела, сатасале шу длаглахъ а аьлла, кхин цкъа а хьо ган веара со-м, Іела.

Іела. Бакъ веана, Кузьма Кузьмич, бакъ. Сатосу котам дека хан йиллина оха.

Кузьма. Дуьне деза а, даа а атта дац, Іела. ХІара-м кьийсам бай! Ткъа, цунна вина волчу къонахчо бІаьрган нелар тоха ца деза, шен даго къобалдечунна.

Іела. Баркалла, Кузьма Кузьмич. Баркалла. Гійла буо дара со. Ас цкъа а дницдийр дац деша, яздан Іамош сайна ден а, ненан а метта хъан латтар. *(И мара а вуллий.)* Хійла эсала хъаьсти со хъан кьинхетамечу бІаьрго, балхо дакьийнехъ а, кледачу куьйго, бала даг тІера ойуш. *(ДІаховцу.)* Хьуна уьш эрна ца дайнийла

ханйта гIуртур ву со кху айса арабоккхучу новкъахъ, Кузьма Кузьмич. ПаргIато кънйсинчу оърсийн, нохчийн турпалхойн хъуьнарш... цара ницкъ боссобо, майравоху со.

Кузьма. Бакъду, Iела, бакъ, — цу кIенташна тIаьхъа революциин цIерга иккхинарг декъала хир ву, цуьнан сий цкъа а довр дац.

Ший а вовшашка хъоьжу.

Iела. Со айса аьлладу тIехъ ву, Кузьма Кузьмич.

Кузьма. Марша лелийла хьо, хIета.

Iела (*и мара а вуллуш*). Марша Iалда, марша гоїла вайна.

Кузьма дIавоьду.

ГIарбаш. (*набархъяьлла чу а хъожий*). Хьо хIун деш ву, неI етташ?

Iела. Цигаьркнан кIур дIабохуьйтуш. (*Ша шегә.*) Хаа ца велла ешапна, цхъадика. (*ГIарбаше.*) ПаргIат йижа хьо, баба.

ГIарбаш. ЧIуг ма йицъелахъ. (*НеI тIетотту.*)

Iела (*чIуг дIатосий, схъа а воьрзий*). Ирс яI, Заза, хьо-м набаро Iехийнера. Сан яйна-кх иза! Кхин ца ган къаьста техъа вайша? (*Зазин неI хер а йой.*) Байттамал яI. Вай вовшихъ хъегийнчийн къызалла Iабо йоллу техъа кхиэл. ХIан-хIа, бутт теш хIиттош, далхийна дагара дохадол И вайшиннан карахъ ду. Сох-м шийла дакъа хир ду, Заза, вайгахъарчунна тIера ца волуш. Хъуо реза ер-риг ахъ дер-кх. (*Меллаша неI тIетотту.*) Деллахъа, меллаша бIаьрг тохалур бацара техъа. ХIун хаьа, тIаьхъара хуьлий а. (*Соцунха а хуьлий.*) ХIан-хIа, ца йоккхур ас набарха, и сема ца хилар атта ду тхойшинна, со дIавоьдуш.

Ойланийн хъесапашка ваханчу Iелина Заза сехъа чу йоглуш ца хаьа.

Заза (*лаьттина*). Iела, хьо вижаза ма ву?

Iела (*бехказлонна*). Говрана тIоьрмиг бала гIаьттинера со-м.

Заза. ДоттагIа вицван ца веза.

Павза.

Шек дла ма ваьллахь, хлара тлаьхьара елахь а, цкъа дуьххьарлера буйьса а йоглур ю вайна, Iела.

Iела. Заза...

З а з а. Хлаъа. Шадерг хезира. Хьо вьодучу буса набкхеттал суо ледара хилча... (Ала а ца лой соцу.)

Iела. Хлан-хла. Со лолда хьан, Заза, ма тидалахь и харцахьа.

З а з а (ела а къежий). Набарх йинчух тера юй?

Iела (цуьнгара кисет схьа а оьций). Ма хаза ю хлара. «Зазас — Iелина». Баркалла, баркалла, Заза! Хинца ма кхерам бац суна хлума хиларна. Кхин хлума ца олу ахь, Заза?

З а з а. Ас мосазза аьлла и. Со хьайн бен хир йоций-ла ца хууш ву хьо?

Iела. Хлан-хла. Ахь и мосазза эли дегIдоккху ас.

З а з а. Дуй банй ас?

Iела. Цунахчул-м со безамах теша, амма хьанна хаьа...

З а з а (халахетий). Хьуна кхи-м ца таръелла сох?

Iела. Хлаъа. Суна цкъа хезира, Заза, ахь Серижи-га бохуш. Хлара дуьне мажло, лэга гIахь мегар дац, хьобга дас бахар дагадеъча.

З а з а. Бахийта, бахийта. Ас кхин боху: суна веза, дукха веза Iела!

Iела. И тоьлу, и члогIа ду вукхул. Ас кьовсур ду и бакъонца чIагIдар. ТIаккха со а хир ву, массо а санна.

З а з а. Шиъ даьлла. Говр кийчча ю. (Юрглий клел гов гулийо.)

Iела (хлумнаш тIе а юхуш). ХIета, Iechoхь дац. Марша Iалда, Заза. Воглур вац алий, дог ма диллалахь заманан йохалла.

З а з а. Ван ваханарг воглу. Марша лелийла хьо: (Ший а вовшашка хьобжу.) Ма хаза ву-кх хьо тховса.

Iела. Хьо кхин а хаза ю, Заза. Заза... Заза...

З а з а. Кху чуьрчу корехула...

Арайолучу исларан чIуг дла а яьккхина, хлара шиъ Зазин чу дахана дукха хан ялале, уьйтIара говран дур дIадоьду.

Г I а р б а ш (чуььлчи, юргли клел Iела ву мовттуш). Далла хастам яI, хлара-м цхьадика, стохка вижча санна, Iуьллу. ОхI-вай, сан кхераялар...

Араялла Ғарбаш цкѡа-шозза юха чукъеддачул тѡахѡа,
меллаша сехѡаюґу Серижа. Дѡсахѡжу. Ладюґу.

Серижа. Ма везнера-кх. Ма цхѡа меттиг а нис-
йина, хѡ вадор бохуш Йийнера-кх. Дѡделин, дѡа. Дер-
риг со мела хилар ду. Ца воѡду хѡ цкѡа ас мара а ца
кѡуѡйлуш-м. (Меллаша охѡаюѡжу, тѡехула пхѡарс а
боккхуш. Чу а хѡжий, цо лелориг а гой, ґарбаша сѡх-
ха не! тѡетотту. Чѡггѡа маракѡовлу. Ладюґу.) Јела...
Јела... Хѡара хѡун ду?.. (Юргѡа дѡатосу. Кхерало.) Ва-
дадаѡ... (Хѡалаѡккха.) Вахана-кх... А-хѡа, и кхуѡнца ву
хѡуна... (Заза йолччу хѡожу.) Хѡан-хѡа, хѡара-м ша
Јуѡллуш ю. И хѡовха, кхунна тѡехѡ цхѡаѡ кхѡѡллича
хѡун дара техѡа?.. Хѡан-хѡа, мегар дац, шен дех а сан
хѡарамло ларѡинчу кхунна ас хѡун эр ду?..

Жамалда (сехѡа а хѡжий). Чѡхѡаяла ца боху
хѡхѡ? (Јелин мотт а гой). И хѡун ду?

Серижа. Цуѡнан ойла еш лаѡтта-кх со.

Жамалда. Јела?

Ғарбаш (бѡаьргех куѡйґаш хѡѡккхуш, чу а хѡ-
жий). Ара-м ца ваѡлла иза.

Жамалда. Миѡахѡ ву и ткѡа?!

Ғарбаш. Меттахѡ Јуѡллу-кх.

Жамалда сехѡа чу волу.

Серижа. Јуѡллу хѡан ветѡанчусара!

Жамалда. Вахийти-кх ахѡ и, ва кѡанделла
ешап!

Заза (сехѡа а йогѡий). Аш хѡун до?

Жамалда. Ведда, ведда, йѡ!, вайн салти!

Заза. Хѡа-хѡ?

Ғарбаш. Дѡавахана хир ву-кх шайн цига.

Снибелґалонца, шина салтичунна юккѡехѡ сетташ,
чувоґу подпрапорщик Гирман.

Гирман (куѡйґахара кѡайн кара дѡа а доккхуш).
Весеташ деш-м ца хѡевелла шун майра салти? Маса ле-
ла боху, поручика.

Жамалда (воѡхна). Ой, дѡа ца веана иза?

Гирман (Зазина хѡуѡттаренна). Тѡаккха-м хѡаха
вацара иза кхин гур.

Жамалда (ґарбаше). Гой хѡуна!?

Г I а р б а ш (*ша шег*). Суна муха го, мара а воьлли-
на Иийначу хьан зудчунна а ца гннарг?

С е р и ж а. Новкъа хиллачунна хаа деза-кх и стенга
вахана.

Ж а м а л д а. Сацийта!

Г и р м а н. Ван-м ца вайна шун иза?

Ж а м а л д а. Говр муьлха яц техьа?

Г I а р б а ш (*Жамалдел хьалха ара а эккхаш*). Хаац...

Г и р м а н (*Зазега*). Ахь-м ца ваьккхи и акха?

З а з а. Хьох ма атта хили эпсар?

Г и р м а н. Хинца эпсарша а хир яц хала!

З а з а. Хьоь кхаьчча чин санна, яй ца елла иза.

Г и р м а н. Инта и кхийсарш, йоI, хинца.

З а з а яшацаре елало. Жамалдеца чуевана гIарбаш,
егош, неIаргехь соцу.

Ж а м а л д а. Говр-м уггар тоьлларг йигна гауро.

Г и р м а н. Ма даьгначу дер ду-кх хIара.

Ж а м а л д а. ХIокху стигланий, лаьттаний юккьехь
велахь, схьакарор вуйла ханйта. (*Хаттаре йоле хьожу.*)

Г и р м а н. И-м тхобгара вер вац! (*Кура дIаса а
хьожий.*) Амма шун къа ду-кх!

Веана кхоь араволуш, Зазас бIаьрган неIар ца туху
шена тIе волавсלאчу дена.

Кирхьа.

ШОЛГІА ДАКЪА

Василий Кузьмич. Нохчашлахь а хиллера и, Максим Горькийс дуьйцу, адамашка дуьненан дакъа кхачарна кхоьру йовсарш.

Авторх леларг. Хилла-те. Дика а вовзуйту-кх Жамалда шун дас, Василий Кузьмич. Зазас и вийцина меттигаш а ю дневника тӀехь.

Ленаштухург (*вогӀий новкъахь гучу а волий*). Тела... Оццул ахча диллина тов цуьнан коьртах. Вийцарехь-м инзаре стаг волу куц ду иза. Делахь а, тӀетала веза... ХӀун дича хӀун хир дара техьа... Со, ленаштухург а хилла, цу партизанех кхета хьажа веза. И ахча суна велла дӀаваллалц даа тоьур ду. Ватталхьан... (*ДӀавовду.*)

Пурстоьпан йоккха кабинет кӀедачу гӀанташца, кузашца, кхин мел оьшучуьнца кечийна. Стоьлана тӀехула кхозуш инарлин Деникинан сурт.

Пурстоп (*телефона чу*). Мичахь?.. юха а цигахь! ДӀа мичахьа бахара тов?.. Дукха хиларо ца ханйтина? Ой, дуьне долийчхьана леш, бойуш лаьттачу нохчийн мичара бевлла оццул партизанаш!? ХӀа-хӀ?.. Эпсар йол-х яций, цара, говра хьалха а тоьхна, вадот?.. Ши салтий, эпсар а вийна?.. Аш царех?.. цхьаа? Ткъа шу хӀун деш дара!? (*Оьглазе трубка охьатосу.*) Ванах, аьчган бу хьовха, тӀемаш ду техьа церан?.. Оццул луьра со хьийззашехь, лецнарш бовдийти, герзийн склад ягий, штаб эккхийти... Эхь дац, сел чӀогӀа со, и йовдал нохчо схьа а ца лацавелла, гӀуллакхера вохар. ХӀун ала деза дӀавахча?

Гирман. Маца вьду хьо дла, господин поручик?
Пурстоп. Сарахь схьакхочу капитан. Амма со
цхьана хлуманых вьгу-кх хьуна, господин подпра-
порщик.

Гирман. Хла?

Пурстоп. Дала лардойла шу и хиларх. Цу ада-
ман коьрте и йела боху бийж даларх. Хлун ду а хаац,
члогла лору куц ду-кх цара иза.

Гирман. Кьена Кузьмай, книжкаш ю, хьан сий-
лалла, адам тедерзо и йамийнарш.

Пурстоп. Моьттур ду. Суна майралла йолчух те-
ра хета кхузахь бехке, господин подпрапорщик.

Гирман. Лэн майралла-м — меца дералла яра.
Ахчано айкх ца воккхур техьа?

Пурстоп. Хьайн хлун хуьлу хьажал, со схьавог-
лушехь. (Длавовду.)

Гирман (ша вехна чувабллачу салтичуьнга). Заза
ийитал чу.

Заза чуйоглу.

Марша йогийла хьо!

Заза. Маршалла хуьлда!

Гирман. Охьахаахьа.

Заза (охьа а хууш). Схьадийцал.

Гирман. Хаьа, хаьа суна, хьо мел холчохь ю. Кьа-
хета. Забар яц, жимчохь дуьйна ненах хьобгучу хьуна,
дех яла дезар хлинца.

Заза. Иштта сингаттаме дуьне ду-кх хлара.

Гирман. Дуьне-м вон дац. Гой хьуна, селханлер-
чу гимназистах эпсар хили, хьох кхана — мадам-офи-
церша... (Сетташ волало.)

Заза (ша шега). Хьий хьо кьийла марчешла!

Гирман. Вол-ваша воцчу шуна вон хьовзам
баьккхи йелас. Кьеначу Жамалдин меттиг яцара набах-
тей, Сибреххий. Тахана охьавига мега иза.

Заза. Хьуна ма хаьа, йела цуьнан бертахь ца вед-
дийла. Тоьшалла де, схьахецийта. Хьо-х талмаж-хьаь-
кам ву кхузахь.

Гирман (качлой). Ахь аьлчий!.. Цлерга-м дера эк-
кхар вара со цу хьан дена хьалхара, цлерга! Догланаш
вайгахь ду. (Длагойту.) Доггах алал ахь, доггах.

Заза. Доггах боху ас-м, доггах.

Гирман. ХІа-хІа. Сан дагах Іаь тухуш, алап ахь.
Заза. Суна-м ца хаьа и муха хуьлу.

Гирман. Соьга, соьга ян хьо реза хилчахьана,
важдерг карахь ду-кх.

Заза. И-м хала дац хІета.

Гирман (хазахетий). ХІа-хІ... хІа-хІ... Ахь хІун
боху, Заза? (Качлой.) Юха алахьа...

Заза. Со-м яцара хьоь ца йогІуш. Хьо вара-кх
йоху бохуш, татний гота а йина...

Гирман. Еза, еза, Заза. Хийла хьо дагаеьна еха
буьйса сан наб йоцуш яха! Сарле Жамалда цахь хир
ву. Ма Іийр ду-кх вай. Далла бу хастам. Ирс яІ сан!..

Заза. ХІун до ахь?

Гирман. Кьовллий мара а йоллий, оба алийтахьа...
хьайн бамбин куьйгана.

Заза. Ой, сан дашах ца теша хьо?.. ХІета дера ду
ас хьоьга суо ма лейта эр.

Гирман. Хьаьнга?

Заза. Цу араваьллачуьнга.

Гирман (кхералой). ХІа-хІ!? (Ша шега.) ТІаккха
добхна ду... (Цуьнга.) Заза, Заза, со лолда хьан и хьахо
делахь, ас добху хьоь...

Заза. Дика ду хІета.

Пурстоп чувогІу.

Гирман (оьгІазе). Ца вийцахь, дера ву хьан да
кху чохь вахкалур!

Пурстоп. Ца лаьа кхунна дийца?

Гирман. Хаац шена боху, господин поручик.

Пурстоп. Муха ца хаьа — и-х, хьох хадо луш
хилла Жамалдас эскаре. Веле да гича дага ца догІур
техьа...

Гирман араволу.

Ойлае хьайн жималлин, ойла. Хийла адаман хье хьовзий
цу большевикаша. Жолам аьлла, хІинца-м гІаж ластий-
на бовлуш бохку. Дийнна цхьа Росси ян бохкучу кІен-
таша — Деникиний, Юденичий, Врангелий, Қолчакий
еа а маьІпехула юкьаерзийна церан революци. Амма
кхоам бу-кх шайгахьа дерг ца хуучийн.

Заза. Муьлш бу уьш?

Пурстоп. Нохчий бу-кх, шун нохчий. Грознера бевдда баьхкинчу ГикалогIарах а кхетта, гой хьуна, цара лелораш. ХIун кьуьйс, кхарна хьан хIун до?

Заза. Латта кьуьйс, нийсо еза, господин поручик! Ца тоьу хьуна, сискална охьаваьлларг тухий вуйьш, цаваьлларг мацалла леш, бIе маснийтта шарахь цу Iаьржачу лаьмнаша церан худар? Ца Iеба хьо хIинца шайш цаьрга хIоттийнчух: Iалхан-Юрт, Цоцин-эвлий хьан ягий? Шелий, Девлатгирин-эвлий хьан йохий?..

Питтина эрчаваьккхинчух тарвина, чувалийна Жамалда, пурстоьпан бIаьцанца, неларехь Гирмана сацош ца го Зазина.

Нохчийчу сийна цIе хьан теси! Уьш мага деза? Нохча-ша кьурд эр дац, господин поручик!

Пурстоп. Эр-м дай!..

Заза (корта а ластош). Тамаша бу-кх алахь. Уьш цу хIух бац!

Пурстоп (схьанехьа гIоьртинчу Жамалдина тIе корта а тосуш). Шун сискалх вуьзинчу Iелас дена ел-хочу хьайн ойлае. Кьа дац вовшел сов амал доцчу шушиннан?

Пекьар хилла лаьттаху дега хьаьжжинчохь юьсу Заза.

Жамалда. Сан йоI, сан йоI, вайга деанарг...

Заза. Дада...

Пурстоп. Юхаяла. Юхахила. Хьайна иштта кьа-хетахь...

Жамалда. Сан йоI, хьан карахь ду-кх... Ваккха-хьа дада кху балех.

Заза (кьора). ХIа-хI? Ас муха... хьайн аьллар хил-ча, ахь Iела обьккхуйтур варийла ца хууш-х баций хIорш. Хьо-м и кхеран буйна волла ма воллура, ва дада.

ДогьIелделлачуха Жамалда охьавоьду.

Гирман. Ма дог чIогIа стаг ю-кх хьо, Заза.

Пурстоп. Ма вайа, йоI, везаргана хьалхара да. Дохкоер ю хьо. Схьайийца Iела соьцу, и леста меттигаш.

Заза. Массаз аьлла ас, хаац. Юха а бах: хаац суна.

Пурстоп. Мила вара ткьа стомара буса шун ко-рера говрахь ваханарг?!

За за. Хаац суна.

Пурстоп. Мила ву ткъа шух и хуург!? Со пурстоп вац хъуна, ас хьо цуьнан докъа тӀехь ца елхаяхь! (Гирмане.) Схьадаладел важа шиъ. ХӀара дехъа чуяккха. (Жамалдега.) Хьо дӀо соне вала.

Гирмана Кузьмаца чуялаен Серижа поручикана сетта.

Серижа. Шу-м, кхоьссича а, кховдийча а ца кхаччал, кӀоргехь дохку, цхьадика.

Пурстоп. Охьаховша... Хаьттинчунний бен дист ца хир шу. Дийцал ахь Ӏелех хьайна хуург.

Серижа. ХӀун боху цуо?

Гирман. Ӏелех хуург дийца.

Серижа. Суна хӀун хаьа...

Пурстоп. Оьрсийн, оьрсийн маттахь...

Гирман. Глазакхийн маттахь дийца.

Серижа. Суна-м вайн маттахь а ца хаьа цунах хӀума.

Гирман. И хӀун ду?

Серижа. Жеро яьлча дицделла суна уьш.

Жамалда. Муха «жеро?..»

Серижа. Ас витн хьо, Жамалда. Заманехъа хьийза гӀуллакхаш а, ойланаш а...

Жамалда. И хӀун ду ахь дуьйцург?

Серижа (*гладьовхуш йовлу*). Кхин ка-мӀараш еттар яц ахь сох... ХӀинца со кхечунна сеттар ю. (*Кечьелла ша дӀаовхьу.*)

Пурстоп. ХӀун боху цо?

Гирман. Жеро яьлла ша, боху-кх, господин поручик.

Пурстоп. И дац вай хоьттург! ХӀа-хӀ?..

Серижа. Тиларчохь-м вац хӀара хьан хьаькам, Гирман?

Гирман. Серижа, забарш а йитий, дийцахъа Ӏелех дерг.

Серижа. Цу буса дуьйна сийсара дуьххьара гин суна и, Ӏаьржачу динахь лаг уьйзу кӀант.

Гирман (*гладьовдий, тохалой*). Господин поручик!.. Хаьа, хаьа... (*Серижега.*) ТӀаккха, тӀаккха...

Серижа. Иштта дӀавахара иза шен бӀоца. Ӏалелай и дошлой, берзалой санна. Цхьа вон хьаьжира Ӏела

соь. Тiаккха велакъежира. Давуьсийла, вахар-кх сан са а дадийна...

Гирман. Дийцахьа, дийцахьа... хlокху сохьта, господин поручик...

Серижа. Тiаьхьарчу накъосташка цхьаь-м олуш чабол эцийтира цо.

Гирман. Мнцахьа, мнцахьа бирзира хlорш!?

Серижа. Эццахь самаелира со.

Гирман. Хlа-хl!?

Пурстоп. Хlун боху цо?

Гирман. Генах дара иза?

Серижа. Ловза ма вел аш. Вадийтннчунна хаь шуна и мнцахь соьцу.

Пурстоп. Хlун боху цо?

Жамалда. Ма ле харц, lовдал. Со хlаллаквой ахь-м.

Гирман. Суна хеттарг боху-кх: шена гlан дайра, кхуьнга схьавийцийта.

Пурстоп. Хlа-хl!?! Сарле ца вуьйций — дlорниг йнна яьлла.

Гирман. Ма цу тlехь леста дохку-кх шу. (*Арара тангlалкх йовту.*)

Пурстоп (*Кузьмага*). Ахь хlун олу?

Кузьма (*белшаш а саттош*). Кхеран мотт а ца хуучу ас хlун эр ду.

Пурстоп. Хьайниггий, йозий айхьа кхарна санна, lамийнехь! Учитель, учитель! И lовдал lела бале ваьк-кхина хьо массарел хьалха кхозур ву хьуьллахь.

Серижа. Соьца дерг чекхдаьллий техьа?

Пурстоп (*хьалаглаьттинчу Серижега*). Зазина дика хаьа-кх хlета lелех дерг хьуначул?

Гирман (*блаьрган эшара шега ховттучу Серижега*). Зазина дика хуур ду бах ахь, ховтту, lелех дерг?

Серижа. Мичара, дена шу цкьа тlе ца човхийта, хийла lела оьккхуьитур вара цо. И-м хьаха яц иштта ледара йол.

Гирман. Ой, и везаш яцара Заза?

Серижа. Цу тешнабехко стимал кьахьвина. Везаргах да хуьйцу тайпа дац иза.

Гирманна и тов.

Гирман (*Серижин сеттаро вохвина пурстоп шен лере веанчул тlаьхьа*). Сарахь юахкхета, боху.

Серижа. Діанехъа довлийша...

Жамалда. Ца гіолахъ.

Серижа. Гур ю, тапча кхоьссича... хіуьссик. Гуттар ца догІу КІачІнга нускалш! (*Пурстопнан бІаьцанца Гирмана сехъаийинчу Зазех бІаьрг бузий, ша шеге.*) Горлер йоІ яІ, ма тера яцаний хьо со Іовдалх. Цхъа андий ойланаш ю хъан коьртехъ. Бакълуьй. (*ДІайовду.*)

Пурстоп. Ахъ гІодохучу кхуо хьо-м, ма-ярра, гучуььккхн, Заза.

Заза. Стенна?

Пурстоп. И водуш а, хІинца а хъан Іелица зІе хилар бакъдеш.

Заза. Цо хІуъу бакъдахъ а, суна хууш-м дац цунах а, я кхунах а хІума.

Гирман. Серижас-м дех а дог ца лозу боху хъан.

Заза. И хуур дац, да чохъ воллучунна санна.

Пурстоп. Ас округаца цхъа хІума къастадаллац, сени чу далал ший а.

Гирмана, и шиъ ара а доккхий, неІ юххе схъаузу.

Чу ца бохкахъ, вай цунах кхио ца бохку. Зазий, Кузьмий лаьцча орцах вер ву, карава а там бу Іела.

Жамалда. Гой хъуна, Павел Петрович, Іела тур а даьккхина леллашехъ, со дІахецча адам вайх шек дер ду. Ткъа хІара шиъ лаьцча, юрто со да мел верг зІиздийр ду. Вуьшта а...

Пурстоп. Ткъа хІун де вай, господин Баталов?

Жамалда. Серижа лацахъа. Іелица цхъа уьйр цуьннан йолуш санна хета-кхи суна, гІарбаша къедорехъ.

Пурстоп. ГІарбашера къедачух Серижа лоцийла яц вайн.

Жамалда (*цо аьллачун ойла йой*). ХІета, кху шинна сарралц хан луо. ТІаккха цхъаъ дер вай.

Пурстоп. Схъачуданйта.

Гирмана Зазий, Кузьмий чудоуьйту.

Шегарчу балин ойла ян шуьша дитар доьху воккхачу стага. Амма маьркІажа бода къовлабалале Іела волу меттиг схъа ца йийцахъ, шуьша чу а доьллийнй бен кхузара дІагІур вац со.

Салти (*чу а волий*). Господин поручик, хьоъца
члогла глуплакх долуш стаг веана-кх.

Пурстоп. Схъачуванйтал.

Хьюъхъа а вулий, вогінй чуэккха беркъа вухавелла, дерлана
лоха, екъачу юъхъа тлєрачу ирачу мера клєл вон мєкх а
долуш, куй а буйнахъ къєна стаг.

Веанарг (*сихха, мерах а лубйш*). Мнчхъа ву а, и
дан воллург а дийца...

Гирман. Мила?

Веанарг. Ієла...

Пурстоп (*цуьнан дош а хадош*). Собар...

Вукхеран глєдбахарна юккъєхула Зазнй, Кузьмий
вовшашка хъажало.

Лаьцнаверг кху чу ваккха. Шуьша длаглуо. Ас аьл-
лачун ойла елаш.

Гирмана Жамалда дєхъа вуьгу. Кузьма, лоррий веичуьнга
а хъожуш, Зазина тлаьххє араволу.

Схъаднийцал хінца.

Веанарг (*тлє а хуьлуш*). И кхоана йиллинарг...

Гирман. И хъох ер яц. Дийцал ахъ.

Веанарг. Амма мотт дика-м керчар бара, даьхни
кераюккъєхъ хилча.

Пурстоп. Хіун боху цо?

Гирман. Йоглург кара еза, господин поручик.

Пурстоп (*сейфа чуьра ахчанан тлєьрмиг схъа а
оьцуш*). Дядя Никон деньги на конь, аьлла-кх цо. Хіа...
(*Тлєьрмиг дїало.*) Охъадоттал.

Веанарг. Шуна члогла йоьглу ієла бохучу цу де-
лан мостагїчо. Шолгїа клїра ду иза тховсенна кєчлуш
волу... (*Ахча сихха дїа а дуьллуш.*) Бєхк ма биллалаш.
Кіант вац, йої яц. Айса динарг бєн дац, дукхадахарш.
Тлєккха...

Шина реманчєх кхєта, пайтонахъ Орган тлє сана Заза.

І - ра реманча. ...Паччахъан Сибрєхара дєвдда
доглу шаьш бохура. Нохчий, ши глєзкхнй вара. Шаберг

когаш а боьхна. Цара юхаялориг елира охашимма, кѣа а хетта.

Заза. Кіайчеран кара ца яхчахъана, хІумма а дац. Йисина говраш лахкий, сарахъ гІойтархойн орца вуола. Юккѣрчунна тІехъ бен болчу кхаа кхура тІе кхаьчча, аьтту агІор верза...

2-гІа реманча. Ткѣа Жамалдас...

Заза. И вита. Со цуьнан йоІ ю. Шайга бохург де. Говраш ас ялаяйттина ала партизанашка.

1-ра реманча. ТІаккха схъавогІу тхойша?

Заза. Сискалах ваца кІорда ца динехъ, халкъан паргІатонехъа гІевттінчу кІенташца шаьшшиннан яхъ яцахъ, вуола.

Ши реманча вовшашка хьожу.

1-ра реманча. Заза, ле-м ца во ахъ тхойша?

Заза. Левахъ, шуьша схъа ца веъчахъана декхало-кх иза.

2-гІа реманча. Хьо-м гуттара а хеталора догдика. Заза, Іелех хилларг дийцахъа. Кіайчу эскаре вахана ма боху иза.

Заза. Бакъ дац. Іела кІайчех лета вахана!

1-ра реманча. Ахъ баккѣаллий?!

2-гІа реманча. ХІета тхойша, йожуьйтуш, хъала волало-кх.

Заза. Чехка, чехка...

Буйса. Седарчех егна стигал. Орцан ландшафт. ГІийла йогу цІе. Вовших а товжийна лаьтта тоьлаш. Бай-й илли узам а беш, маьІ-маьІнехъа Іохкучу партизанех цхьаммо хелхаран бохъ боьгІу. Юьстахуо кхозучу чхар кІел, бош-хепахъ богучу бамбин серлонгахъ, карти тІехъ воллу Іелий, Василий.

Пауза.

Іела. Муха хета хъуна, накѣост комиссар?

Василий. Дера ю, кІайчарна кІур бан декхарийлахъ план.

Іела. Гой хъуна, маьхъкамех цІе а тосуш, ишттец лоцуш, тІелеттачу тхуна, хІоккхузухула шу дуьхьалдолу. Уьш шина «хи» юккѣехъ хуьлу. ТІаккха гечо лехна, кхуза хъавьддачу царна вайн вукхара тІе кІирйійр ю. Юьхъ сихий, нилхий хила еза, — мостагІчунна вай ду-

кха а хеталуш, кийчча Іен юъртахой гловтто аьтто хилитта. Кара воґлург, герз схьа а оьцуш, тлехьаваккха веза.

Василий. Варий, Іела, хьо дукха сиха ву.

Іела. Вася, дитахьа. Дукха дуйцу ахь и!

Василий. Ца дуйцу, Іела. Ца дуйцу! Айкхана кхаь а биллина, цара хьо лобхийла ца хууш дац вай. Тлаккха...

Іела. Лехийта! Сайн хлор плелгана дуьхьал цхьац-ца мостагІа воцуш лийр вац хьуна со, Вася.

Василий. Вайн плелгел дукха бу мостагІий. Ас Іалелай боххушехь, юькь-юькьачу а лилхина, хІаллакь-хилира хьол хьалхара командир а... Минот ца елира чІагІвелла а валале, селхана буса хьо цунна тІаьхьа ваха. Меттигаш йовзарх ца тоьа, Іела. Тактика хаа, Іа-мо еза. ХІара-м тІом бай.

Іела. Нахана суь а бохуш, тлехьалелха-м ца боху ахь соьга, Василий? ХІан-хІа, и хир дац. Хир дац, на-кьост комиссар!

Василий. Ас нийса бохург харцахьа ма даха, Іела. Вай майра муьлхарг ле хьовса ца глевттина. Вай халкъан бакьой, паргІатой лаха арадевлла нах ду. Чу а хаьхкина хьой, сой валарх хир дац иза. Лерана, говза, майра, каде кьийсичий бен. Ткъа ве, хьуо ма ле. Ткъе-нтт вей а, дийна виса хьажа, — и ду хьуна гІуллакх.

Партизан. Хаьий шуна хилларг? Тапа вахана ма хилла МартангІа. Цхьацца ярташкара адам а гулдина, чІогІа кьамелаш даьхкина цигахь.

— Ой, хІун бохушший?

Партизан. «ХІа-хІан, нохчий, — элира боху Тапас, хьийзийна, — глазакхий, церан революций а йитина, вешан пачхьалкхе ян еза. Малхбалерчу бусалбанан ве-жарша вайна хІума оьшуьтур дац. Цунна тоьшалла вайн яртийн кьеданаша а до». — Іза бакъвеш, вукхара маьхьарий детташ хилла.

— ХІаа, деттар ду. Суьйр-Корта бууш Іачу Тапас даьІахк тесна. Делаюкьбахьа хІинца-м юьхь ца хила!

— Дера хІета. Тхан эвлара Жамалда а хьийзина ш-гахь лерана. Амма, цІа воґлуш, говр дика а хилла ваьл-ла гІойтархоша кан дохдечуьра.

Партизан. Цхьа кхин хеззий шуна?.. ШолгІа Ше-мал воьлла нохчий Іехо.

— ХІа?

Партизан. Ой, суыйлийн Нажмудди Къоьзанан Јома тІехъ, кІел верта а тесна, ламазана хІотта ма ваьл-лина. (*Берраш бийлало.*)

Василий. Нохчиць, вайн лулахой санна, хьалххе Россех дІакхетачуьра юкъах цу хІуьц-пуьцалгаша яьх-на. Мича дикане кхачийна Тапин бусалбанаша кху-зарчу паччахьах бевдда, мацах шайна тІебиссина нох-чий?!

— Ткъа хІун сеци, тов, МарантІахъ?

Іела. ХІетахъ вайн дай хьийзийнарш хІара гІаза-кхий (*Васина тІе корта тосу*) бан воьлла Орцин воІ боь-ха воссийна наха ялкхан тІера. «ХІан-хІа, уьш пачча-хьан хьадалчаш бара. Ткъа хІорш, Ленина орцах бах-кийтина, тхан вежарий бу!» — аьлла.

Партизан. «Тхан пачхьалкхе большевикаша хІот-ториг ю — белхалойн, ахархойн пачхьалкхе. Я, тхайна чохъ са а долуш, шуьга цунах тІеда-тІелг дІа а тухуьй-тур бац!» — аьлла, цхьабосса тІезарзделла адам.

— Бакъ. Жолам яІ. Тухуьйтур а бац!..

Іела. Бакълов хьо, Вася. Бехк ма биллалахъ. (*Кар-та цуьнга дІа а луш.*) Ванах, вайн ленаштухучун рузба ма дахделла.

Василий. Іела, ма реза вац моьттахъа со цунна.

Іела. ХІунда? Ца Іеба хьо, Вася, цу пекъарх?

Василий. И пекъар веъчахъана топ, гІап яйн вайн. Цо лан тоьхна хІор шолгІа говр астагІа хуьлу.

Іела. Біаьрса эшна хир ду-кх мисканан, къеналла.

Геннара схьахеза: «Мила ву схьагІертарг?» — «Меллаша хила, со ву». Массо а меттахъхов.

Аьзнаш. Вайн ваханарг вац иза? Вайн вайнарг вац иза?

Іела. ВогІуш ву моьтту суна.

ЧІогІа гІелвелла, вогІий схьахІутту ленаштухург. Массеран а самукъадолу.

Ленаштухург. Оссолом Іаликум, буьйса дика хуьлда шун, кІентийн тоба!

Іела (*хъалаэккхий и мара а вуллуш*). Ваґаликум-солом, марша деларг, ахь тхан гатдина са. Охъахаал. Дийцал. Хіун ду эвлахь?

Ленаштухург (*клелдлахула хлорш тергалбеш, охба а хууш*). ОхI-вай, хіума деллахъа, Іела, дац. Шайшайн сискалх кхетийла луучу адамаша дIасайизош хъевни. Шун сагатлойла хууш, ндда хъацаран кIур хили-кх.

Аз. Хіун боху кхара?

Ленаштухург. Хіума ца боху. Болшакаш а башха чу ца гIертачух тера ду. Ткъа цара кертах гIаж ца хъекхча, важа жIаьлеш а ца лета. Нийсо дала йийир ю, бохуш, таккхал Іеш бу нах-м.

Аз. Тхан юьртан къедас саина, йолчуьнгахъа узур ду дала а!

Ленаштухург. Хаац. Тховса со а вогIур ву шуь-ца, дадинаш.

Василий. Хьо кIадвелла ма ву.

Ленаштухург. Суьлхъа а доккхуш, жимма садаьIча ма-варра хир ву... Пхуйьран ламаз туьлу сан... (*Гучуьра дIаволу.*)

Партизанаш дIасабекъало.

Іела. Хъан ма гIар-тата яйн, Василий.

Василий (*меллаша*). Хъуна хъайна луьург хета, амма со цу кьонахчух тешаш вац-кх.

Іела. Ой, хъуна хіун даьлла цуьнгара? Ахь хіун де боху?

Василий. Ца тоьу хъуна цо дуьйцург? Кертах гIаж ца хьоькху большевикаша. Уьш халкъана латтий, паргIатой йоккхуш богIу. Лалла веза, Іела, ленаштухург, лалла!

Іела. Цига даьлча командирана хуур ду, накъост комиссар. Хьо хъайн кхетам белчахъана волу.

Василий. ХIан-хIа, Іела. Хьо цига ца кхаьчначух тера ду.

Іела (*обгIазе, ца вешаш*). Ахь Іамаве ткъа... Амма отрядана ленаштухург оьшу.

Пауза.

Василий. Ткъа цу йоIана хьо везарий техъа, Іела, оццул дукха?

І е л а (*казахетий, церг елалой*). Дера веза. Хъажал хьо... (*Кисет длайоту. Сохъте а хъожий, меллаша.*) Хинца цига яха етталуш, я са а хилла, церан штаба чохъ леш хир ю-кх хъуна и йол, Вася!

В а с и л и й. Муха!?

Чиркх бов. Мохо и ца лотуйтуш партизанаш бохкучу юкъана пурстоппан участкхъ иштта дара: кхин а кечийна, шолгӀачу декъан тӀаьхъарчу суртехълера участкан кабинет. Герзех воьттина, хъалха пулавелла лавтташ Гирман а волуш, телефонехула кура къамел деш Іа керла пурстоп.

П у р с т о п. Цуьнан шеко яц, господин инарла. Ловзор бац. Ас хӀара дуьне тӀерал гатдийр ду... Со поручик воцийла хуур ду хъуна кху тӀуьскашна... Чергзойн хийла клант вожийнчу суна нохчийн Іела хӀумма а яц... хӀаъа, шинахъахула бахана бу. ХӀахӀ?.. Кхузахъ ву. Ми-чара... И-м вон Іеш вац. ХӀан-хӀа, йола даре ца до. ХӀаъа... дика ду. Марша Іалда. (*Трубка охъа а юьллий.*) Девллий шу?

Г и р м а н. Девлла, господин капитан.

П у р с т о п. Варий, хъуо ларор вацахъ, ма гӀуолахъ, господин подпрапорщик. Цкъа къахкийча хала хуьлу шу — ламаройн бен юха каро. Эскадрон шен командирца хъан карахъ ю хъуна.

Г и р м а н. Дийна валаве ас, я айъий ванйта ас и, господин капитан!?

П у р с т о п. Хъайн нислурриг де. Амма веса во-гӀий...

Г и р м а н. Ма кхералахъ, господин капитан!

Гирман аравала вухавоьрззушихъ, тур, тапчий буйнахъ, ирахдахийтинчу куьйгашца йогӀий буьрса чунэккха, божарийн хорма а тӀехъ, Іелех тарлуш, Іаьржачу амате яьлла Заза: «Со Іела шуи карахъ ву-кх!» «Іела!» — капитаний, «Дера ву Іела-м!» — Гирманий а олуш, кху шинма цуина тӀе тапчанаш лоцу.

П у р с т о п (*соне а таьлаш*). Схъадаха герзаш!.. де-гӀах хъажа!.. ДӀо ваккха. Ледара ма хилалахъ, ас аре кечйо. Тешам бац. (*Араволу.*)

Г и р м а н. Хъалалаце дита куьйгаш! (*Непарехъ охъахиъначуьнга леррана, вегош хъоьжу.*) Ваъ... ванах, хьо Заза...

Заза. Хъайн делан а, пайхамарийн а дуьхъа, Гирман, гучу ма яккха! Во! воцчу дена орцахъяьлла со. Ахь яккхяхь, хъан хила тӀелоцу ас.

Гирман (*цецволий, вухий, воккхавеш вегош*). Ой, со делах дӀакъаьсти-кх... Заза, цунна во! а, хъуна майра а-м хир вацахь...

Заза. Латтийтахъа тӀаккха, вай Iийр ду-кх! Borly...

Пурстоп чуволу.

Пурстоп. КӀордийн хъуна ида, обарг-Ӏела?

Заза (*гӀийла охъа а таьӀна*). И-а ду. Суо хӀокху дегӀа ваьккхина да хӀаллак а ца вало.

Пурстоп. Цундела оха цунна тӀера вуьйр ву хьо.

Заза. Оха-м ца воьра каравеанарг.

Пурстоп. Ирах бен оха а уллур вац. Цигахь хъайн товрриг дер ахь.

Пурстоп (*курра трубки чу*). Ведана лол. Со ву, со ву. Хан йоцчу ханна бехк ма биллалахь. Ӏела вайн карахь ву-кх... ХӀинцца... баккъалла а... хиъна хир дара ша вер воцийла. Ас кӀелонаш чӀогӀа теснера... Оьпа санна, схъаваьккхи-кх шен бена чуьра...

Заза (*реза воцчуха*). Харц ма ле, господин капитан.

Пурстоп (*трубка дӀа а кӀовлий*). Сацийта! (*Трубки чу*.) Поручикана ма хетта Ӏаламате а ца хиллера хӀара-м... хӀаъа... дика ду... Марша Ӏолда... (*Трубка охъа а юьллий*.) Ишта а, вуьшта а лечу хъан хӀун дов со вазваларх.

Партизанийн чиркх лета.

Ӏела. ...Иштта йо! ю-кх, Василий Кузьмич, Заза.

Василий. Цу тайпана мехкарий дукха ца бовлу хъуна, Ӏела. Амма тховса цо арадоккхучу тӀехь, ас тохара ма-аллара, вовшех ца кхиъна вай. Жимма кхечу кепара хила догӀура иза.

Ӏела. ХӀинцца и дӀадаьлла. Жимма хъайх дийцахъа, Вася.

Василий. Дуьйцур ду. Грознерчу коммунистийн цхъа туптухийла тхьоггахь яра. Балалайкий, дечиган пондар локкхуш, кетӀахь Ӏара сой, МоӀнд церан заседаний, совещаний дӀаерззалц а, лнстовкашна зарбатухуш а. Дада печатиник гара. ТӀаккха базаршкий, харчешкий, маьждигах чуй кхуьйсурса асий, сан бухӀанюьртахочой. Заво-

дехь даржадора уьш. Нохчийн кIант жимма а воьхнехь, цкъа цхьана мIаьргона кинотеатрехь гучуволура тхойша. Амма сан доттагIчо бIаьрган негIар ца туьйхира, шена етташ, тIе тапча хIнтточу полицина. Цул тIаьхьа заводе балха вахара тхойша. Дакъалецира белхалойн цхьана стачкехь. Цигахь белхалочунна шад тоьхна эпсар вожорна лаьцна МоИндий, да гIалех а воккхуш, вахийтина сой Сибрехахь вовшехкхетта де дицлур дац. Повхарийн цамгаро лаьцна ша воллушехь: «ХIинца-м хала хьаха дацара кьийса», — элира цо сан марахь. Сибрехахь дукха бара коммунисташ. Ленинан революционни хьехамех дика кхуьурш а болуш. Тхойша а кхийтира царех дIа. Партии кьайлах болх кхехкара. Россин белхалойн классан кьийсаман кхнамаш, Iедало лечкьошшехь, кхочура тхоьга. Октябрьски революци тоьлча, тхо кхин а чIогIа кьевлира. Сан МоИндаг туьйлира цамгар. ЧIагI-велира. «Вася, вайн цIа кхача гIорталахь. Хьо кхочур ву цига. Мискачу нохчашка махках ваьккхина веллачу ас шайн бакъой, паргIатой ма йнта бахара аьллахь», — весет багахь кхелхира иза.

Аз. Вай кхочушдийр ду хьуна, накъост комиссар, цу кIентан весет-м!

— Даламукъалахь!

Василий. Дукха хан ялале цигара веддачу суна, бIе дийнахь гIом а би Iа, гикалогIар лам чу буолар хинра. Схьакхаьчча, хIара отряд йира гиххочой, асий. Вайна ма-хаьара, ялсамане хьанал командир вара иза.

Гела. Шун дех хIун хилира техьа, Вася? Цуьнцара зIе хедира хьан?

Василий. Нохчийн юьртахь ша хилар яздира цо цкъа. Дукха дезара цунна шу.

Аз. ЦIе хIун яра кхуьнан?

Василий. Кузьма Кузьмич.

Гела. Кузьма Кузьмич?! Лекхочу дегIахь, хьаьрсо эр долуш-м вацара иза?

Василий. Вара.

Гела. ГIеххьа лобралла а доллуш, сийна ши бIаьрг а болуш...

Василий. Вара, вара. Ахь-м ма-варра вуьйцу иза.

Гела. Ахь хIун дуьйцу. Суна мел хуург цо Iамийна, Вася! Со вацыйнчуи хьархо вара. Хийла сан догъ-эцна са ду иза. Башха адам, дика кьонаха...

Василий. Дийна вуьй хьовха? Нахана мехах

асар деш метиг кхеггачу когана дIовш даьлла, нана ела тхо хала кхинйра цо.

Гела. Суна тIехула и миска а Iедало хийзор вара, цо яз ца дахь а.

Партизан (*ша тIе топ а лаьцна валочуьнга*). Ког-баккха, ког!

Бодашкахь ца къаьста веана шнъ.

Гела. Мила ву цигахь?

Партизан. Цхьа гIазкхи ву-кх, нахьост командир.

Гела. Схьавалавел! (*Серлонга ваьккхича, и вевзий.*) О, сан да!.. (*Мара а вуллуш.*) Хьо мичара вели?! (*Ца вевзаш лаьтгачу Василийга.*) Вася! ХIара-м Кузьма Кузьмич вай!

«ХIа-хI?» — дай, кIант къаьрзний вовшашка хьожу.

«Дада!» — мар-мараххета.

Кузьма (*бIаьргаш а бакъош*). Василий, хьо-м мелхо а тавелла.

Василий. Илла мукъа ца хилча тало, дада. Пар-Iато яьккхичий бен лур яц ма олура ахь.

Кузьма. Хьайх дерш тIаьхьа... МоIидах хIун хилира, Василий?..

Василий. И вац, дада, хьо мэрша...

Кузьма (*коьртара куй а боккхуш*). Дала гечдойла цунна. Цхьаь сачна, дика нохчо вара. Амма тIам дика кху лечано а туху. Вася. Шадерг дика ду, цхьаь доцург, нахьостий.

Аьзнаш. ХIа? ХIун ду иза?

Кузьма вист ца хуьлу.

Гела (*чухчахьере а хьожий*). КIентий, кечлун хан хуьлуш ю. Говраш, герзаш... кечдан хьовсал!

Кузьма. Шуна мотт кхаьчна пурстоьпан участке. Ледаи дигна долу сой, Зазий арадаьккхира. Метта-мотт хийца беза. Шун дагахь мел дерг а хуучух тера ду айкхана.

Василий. Хезаш вуй хьо?

Гела (*юьстах а воккхий, цхьана партизане*). Ленаш-тухург ларвелаш чIогIа. Кузьма, и Жамалда лаьцна ву моьттуш вац-кх со церан.

мар... Сан клант... (*Гуттар хьесталуш, мара вуьхку, ше-на цллора дIахилла Iела.*)

Василий. Iела, сих ма лолахь.

Iела. Бехк ма биллалаш, клентий... Шун кхоьле вели ас и сайн да лаьттинарг, накъостий. (*ДIанехьа воу.*)

Партизан. Бирдаьнг муха лета хьовса деза кхуьнан боьхачу деIах.

Пауза. Ленаштухург меллаша хьалагIотту.

Ленаштухург. Адамаш, адамаш... гечдейша, дохковаьлла-кх со... кьинхетам...

Цхьаммо а тергал ца во.

Василий. ХIун до вай, накъостий?

Партизан (*схьа а воIий*). Накъост командир, тхо девлла-кх!

Iела. ДIадоьлху вай. Довла, клентий, алий.

Аз. Даста ца лурриг дIа а дихкина, дита деза-кх жIаьла, ша лер!

Аьзнаш. Бакъахьа ду. Нийса ду...

Ленаштухург (*цегаш а хьекхош, ша шега*). Хьий, шу де дала хIаллак! Жолам яI, шуна и хир долуш. (*Цуьнга.*) Началник, кьахетахьа...

Василий. Халкъ харц луьйр дац.

Iела. ДIавехка!

Партизанаша ленаштухург дIавоьхий, охьавуьллу.

Говраш тIе хорша кечло!

Партизан. Уьш ца тоьурш?

Василий (*дIанехьа а хьожий*). И йоьлхурш хIун говраш ю?

Хьуьннахара аз. Схьалецалаш, вайн ю!

Реманча (*сиха тIе а воIий*). Iела, шу дуй хIорш? Зазас хIара рема ялаяйтина партизанашна!

Iела. Ойт, горлера Заза яI! Же клентий! Совнах-ниш дехьарчу отряде лахка! Кузьма Кузьмич, хьо а воIу?

Кузьма. ТIаккха ткъа!

(*ДIабоьлху.*)

Іелни аз (кѣорра). Урх тассий яийта. кІснтиї...
Ленаштухург. Ва Іумар! Ас хІун дийр ду?!

Діабаханчийн тата довшшехь, берзалої уьгІнча, кхералої,
біаьргаш а кѣаьрзаш: «Берзалої!..» Іадийча сання,
мохь хьокху...

Кирхъа.

КХОЗЛАГІА ДАКЪА

Де. Цхъана глантахъ Іа Гирман.

Василий Кузьмич. И тхан дена ца везна Гирман вуй хъан хлара?

Авторх леларг. Іела кхунна ма ца везара моытахъ, Василий Кузьмич.

Гирман (*ша шег*). Маржа яІ. Іиллахъ, Іахъ а, (*ирахІутту*) вагІахъ, водахъ а кІажийн пхенаш чохъ доллу-кх са. Доккха хІума ду и езаро сан кху тІехъ хьовзийна хье! Пурстоп мел лерана хьежчи а, ша ма-варра Іела-м вара Заза, мэл аьлла. Вуышта, селхана буса цо и лееш, тхан ирсана санна, эццахъ телефон ца еккхъ, хІун хила доллур хаац. Іела. Кхуо гучудохур дара тхо. Амма, со дийна а волуш, шена ца йобІна Заза хІаллакхиларна кхоьру, цхьадика, гаур. Оха лелориг хаахъара Жамалда сихвала магара кхузара дІаваха. Йолана ца лаьа-кх и дех кхетийла. Тарз Зазин ІелагІаьрца зІе елахъ! ХІети. Ас цуынга мел хьахийна тхо дан доьлларг партизенаша доха ма до: хьастах нахера котамаш яха дахар; оццул къайлах бахко цІеэскархой бовдабар; цул хьалха Гелдаганыхъ тхуна бина тІом... Тамаша хетало уьш лаа-м делахъ.. ХІан-хІа, Заза-м хьаха ю со дага а воьхна. Іийт! Маца хуур техъа и безам баа. Амма Заза цІа эхійтар лахдан доло деза. Цурча ма хьий, ша камерехъ йоцчу меттехъ пурстоьпан «Іела» леван догхилахъ, со хІаллакхилла ваьллийла. Со кхоьрийла хаахъ, иза... Доккха хІума ду-кх сел цхъа а юьхьинг маьрша яцар... ДаватІарг, и эпсаран бакъо кара кхачаре хьожура. Цуьнца атта хир дара миччахьахула а лела. Амма кхин хьеялаялахъ, и йитина а вада веза сайн Зазнца, Жамалда шен кехаташка хьожур.

ТІехъара вехначун аз. Гирман — эпсар, хІун боху хъан жинаша? (*Гирман гом*а хьожу *шег*а

дуйчухъа.) Шуна-м хIара дерриг дуйне Iела хилла доь-
ду моьтту суна...

Г и р м а н (дepa). Собардел!.. (Дiавовду.)

Юьхъехълера ЖамалдагIеран хIусам. Кирхъа деллада-
лале дуйна дехъачуьра схъахезачу пинино локхучу
революционни эшарна шен резавацар хала сецадо сехъаохъ
молница къамел деш Iачу хIусамдас.

Жамалда (хъалаэккхий, дехъачу а хъожий). Ва
йол, хъо ма чуьраяьлла. Вуьшта а боллу хIара корта
эккха. Юхаозахъа и гIовгIа жимма.

Пондар лахлуш соцу.

Молла. ОстопирлахI, остопирлахI. Ша ма-дарра
адам шайгIа хиллера-кх и Серижа. Хъажахъа, йолчаьр-
га а сацалой!

Жамалда. Церан мила гIерта и сацо?

Молла. И а дер ду бакъ. Доккха хIума дац, буса
шен чу а вехна, дIавелла-кх цу кхяхьпано партизанаш-
ка хъан Алексей Павлович. ДавотIийла, хала дацара и
пурстоп велахъара хIинца.

Жамалда. Ванах, баккъал дан мукъа дайний цу
маьждига чуьра и кузаш?

Молла. ДIавалахъа, дIа. Кху гIурта юккъехъ цу-
нах мила кхуьур ву? Ас бохург дехъа. Со а вуй цуьнан
гIуллакхана ваьлла лъатташ. Алийтахъа пурстоьпе жим-
ма «цуьц» адамана.

Жамалда. «Цуьц» тоьачу тIера дIадаьлла, сан
молла, хIинца адам. ХIэ-кх, юха церан лаг лацаза ма
лойла со... Оццул шайца буьрса дуйицушехъ, хIун до-
ря селхана маьждигехъ?.. (ЛадовгIу хIинца а шен ле-
рехъ лъаттачу цара динчуьнга. Цхъанахъара къаьсташ,
ца къаьсташ схъахеза.) «ДIадевлла шуна хетарш... Шайн
леранарг духа ма оза. Хама бац шун... Тоьар ду, Жа-
малда, ахъ... ХIинца дуйна оха дуйицур ду... «Ой, шай-
на хIун дика болх бохъу моьтту шуна цу большевика-
ша!» Эццахъ тамхилла вела озава, юха кхин а
огIазвохуьйту кху дешнаша.) «ХIумма а дац... Шуна
безар бара болшавникеш, Жамалда, цара лелориг ба-
къахъа, дика дацахъари... Цо хоуьйту болшавникаш ний-
сонехъа буйла, цара паргIато йохъийла халкъана...»

Совцалур аьлла хетий хьуна. Суна ца беза дела беза шайна боху-кх большевикаш! Кхарна хила царах талу, хланехьа хила...

Молла. Цхьа-шиь чувуллур ву-кх. Ас шаьшшинна — пхиппа къастийна куз мух и бу хаий хьуна, клант... Кхуза цхьана чу дерзо безам а бара сан-м и диснарш тховса. Клайчара, хаалахь, длахьур ду.

Меллаша Заза сехьаеьча, молла вухий хуьлу.

Жамалда (моллига). И ахь тлаьхьа аьлларг хуур ду вайна. Важа ас хьахор ду. (Молла бляьцанца ара а воккхуш, прахлутту. Ваха тохало). Йол, мосазза ала де-за хьобга жим-жимма длахьарчо йолаяйта гларбаше хлара чьонаш? Кехаташ кара ма-кхеччи, длаеллха кийча хила деза. Пуллакхаш толуш ца доьлху... Йист хлуида ца хуьлу хьо?

Заза. Ма ца лаьа-кх суна и, дада!

Жамалда. Хлах!?! Сацийта. Маца кхачор ду и хьан ца лаьа?! Ас лабор бац вайх хьегнарш. Хьо маре яхчахьана йолу. И миччахьа а нислур ду. Хьайга бо-хург де!..

Арахь гловгланаш йовлу. Моллина тлаьххье волий цхьа стаг чуэккха.

Аш хлуи леладо? (Чувеанчу шинге хьобжу).

Молла (вегош). Суна-м хаац, кхара...

Стаг. Дера хаьа нахана-м. Гой хьуна, Жамалда, пераскан дийнахь, хьуна ма-хаьара, ледало адам руз-банахь хьедича, бераш дла а дахана, кузаш, истангаш чохь дисничу маьждиган догланаш кхуо шьга ийцира. Ткьа, луьйранна неларш а йиллина карийничу маьждига чохь цхьа истангийн тлелхигаш хилла. Кхоалгла де ма дуй тлаккха юьрто къу лобху.

Жамалда. Ткьа моллин мискане хлуи де боху аш?

Стаг. Дера боху нехан кузаш кхуьнан такхора юккье хьан доьхкина! Иштта шена лачкьо дохуш хилла-кх кхуо маьждига чу вакъпана кузаш тасар сел мэле. Хьуна кара кузаш, тхуна тледиллина мэллий? Хлан-хла, и ца дер вай, говза молла!

Жамалда. И делан дуьхьа ден хлума дац. Кьа-стадейша, со сиха ву...

Стаг. Х1аа, х1аа. Вала хьалха...

Жамалдас йиллинчу неларх чу молла чехочу адамийн гловганаш, маьхьарий хеза: «Борз, газий вовшах лийтира, ас даьттанан гуьмалк нинира» хир дац моллина! «Арадала лежиг». «Эхь ца хетий хьуна...» Чуйринш арабовлу... Зазас нел тлеузу.

З а з а (*ша шег*). Хьаькам а, хьалдерг а, молла а, мозглар а массо воллу-кх мисканиг вожуш, цунах ве-кхаш. Цубдар-м охьадужу бохура, ша дуьзча. Х1орш, буза мел буьзи, гамло адамца. Гист яла-м глертара кхуьнан цхьаднка.

Чуйог1у гларбаш.

Г1арбаш. Хьажахьа, моллин такхора юккьехь ка-рий бохийца маьждига чуйра дайна кузаш. Вай, наха цу мискане х1оттийнарг.

З а з а. Къу хуьлу миска?

Г1арбаш. Дер х1ета. И кузаш, цхьацца хичаш мера клел луйттуш, докъя-полла бина ваьхьи, мэл аьл-ла. Х1а, х1ун хьарчайо ас д1а?

З а з а. Х1умма а.

Г1арбаш. Жамас аьлла дела, бах ас-м. Амма хьол т1ех ког-м боккхур бац, бабнинг. Г1аржьелла. Кхуь-нан а татта ас кораш т1е. (*Дехьа йовду.*)

Арахьахула цхьа тамашена корак тоьхначу х1уманна дуьхьал Зазас чухула п1елгаш тоьхначул т1аьхьа, пхьарс а кочахь, йелин меллаша чувалар г1арбашан сехьа ярца нисло.

Чудеана ший, духий, вовшашка хьаьжжинчохь дуьсу.

З а з а (*цакхуьучу йелига*). Воха ма вохалахь. Пок-кха стаг тохарлернинг яц хьуна. Хьастах эпсаро когара эткаш а йохуш, мотт ца хуу шен ваша вийчахьана...

Й е л а. Х1ах1!..

Г1арбаш. Со яла хьан, йела. Лайттах санна, те-шам бу хьуна хьан майрачу дагна бабех! (*Маравуьхку шех башха ца кхуьу йела.*) Тохара а яцара... Ца хьара. Кхоьрура, маминиг.

Й е л а. Со-м цкъа а вацара, баба, хьоьца вон.

Г1арбаш. Дера вацара. Баба яра-кх къена, йов-дал. Кхин хир яц. Кхунна хьаь хьуна. Бабичо лор т1е яьккхи. Ткъа х1инца...

Заза. Хлаа. Баба, ахь, глой, кертал чохъа а хай, вайгахъа чувьорзург ларве. Тхан жимма къамел ду.

Гарбаш. Дика ду, дика, бабинаш. Ма кхералаш. Со сема хир ю. Амма, лела, хьо кынтира ваьллахъ бабина...

Дайовду.

Лела. Тешам буй техъа, Заза?..

Заза. Лайттах санна! Суна хаа. Ахь хлун леладо пхьуйран хан а хилалий?

Лела. Хлан-хла, Заза. Суна айса лелочийн чам бац, хьуна цхьаъ хиларна кхоьруш. Самах а, набарх а хинций-хинций хьо цара юьин сурт дуьхьал туйсу.

Заза. Со боккха болх бац. Шайн глуклакх де. Кьортаниг и ду.

Лела. Хинца шолгла эли ахь соь и, Заза. Кхин ма аьллахъ. Хьо-м боккха болх хилла аца лай. Хьо ца хилча малх кхоьлур бара, беттаса довр дара, Заза, цхьаболчарна. Ишта ма хилахъа, къахьаьрчарий хьох.

Заза *(шена тле пелг хьажош, ела а къежий)*. Кху лелин бахий ахь?

Лела. Вай сихделла хиллера кху тлехъ. Юха тхайн хьахаделча, ойла йнча хнира суна. Василний дика кхинъна ца хиллера вай лелочун дуьхе. Дар а белла лачу царех цхьаммо, со а хилла чу ма-елли, хьуна герз тоьх-нехь...

Заза. Ой, тламехъ каравеанчунна тухуш ма дац!

Лела. Ткъа ахь говза лехийна Гирман ца тоьаш, капитана кхечуьнга хьо хайттинехъ хлун диьр дара?

Заза. И-м дира цо. Дера ца воллура бежлу со гучу-яккха. Ахь боху говза элира цо, соьга а хьаьжна: «Лела-м муххе а вара. Хецалурий шун и жлаьла!»

Лела. Цхьа аьндерг ваьллехъ бахий ас-м.

Заза. Дерриг нисдаларе хьежахъ-м... Цхьаммо важа а нисдеш, дладоьлхий хлорш-м, лела. Ткъа, гучуларх Гирмана ша со мел ларйо аьлчи... И мел кхоьру хаьий хьуна валарх. Кху буйнахъ ду цуьнан са!

Лела. Делахъ, цу бусалера задани а, цул тлаьхъа дан дезнарш а, цлеэскархой клелхьарабахар а — уьш чекхдевлла. Ткъа хинца...

Заза. Хлете а ю-кх чохъ лен со кхерамехъ. Нах леш, лазош хьийзаш...

Іела. ХІан-хІа, тоьар ду. Хьо зуда ю, Заза. Уггар экам хІума — йоІ.

Заза. ТІаккха?

Іела. ТІаккха, хьо цІахь сецчахьана, цара Гирман вен а вуьйш, дІадоьрзур ду-кх гІуллакх. Со лобхур.

Заза. Нахе гІуллакхаш дерзадайтارئ бей кхин гуьнахь-м дацаний сан. И ца хаьара суна. Бакълуьй хьо. Зуда хІун ю кьонахашна хьалха! Амма берриг бац хьуна, Іела, йоІарий, зударий цхьаь. Вайна уггар кхераме пурстоп схьавеллачу Серижас динарг а ца хета хир ду шуна-м дош...

Іела. Ма дийцахьа, Заза, хьаштдоцург. Ас иштта ца боху. Вуьшта а тоьар ду вайх юьйлу киртикаш. Ца аьр бохуш Іийнера... Асланбек вийна Чахкарахь. (*Лабьтина.*) Амма вай малдийр дац цу балхо. Лардийр ду. Сихдийр ду. Дебор ду. ГІуьтту, Заза, адам. Саюьйлу Шериповски отрядаш... Хьажал, хаьий хьуна, Заза, и хаза юьхь мел ирчаяьккхина ахь цу тІе хьобкхучу хІуманаша!

Заза. Хазаниг-м хІара (*Даг тІе кьуг а тухуш.*) ду хьуна, хІара, кІант...

Іела. Тхан иштта сецца, Заза. Кхетахьа...

ГІарбаш (*чу а йолуш*). Жами ву дІогахь лубьш.

Заза. ХІети. Зудчуьнга хІун хоттур ду кьонахаша!

Іела. Ма алахьа, Заза. Вонан сахьт дац.

Заза. Ларло шу, хІета. Кьонаха яцахь а, цхьаь дадала там соьга а бу!

Іела. Заза... (*ЧудогІучу татано сихвой, гучуьра дІаволу.*)

ГІарбаш. Аш хІун до?.. Оцу арахь Іара со шун ойла еш. Валлаэзмор, ца Іа, йоІ, аш лелориг, схьахетарехь, ахь соь ма-дуьйцу хІлла.

Заза (*хаза, и хьостуш*). Кхин хІун хир ду, ва баба, оха лелориг? Ца лаьа хьуна ас бохучух теша, хІай? Ас деха ма дехна хьоб.

ГІарбаш. ХІэ, мел луу-м... Бердах-м эькхар яра хьан дуьхьа. Цхьадолу хІума хуьлий, Заза, хьан дог кхиьна, цо кьобал деш. Иштта ю со сайн даша тІехь. Амма...

Заза. Делахь, хьайн даго бохург де ахь, баба. И тоьар ду хьуна. Ахь аьллачух тешний а ма вуьй дада.

ГІарбаш. Тешна-м вара. Вуьшта, цкьацкьа, Жами дукха чуьра а волий, йоххаза юьсу со. Цхьаццуьрг шек-

валахъ, цо вуно харцахъа тида тарло сан кийтарлонаш. Хууш ма-дарра, йоѵлан хлума декъаза ду вайнехан.

З а з а. Дада даима ваѵлла ма лела. Цунах вайн мел аѵтто хуѵлу хаѵний хъуна, баба.

Г I а р б а ш. Муха ца хаѵа! Далла бу хастам! Мегарг хлума кхаллалц чохъ-м ца ѵуѵту н цу пурстоп бохучу дала ма ларо, ярташкахула хехкалуш. Цундела, билгал стенга яханий, цѵа маца йоглур юй хнъча, суна атта дара хъо ларъян. Хъо могуш яц аѵлча, снѵсара минот ца елира н хъан чувала. Юха ас (*Лере йоѵду.*) ... Тѵаккха шен чу ваха хлара. Даѵгна дѵаделира эѵцахъ сан дог.

З а з а. Хаѵа суна, баба, хаѵа. Баркалла. Дохко ер яц хъо кху тѵехъ.

Г I а р б а ш. Ас-м, мел хала делахъ а, хъоѵ баркалла алиѵта ца хъехадой хлорш. Суна цкъа а дицлур дац, деншкнаглар внийначу сайн глѵйлачу вешнн ахъ сайга хаза дѵаверзавайтар... Баркалла хъуна... (*Бѵаѵргех кучан пхъош хъоѵкху.*)

З а з а (*хаза*). Иштта лаѵттар дац. Дика хир ду. Вешан беллачарна хлолламаш а доѵгѵна...

Г I а р б а ш. Суна-м ца эшара сайн вешех къѵза дѵсина дуѵне. Нахана хѵлахъара атто а, паргѵато а... Цхъадика, цкъацкъа, сол хъалха а ѵуѵйлуш, ша вола-ло Жамн цѵахъ йоцу хъо бехказаяха: «Хѵаа, бехк, дера, бац. Кху чохъ сабларзлуш хлуѵтту хир ю-кх миска цу лул-кулушка дукха. Хлун дуѵйцур ду цо къѵначу вайца», — бохуш. Шен воккхалла хир ду цуѵнан иза, юха а хъо хотту. Эѵца хъой ас, тѵаккха цхъа там берриг доладой, тево.

З а з а. Бакъ, баба, бакъ. Цу ахъ дечух дозуш ду хъуна хиндолчун дикка хлуманаш.

Г I а р б а ш (*къаѵрззѵй цуѵнга а хъожѵй*). Деллахъа, йоѵ, ма леладаѵталахъ соѵ Жамнина цатовдерг. Хъастаха лаѵцначуѵра цѵа веанчу шега ас хъо Бухѵан-Юѵрта яхана аѵлча цо бина дегабааммѵй...

З а з а. Оѵ, «ѵашигѵаѵрга цуѵнан гѵайгѵабайта ма яханера со». Иштта ца эѵира ахъ?

Г I а р б а ш. Аларх тоѵнѵй...

З а з а. Цу тѵе дада дѵйнахъ башха цѵахъ ма ца хуѵлий.

Г I а р б а ш. Хѵети. Далла бу хастам. И ду гуттар вайгахъаниг, цхъаднка. Гелас лелориг хъуна хаѵа хир ду-кх.

З а з а. Цхъаъ хир дара н-м...

Чуволу Жамалда.

Жамалда. «Адамаш нисдан дохку тхо». И дош хеташ, экъана тле евлла массеран а баганаш: «Хинца дуьйна латта а, цунах мел доллург а юкъара хир ду». Х!аа, яржжаяй лацалаш канаш. Большеви́каш мичара Николайл Ювдал бара.

Г а р б а ш (Жамалдегара схъазца Iаса еза карий-на, охъайожжаза а юьсуш). Кхунна хлун хилла? Даш санна, язъелла.

Жамалда (вон тле а къаьрзий). Хетар ю. Т!аьхь-т!аьхьа дазделла доглу хьуна кху цлен т!ехь дийриг. Дала х!аллакдойла шу дерриш а!

Г а р б а ш (юхий). Ма алахьа, Жами.

Жамалда. Къор!аннар аьр! Куьйга уьйзуш-м ца лаьтта хьо иза? Д!айилла д!о г!евланга! Собарде аш... (Т!ера х!ума д!а а юоккхуш.) Делаюкьбахьа сайнчух саг!ин дакъош а дина, диканиш-м ца хила большеви-каш. Ахь говраш орца нийса лаьхкина хиллера, Заза. Бакьбоху.

З а з а (хаза хетий). Цхъа делан кьинхетам хилахь, йоьг!нарг йисарий сатуьйсуш...

Жамалда. Х!аа, х!аа. Оццул тешнабехк вайна бабеллачу Iелина рема ядо а дацара эхь.

З а з а (шортта). Ас-м, дада, хама бо хьуна, кара а вахана, к!айчаьрга цо хьо схъахецийтаран.

Жамалда. «Кара а вахана». Х!ун дийр дара цо, лелийла шена ца йнтича!

З а з а. Ахь хъайна хезира ма бахара, ва дада, цо н бохуш.

Жамалда. Х!а-э-кх, охьа а вигина, д!аваьккхина бевли белира х!етте а...

Йо!а ч!ор!а лачкъийра дех, цо аьлларг шена цатар.

Сарахь а хатта вицвелира со, хаа ца делла-кх, гучу ца даьлла-кх н къена г!азкхи х!инца а?

Г а р б а ш. Билгалдаьтла х!ума-м дац, Жами.

Жамалда. Хуьлуш доглу аш церг хьекхийнарг: зуда хецаели, хьархо ваха. Керстанан х!ун доглозу нох-чех. Ялхо-м ша лехначу кхечи, жолам аьлла. Х!инца раг! хьобгахь ю, жоьр-баба. Iабаде ахь а хъайн боьха дог!..

Г I а р б а ш. Ма алахъа, Жамн. Ас хIун дина хъуна?

Ж а м а л д а. Сацнийта! Сацнийта! Дийр дара, яц ба-
гахъ цхъа а церг!.. Цу делаюкъбахъа сайнинг-м цадекъа!
Цхъа мисхал. Шек дIа ма яьллахъ, сан йоI, хIуп аьлча
бIаьрга эьккха хIума дуьтур дац вайша кхарна. Дац-те,
дац! (*Чоьнаш чухула дIасауьду.*) Къацахетаршка ца
дахийта, сийна цIе тосур ю... Ас нахана ца IаIийнера...
церан багара даьхиера... Дагор, шадерг дагор ду, дIа ца
дахьалург... хьерах цIе тосур ю. Гап, амбараш, кхин
мел дерг... Деши доцург...

З а з а. Дада, ахъ хIун до?

Ж а м а л д а. ХIахI? ХIаа, сан йоI, ас хIун дуьйцу?
Хьадал, хьажал арахъ цхъанна а хеззийла. Шадерг лерг,
бIаьрг а хилла дIадолуш ду дуьне...

ПаргIат лавттачу Зазига а хьожий, яй араьккха ГIарбаш.

И делан мостагIа кхин бали ца волуш дIадерза гIер-
тара хIара. ХIинца...

З а з а. Мила?

Ж а м а л д а. Iела. Адам тIеттIа марсадуьйлу. Вен,
ваккха а, ядо, йохо а церан ка ца йолуш хIума дац. Iела
охъавигина цабовларехъ, цуьнга уьш бухаоза соьга
алийта дагахъ волчух тера ду пурстоп. Ткъа суна лаьхъа
байча санна хета, цунах бIаьрг кхетча. Хьастах уьйтIа-
хула вуьгуш букъ берзийна вара гаур. Коьртах тIоьр-
миг-м буллур цунна, цхъадика, аравоккхуш дукха хьо-
лахъ, сан ирсана санна. Шена а хета эхъ. ХIетахъ ас шед
тоьхча, лаьхъано санна, баднийра корта жIаьло!

З а з а. Цахиндерг алий, дош а ма дайалахъ, дада.

Ж а м а л д а. И боху-кх сан даго а. Кхин эрчадала-
ле, цхъа ког а хьалха баьккхинарг тоьла. ДIа ма-кхеч-
чи, хьо лаккха деша гIур ю, ас цхъа ка-мIарш тосур...

З а з а. Дада, ма дийцахъа, вай-м боккхур бац кху-
зара ког дIа!

Ж а м а л д а (*Iаламат оьглазвахана*). ХIахI?..

НеI етта.

ХIун хилла цигахъ?..

Чуволу, чIогIа кечвелла, кIай-кьорза эпсар Гирман.

Г и р м а н. Буьйса дика хуьлда шунI

Ж а м а л д а. Диканца дукха вехийла. Хьо вара хла-
ра, Гирман. Схывала неларгера.

Пенсне тлехула ден хъжарх кхета, шен баккъл реза яцар
моттаргилех тардан члогла хуу Заза, ша хлоттийнчу гланта
кура охъахьйна Гирман, дласахъаьжна вавлий, валазий
а вуйсуш, дехъа йобду.

Тлаккха, хлун ду шун цигахула хинца керла?

Гирман. Башха хлара аьлла хлума дац, Жамалда.
Боккха болх бу-кх цу Хонкарара веанчу Иналкъа шен
правительствона бетта лол.

Жамалда. Цуьнан а пайда бац. Большевикашна
хинца хьожа йоглу Узумхъаьжех. Цуьнан бло цлечаьр-
гахъа буьйлу боху. Деннинчар изза леладой хъанна
хаьа. Керенскийн ахча а ца лела боху, цхъацанхъа.
(Иийна.) Тлаккха... Хлаа, Гирман, кхарах цхъаннех а
гьуллакх хуьлу куц дац.

Гирман (сикха). Ой, дохковаьлла хлара?

Жамалда. Хла-а! И чекхдолуш ду: куьг тало дош
делла Ирасхас кехаташ тле. Хлара духъхъа даьлла
адамний, карчаза ца Іан глерта замий юьйцура ас-м.

Гирман. «Ас хлара мелча бухадовдуш делахъ,
хьонкан нлаьна хуьлда кху кеманахъ», баьхначу хъажо-
чунний дайна, карчийтахъа чкъург! Жимма хлорш цхъал-
ха девлча, хъеший а кхача мега хьуна.

Жамалда. Варий, Гирман. Цхъа де а нисдай,
хъалаваллий хлокху йола дежийлана орца хъажийнчу
вайн ремега ладогІалахъ. Цунах дан дезарг ас эр ду
хьобга.

Гирман. Цунна са ма гатделах. (Дехъа чу корта
а тосий, меллаша.) Барт тайна-кх шун?

Жамалда. Тап глерта. Вистхилахъа, марздехъа.
(Хъалаглотту.) Ма гьло вай тлехъ а долуш буха-м...

Гирман (ша шегга). Воккхачу стагана цхъа нека
бен хаьа моьттуш вац со.

ГІарбаш (чу а йолий). Хьо а веана, Гирман.

Гирман (хъала а глоттуш). Со а веанера. Хлун деш
ю хьо, баба?

Цу юккъехула Жамалда араволу.

ГІарбаш. Яц хлума деш.

Заза сехъайоглу.

Жамалда (арара схъа). Марха!

ГІарбаш. ХІай!

Жамалда (арара схъа). Схъайовл цкъа.

ГІарбаш. ДІайогІу... (Зазига а хъожуш, ара-йолу.)

Гирман. ТІаккха, муха ду, «Іела», ГІуллакхаш?

Заза. Хъан доггах ду-кх, кІайн эпсар.

Гирман. Ма хаза ю-кх хъан Іаа! Вайша тайний-ла хиъча, хазахета магара Серижина. Кхоъру-кх гаурх. Шу гоме хетало цунна чІогІа.

Заза (говза). И хъовх, деллахъа, Гирман, хъохатта догхуълуш, юха а дуъсуш, цхъа хІума ду-кх сан.

Гирман (коча, и хъаста а вулуш). Схъахаттахъа, сан дуъне...

Заза (и дІа а хилош). Хъастахлерниг дицделла хъуна?

Гирман (бесни дІа а ядош). И дагадеъчи а ягайо хІара-м. ТІаккха, дийцахъа, ча-баба.

Заза. Суна-м, деллахъа, хаац. Эхъ ца хета те-хъа стагана шен халкъ а, мохк а хъийзочаъргахъа вала?

Гирман. И хІунда бах ахъ?.. (ГІадвоъдий вела а лой.) ДІаялахъа, Іовдал! мезаша буъзина ІелагІар-м бац и халкъ!? Вайша хъена ду ца хаъа хъуна! Мохк вайн ма бу!..

Заза (меллаша корта а ластош). Миска яІ, ма къа ду-кх кхуънан кхин да вацахъ!

Гирман (яхъволий). Ткъа хІун де ас, Заза, лей со, хІета, цхъаннан тоъпа тІе а гІой, тховса эвлах эккхаш Іела санна?

Заза (юхий). ХІахІ!.. (Ша шеге.) Ас хІун до...

Гирман (цунна хилларг ца хууш, кхералой). Хъуна хІун хили, Заза?..

Заза (ша шеге). Ас хІун дора... (И шек ца валийта, екхалой.) ДІадели... (Даг тІе куъг а дуъллуш.) Хъастах пурстоъпо тоъхчахъана, наггахъ иштта деге ан эккха-кх суна цкъацкъа. Ахъ баккъал бахарий Іелина хилларг?

Гирман. Даламукъалахъ-м бахара. Вайша гучу ца далийта, цуънан дакъа дІа а лачкъийна, веана со, хІинца сайн план хъов йийца.

Заза (и тергал а веш, ша шеге). Ванах, бакъду те-

хъа кхуо дуьйцург... Тийсалур вай хIета... (*Цуьнга. Говза.*) Охъаюстал, эпсар, хъайн план.

Гирман (*там хуьлий, туолой*). Буйса юкъял тIехъяьлча ас хъо леян ялайойту. ТIаккха ахъ хъо ара юьгуьйту. ХъаштагIан хIара кхозлагIа у мела хир ду. Салти неI ларъеш лаьтта. Хъо, хъайн Iелли баттара а йолий, тIехъахула йоду. (*Резахуьлий дIасаволало.*) Муха ю план?

Заза (*ойла йой*). Вон ца хила там бу. Вуьшта, хала ду-кх хъуна, миска, прапорщик хила а лаьа, со кIелхъа-раяккха а деза...

Гирман. Хъан дуьхъий... бух боцчу бердах-м эххар вара со, Заза!

Заза. Варий-ца. И хиьнехъ со...

Гирман (*гIадвоьдий, куьйгаш а хъекхош*). ХIинца а дац тIаьхъа... Делахъ, и дийр ду-кх вай, пурстоп хъелуччуьра, катоххана.

Заза. ЦIа ца кхаьччий-ца иза?

Гирман. Мичара! ХIинца мукъа луо сан тапча сха. Новкъа хир ю хъуна иза.

Заза (*ела а лой*). Ма ву-кх хъо. Тапча хуьлу новкъа?!

Гирман (*чIогIа и тергал а йой, ша шег*). ХIун ду техъа кхуьнан дагахъ... (*Вегаво.*) ХIа, хIума дац. Тапча кхуьнгахъ кароро дикахо а йийр бехке. Ой, тапча сайниг ма ю... ЭхI...

Заза. Ахъ хIун до?

Гирман. ДIа ма-кхеччи, Европан цхъана университет гIур ду. Вайшиннан хиндолу ирс дагадеъча, ишт-та вегаво-кх со, хазахетий.

Заза (*ела а озош*). Далий, маликаший диканиг дан ду!

Гирман. Ой, кхи-боьха набарх луйш-м вацара со. Доккха хIума хъаха ду, оццул когех хьерча со хъа-стаза Iеялар... ХIа, сайн бIилциг, сайн бIилциг. Ас хIок-кхец тоуйту-кх, сайна хъеста хъо хилчахъана!

Заза. ДIагIуо хъо, хIета, хIинца.

Гирман. Хилла ду, хъоме офицерша! (*Сохъта тIе хъожуш.*) Отбой хила ах сахът совъэккхаш бен дац хъуна. Тховсалерниг, дала мукъалахъ, хъан цу чохъ тIаьхъара буйса хилнйта хъовсур ду вай. Божали чухула яьлахъ. Со цхъа хIума нисдеш ву.

Заза. ХIаьа.

«Вай дагалаьцнарш чекхдевлла, кхин тӀе ма гӀо», — цхӀамма боху. Со еддарг йойла кечдан хӀара воллу. (Яцацаре ела а озош.) Кхарна-м дера моьтту, шаьш баьккхичу новкъа леланний бен гуьнах а, я кийрахъ цхӀа яхъ, дог а доцуш, дийна зӀомалг со ю. Ишта-м дуй хьовх (куьзгана чу шегӀа) хӀорш, йол. ХӀахӀ? (ГӀарбаш чуйогӀу.)

ГӀарбаш. Цо цуьнан лерана лелаяр. Со кетӀа а хӀиттош, хӀинца кхозлагӀа хийцина, буьн чу ехьн.

Заза. ХӀун?

ГӀарбаш. И хатта мила ваьхьа. Ша гуттар дар-велча, мара локху-кхи Жамис. ЦхӀа ларча ю-кх цуьнан лаьтта юькхуш. (Жамалда а кхойкхий.) ХӀинца хӀун боху техьа... (Аразккха.)

Заза (ладовгӀна, ша шегӀа). Цуьнан хӀуманашна ре-за яцахъ а, дех дог лазаза ца ла. Вухаваларе догдоху, амма цахуьлчу дала дулий, ловзор вац.

Буьрса чувогӀу Жамалда

Жамалда. КетӀахула мел вериг а, дуьхьал мел кхетарг а хьан догдатӀо санна: кӀа-кӀа-кӀа, кӀи-кӀи-кӀий. Кхарна хӀун хазделла, хӀун далало...

Заза. Ма карзахваьлла-кх хьо, дада. Диканна хуьлда хӀара. Кхин кӀорге ца кхочу со, дуьненан дохно доху хир ду-кх шу сел шайн сигахьа.

Жамалда. Муьлаш?.. Киншкаша, оцу гӀазкхичун киншкаша хье хьовзий хьан, йол.

Заза. ХӀара хьан лаза-м ма яц, ва дада.

Жамалда (Иийна). Тера ю. Яйтина ас. Кавказан безамана. Некъана а, цигахъ ког хӀотто тоьал а хӀума ваьшца дӀаяхьалур ю. Деши. Важдерг мичхьа доллу и дела ша воцчунна хуур дац. ХӀара хала юьхъ дӀа а эк-кхийтина, дӀахьур ду лаххьийна, цхӀа мисхал ца юьтуш. Вешан бусалба вежаршна тӀе доьлху, даламукъалахъ.

Заза. Ма пиша-ваша ца оьшу-кх, дада, винчу мах-ках волучунна! Суна-м хаац: мохк-сий а, эхъ-бехк а ша-дерг муха диндийр ду, муха хуьйцур ду, цу беса...

Заза дехьаяхана дукха хан ялале йолаеллачу «Лекхчу лаьмнийн» эшаре ладовгӀучу Жамалдас куьйга корта лаьцначул тӀавхьа чусачу гӀарбашах дерриг лергаш хуьлу.

Г I а р б а ш (*ша чүеанийла цунна ца хаьа мовттуш*).
Жами, юург охьайиллий ас?

Г I а р б а ш е г l o v g l a ца янта, п l e l г а ш а л а с т и й н а, I и й н ч у л
г l a x x a, с а б l a p з л о й хьала а э к к х и й, ч у х у л а д l a с а в о л а л о
Жамалда.

Т l a x x - т l a x x a ма хаза локху-кх Зазас и пондар.

Ж а м а л д а. Л е к х н а а l a й, л е к х н а а. Ц е н а б е л х а -
б о - к х. М о т т б у й ц у й т у - к х.

Г I а р б а ш. Х l e т и. Э х l, х l a x l ?.. Хьажал, Д e r l a с т а н -
н а л о к х у и з а ! Ц у н г а л а д о в g l ч а, ш а в ш м а - д а р р а, хьал-
х а х l у й т т у - к х м а р х а ш хьерча вайн бохь лекха лаьмнаш,
с и р л а ч у ш о в д а н и й н б о л а р, о л х а з а р ш а л о к х у п о п а н
хьаннаш, хьан дог мел хьостург...

Ж а м а л д а. Т о н й т а, м а ш а р ъ е л и хьо, д а л а д а к ъ а з а
я к к х а р г. (*Дехьа чу.*) Хьуна а тоьар ду! (*Пондар тийча.*)
Л а ь м н а ш м а с с а н хьа а д у, х и ш, хьаннаш йоцуш меттиг
яц. Т к ъ а о л х а з а р ш - я л с а м а н е н и ш д у в а й д о в л х у ч о хь,
баба.

Г I а р б а ш. Э - э, Ж а м и, м а а в л л а хь. В а й ч а ь р г а к х а -
ч а г е н а д у хьуна цигариний! К х и д е р ш хьовх, х l a в а ъ д у
ц l e p a н и г ч о м е хь. А хь и д l a д а х а р д о л и й ч хьа н а ц l e n a ц о м -
г а ш ю. Х l a n - х l a, Ж а м и, а с к о г б о к к х у р б а ц Д e r l a с т а н а -
р а а р а. Л а хьта а д у в а р х l a а д а в о л л у ч о хь а хьна хир.

Ж а м а л д а (*вела а озош*). К х у з а р а л а т т а t l u л г б о -
л у ш м а д у к о ш а н а.

Г I а р б а ш. Х l u м м а а д а ц. Б а м б е л к l e d a хир д у
й и н ч у t l u л г а н л а хьта.

К ъ а ь р з з и й г l a p б а ш е а хьожий, о хь а т а в l a Ж а м а л д а.

П а у з а.

З а з а (*nelare схьа а йоглий*). Ш у н м а г l a p - т а т а
я й н а ?

Ж а м а л д а (*ц l e x x a н а хьала а т a в l и й*). Т о х х и й и
с а й н и г л а к х а л, З а з а.

З а з а. И т у р к о й н м а р ш л о к х у ч у ь р а п и л л и г а ш к ъ а р -
д а л а г l e p т а, д а д а. Д е л а хь а, хьажий со х l u н хуьлу?

Ж а м а л д а. Х l a n - х l a. П i н т а. С а д а l a хьайна. Х l a ъ а.
Ж и м м а с у о в и т и й ш а с о... (*Охьатав l a.*)

З а з а (*меллаша g l a p б а ш е*). С о й о в д у хьуна...

З а з а а р а й о л у, Г I а р б а ш д e x x a й о в д у.

Жамалда (хъалаглоттий, куьйга корта а лоций чу-
хула волало. Ша шеге). Валлағазмор, буххера ойла
йича, винчу махках валар... цунах хъега дезар... Ванах,
и хьовх кхин дича: (Члогла самукъе.) сан шортта дуьне-
нан даьхни, деши ду. Большевикаш цкъачунна толарх,
тлаьхье еха ма ю. Суо санначех дла а кхетта, къуьйсур
ду-кх нехан куьйгашца. Хлаа, ахчано данза хлун ду.
Хлай йо! Заза!

Гларбаш (чу а хьожий). Хлун бах ахь, Жами?

Жамалда. Схъайола аьл цу йоле.

Гларбаш. Лаламат кхайкхина яха-кх иза, Жами.

Жамалда. Дала хъега дацарий. Схъататта не! Шортта хлара диллича, (Ласи чуьра деши охьадухку.) со-
ветан ледална лаг ийза дукха бевр бу. Тлаккха... (Дага-
деанчо инзарвоккху.) Ткъа, ткъа цара хлара оззийна
дладаккхяхь... (Кхин а инзарволу.) Ов-вай, тлаккха хъа-
ха ваьлла со велла... Суна хъан.... ас стенах гулдийр дара
хлара кхин... (Мобтту.) Боглуш... уьш муьлаш бу?.. Хлан-
хла... хлан-хла... лур дац, цхьа мисхал... шаверг велчи а...
Суна сайна деза, деза...

Еана неларх чу хъаьжна Гларбаш, кхералой, цецйолу,
дешина тламарш хьовкхуш ценкъахь луьллу Жамалда
вайча. Цуьнан глар-тата яйчи а, чуьн ца яьхьа важа.

Василий Кузьмич. Ша ма-баххара, тийса-м
елира хьуна, сан яздархо, хлара борз Советех. Колхозаш-
на адам дагазадаккха вуьйлира члогла. Шен йола гучу-
ваьккхира.

Авторх леларг. Бакъ! Вайна ма гой, хлара кхе-
то хьовстуш, Зазас довриг!

Гларбаш (чу а йолий). Жами... Жами... (Меттахъ-
хъаво.) Жами... (Кхералой.) Ва Заза! (Аразккха.) Орца-
дала... (Цхьа хан яьлча чуйолу.) Яц... (Егош лаьтта.)

Арара мохь. Заза! (Чуйолу Серижа.) Заза?

Гларбаш (меллаша). Цахь яц... Хъажахьа, кхун-
на хлун хилла техьа, Серижа.

Серижа. Цунах-м це яьнъяра шена... Ов-вай,
хлаллакхуьлу-кх и хинца... (Сиха длайовду.)

Гларбаш (цунна тлаьхьа а хьодуш). Серижа, мила,
хлунда?.. (Куьйгаш а даржош.) Ванах, хлун дийр ду?
(Неларехь сацало.)

Жамалда (хъала а эккхий). Сан ду дан хлума.
Хлаъа. Большевикийн бляьрга мел йотталудерг дагор

ду... Схбая, схбая сирникаш!.. (Буй ойу.) Ткъа кху буйнахъ дуьсург царна дуьхьал доккхур ду... ду-те.

Г I а р б а ш. Жами, Серижа а еанера.

Ж а м а л д а. ХIахI, еанера!? И ду хьуна уггар доьхнарг... (Чухула дIасахьоду.) Сирникаш...

Г I а р б а ш. Iалелай, орцадала!.. (Аразккхашехъ, шозза топ йолу арахъ.)

А р а р а х е з а. ЯаллахI дела...

Ж а м а л д а (велаозавой). ХIахI?.. (Юха кхералой.) Ой... (Непаре хьодий, хезачу узаршна догах корта ластош, вон ара вела а луш.) Со веллаваккхарг яI, ишт-та дIа муха ца доьрзу дара...

Добрэскаран цхьана штабехъ. Пенах кхозучу ДеникинаI сурта кIел пурстоьпе луйш Iеп полковник, оьглазвобдий, шен стоьла тIера хьалаэккха.

Полковник. Аш адам эвхьазадаьккхина, кIезиг кхерадо, хецца дитина, господин капитан! Изза хеташ ирах инарла а лелха нийса.

П у р с т о п (вухий). Хаац, господин полковник, де-м дац вайн тангIалкхаш тIехъ нохчий ца лесташ!

Полковник. Мел!? КхазниIта! Керл-керла. Вовшийн когех а уьхкуш! Ца хезна хьуна, мацах церан Дадин-Юьртахъ хIоттийнарг?

П у р с т о п. Цунна чуьра нохчо ца валийта, пхора зуда-м уллу ас ирах цкъацкъа, нене кхийддачохъ, кIел лаьтта, когадахана бер а долуйтуш.

Полковник (хаьал меттавогIий, охьа а хууш). Хаац, шун ярташца цхьа зIе йоцуш-м дац, Добрэскар-лаьхккина лам чу боьхкинчу цу повстанцаша кхузахула лелораш. Сийсара Гуьмсера Хасу-Юьрта кхаччалц цIер-поштнекъ бохийна; хьастах ГIойтIахъ — штабах цIе тесна. Масане ду уьш. Де-буйса-м ца долу, вай дика хьийизашехъ, цара уггар цатерг ца деш. Цундела, инар-ла Драценкос шайн граждански Iедалца тхан эскаран караделла шу. ХIинца цхьаьний тийсалур ду вай боль-шевизмах.

П у р с т о п. Со цецваьккхина-кхи, господин полков-ник, оцу тохара ахъ аьллачо. Ой...

Полковник. ХIа, цец хьаха вер вара хьо, госпо-дин капитан, кхин цунах дерг хийча.

П у р с т о п. ХIа? (Хаьал кхеравелла.) Ой, дийца-хьа, господин полковник.

Полковник. Ас хьо кхайкхина валор... кхана-сарле кхуза кхачавел ахь иза.

Пурстоп. Гой хьуна, господин полковник, ас-м и тоххара охьавигина хир варий. Салтан башха парглато яц сан гарнизонехь. Ондда ха ца хилча, партизанаша некъ лацахь... Хьо кхета-кх?.. Кхин цхьаь дара дагахь: хьаьстина-хьаггйна цуьнгахула адам теда ваьллинера со. Хьун ду а хаац, пахана чlogla веза иза. Цуьнан и юьхь иьрзина ца йолуш...

Полковник. Сурт я и ша схьакхачавел ахь. Эшахь, фотограф лур ву хьуна. Вуьшта а дукха цатамаш хилла цу стагера Добрэскарна. Ткьа кху тIаьххьарчу хена...

Пурстоп. ХIара ламанхой-м берриш бу хьуна, господин полковник, иштта зуламе. Вай уьш кхоа а беш-м дацара хIорш. Къар ца ло-кх Iовдалш. Сурт хьовх, ас ша схьакхнор ву, и арарниш цуьнга тебайта я вайгахьа бахийта сайн лаарх хIун хуьлу а хьаьжна. Шен са марз-делча, хIуьу а до стага. ТIаккха вукхьарца вуьйр вара вай иза. Кху жIалешна и де хIотто со Iемина ву. (Хьа-стало.) Амма, господин полковник, цунах долу и ва-жа-м ца эли моьтту суна ахь.

Полковник. Хьан наб ца яIа воллур со-м, господин капитан. И вевзачо бахарехь, хьан чохь воллург Iела воцу сурт хIуьтту.

Пурстоп (цецволий). Ахь хIун дуьйцу!?

Полковник. ХIаъа. Церан Шерипов вийначу Чахкарарчу тIамехь шена вайнарг хьан Iела ву бохуш, стаг ваьлла, господин капитан. (Веза гIоттий, чухула воладо.)

Пурстоп (акъволий). ХIахI!.. (Ша шега) Самах мукъа дуй хIара... (Шех куьйгаш Iуьтту.)

Полковник. Иштта ду хьуна гIуллакх цкъа-чуьна хIета, господин пурстоп. Марша гIойла... Маса...

Пурстоп (цуьнан куьг а лоцуш). Деллахь, господин полковник, хьайл тIех ма далийта хIара, цкъа ас дика ладоггIалц. Иштта бакъдоцчу тIехь хIаллакьхиларан сахьт дац.. Кху акхароша-м хIума чlogla тардой... Ас доьху хьоь...

Полковник. Хьожуш хила, хьожуш... (*Бурса тlаьхьа хьожу араваллачунна.*)

Гаржeллачул тlаьхьа сцена серлаяьлча, лeла а хилла, Заза тlейоглушлeрра, пурстoьпан учaстoк. Шeн стoьл тlехь, куьйга кoртa лaьцна, oйлaнaш eш лeн кaпитaн хьалaтaьлa.

Пурстoп. Вaнaх, хlарa хlун ду... лeла Чaхкaрaхь гинaл Цпгaхь мухa гo, тlехулa вaрхl дoглa a тoьхнa aс чoхь вaллo oбaрг?! Кeрлa вeанa co гlалaтвaлa-м тaрлo. (*Буттий, дoгдoьхнa, кaд мoлу.*) Oй, пoдпpaпopщикaнa мa вeвзa изa. (*Гийнa.*) Вуьштa, aс кхeчaрнa a гaйтa вeзaш-м хиллeрa. Дeрa гaйтирa-кх. Вaнaх, и aс цуннa тlе вaлий-нaрг милa вaрa тeхьa? (*Oйлa йoй.*) Тaм бaрa co лeхний-нeхь... O-o, дaлa мa дoхнийлa!..

Сихa чухулa дlасaвoлaлo, куьйга кoртa a лoьцуш.

Хьaстaх Aтaгlахь, дикa хьaжaлaхь, бaьхнa нoхчo Чy-лнкoв мa тlетaьлaвaрa сунa тlаккхa. Вaнaх, тхoвсa тyт-мaкх вeддa, opцa дoхуш пoдпpaпopщикa лeлийнaрг хlун дaрa хьoвх. Хlап-хlа, хlорш тaллa дeзa. лaмaмaт члo-гlа... (*Ши тlарa вoвьшeх a тoьхнa шa oхьaхитьнaчул тlаь-хьa, чувaьллaчу сaлтичуьнгa.*) Хlинцa a хьaжaл пoдпpaпopщик схьaвeанийлa. (*Цхьaццa кeхaтaш тlе хьoьжу, oйлaнaш йo.*)

П a у з a.

Гирмaн (*лaд сaннa, вулaлуш чувoлий*). Co лaду-глуш ву-кх, гoспoдин кaпитaн.

Пурстoп. Мичхьaхулa лeлa тeхьa, гoспoдин пoдпpaпopщик?

Гирмaн. Кoртa лoзуш, дlатaллaрх хьeвeллeрa co цлaхь, гoспoдин кaпитaн.

Пурстoп (*oьгlазвoьдий, тlечeвхaш*). Тyтмaкх цoмгaш, уьдуш, хьo — кoртa лoзуш. Хlорш му-хa ду!..

Гирмaн (*вoьхнa хeтaлуш*). лeлинa-м гloли хиллa йoглу хlинцa, гoспoдин кaпитaн.

Пурстoп (*къaйллaх и тeргaлвeш*). Гloли хьoвх. Хьунa-м эмaлк тaръeллa цунaх. Еppиг гaрнизoн гlaт-тийнa.

Гирман. Иштта нисделира-кх иза, господин капитан. Неларехь, лаьттаху салтичо, и ведда моьттуш, топ кхоьссина.

Пурстоп. Ткъа, тутмакх хьаштаган чохь деш хила! (*Дохководий, ша шег.*) Хлан-хла, со сихвелла. Ишта хила ца деза. (*Цуьнга, к'еда.*) Жамалдин йол хинца къуьйсур юй кхуо хьовца?

Гирман (*хагал шен вохар лачкъош*). Х'ах! И-й?.. Мичара.

Пурстоп (*цуьнга а хьовжуш, ша шег*). Воьхна вуй х'ара?.. (*Цуьнга.*) Схьахилийтал вайна иза х'ета.

Гирман. Х'окху... х'окху сохьта. Вуьшта, господин капитан, кхана-м леван мегар ду бохура и лоьро. Легаш хьаьна. Ахь лазийна б'аьрг туьйш-боьрзуш бу.

Пурстоп. Хьажийти кхуо лор?

Гирман. Х'аа, господин капитан. Хьо охьаваханчу буса. Ша вала воьлча.

Пурстоп (*ойлане*). Ах'а... Дика ду-кх т'аккха. Вахмистр Баталов валавехьа г'ой. Молла ваккхалур вачара техьа цу ж'алийн багара. Зуда еанера йоьлхуш.

Гирман (*векхалой*). Х'окху делан минотехь. (*Аравала хьоду.*)

Пурстоп. Вайн набахтин дог'анаш дита, молла хьийзочех стражникаша цхьаь валавахь а лаьцца. (*Ч'огла дегаса кховдийна дог'анаш цуьнгара схьа а обций*). Хье ма лагахь. (*Гирман д'аваханчул т'аьхьа, шен вехна чувеанчу стражнике дог'анаш д'а а луш.*) Т'ела валавел чу. (*Стражник араваьлча.*) Ванах, х'орш муха бу?.. Набарш йог'лу я к'ладбелла — суна-м хаац... Кхин цхьаь мала беза... (*Юха а кад молу.*) Хуур ду-кх...

Стражничко тоттий чуйолу, дийина б'аьштиг лоцуш, бехчалгаца ах юьхь йишкина, хьастахлерра т'елех тера Заза.

Д'аг'луо хьо. (*Ч'огла тергалио Заза.*)

Стражник араволу.

Т'аккха. Охьахаа. (*Ойлане лай.*) Х'инций-х'инций совцу бохуш вай т'ашшехь, т'етт'а чуьра ма буьйлу и хьан доттаг'ий-м.

Іела - Заза (оха а хууш, легаш лозачуха). Барт ца тов хир бу. Куыйган плелгаш а ма дац цхъатера, господин.

Пурстоп (глоттий, уллохула дласа а волалуш, ша шег). Хіуманаш-м доьналле хетало кхуьнан. Лер, хъажар, лелар... ХІан-хІа. Харц ду полковникана хезнарг. Іела-м хъаха ву хІара-м! (Цуьнга.) Кхечу тІехь-м чІогІа хилла церан и барт.

Іела - Заза (цуьнга дІа а хъожуш). ХІа?

Пурстоп. Ой, тхоьгахъа ваьлла хьо, хъалха каьллачо вен. Ца хезна хуьна?

Іела - Заза. Суна муха хеза... Вуьшта, тІехула вархІ догІа а тохийтина, накъостех лечкъина Іачу суна кхин хІун дийр дара, деллахъа.

Пурстоп. Дан хІума-м хъаха ду диканиг. Теберзабе. Ас шу куыйге а дахийтина, хазнеха санна, Іийр ду вай, ас хъастаха ма-аллара, хьох воккха хъаькам а вина.

Іела - Заза. ДІаваьллахъ. Ас и хъахийча-м кърІанор бара цара сох докъа-полла бийр, господин пурстоп.

Пурстоп. Ведда бохуш тхо хьийззашехъ, хьоу хъаштагІа чу а хіъна хІунда Іийна дийцахъа суна.

Іела - Заза. Со вада ма ца веана шуна тІе суо.

Пурстоп (ша шег). Вехар-ам вац хуьна хьо, и дина ваьллачул тІаьхъа. (ДогдетІий, хъала а еккхаш). Ткъа сел хьох тера, уьш Чахкара бигинарг мичара ваьлла? Шиъ ву шу — Іела!?

Іела - Заза (ела а луш). Ахъ хІун дуьйцу, господин капитан? Майраниг майрачух тар ма ло... Масане гІаларт, БІарлагІа хІутту. Кхеравеллачун бІаьргаш хьетІа довлу боху-кхи. Хъанна хаба... Цхъаъ хир ву-кх ахъ вуьй-цург а.

Пурстоп (дарлой оха а хууш). Асний... хІинца хуур ду вайна и-м. Майраниг майрачух тарло тов. БІарлагІа хІутту...

Жамалдий, Гирман эццахъ чуваьлча, кІезэиг йоьхна Заза, чуьрчарна и тосадалале, меттаян, охъатаьла.

Жамалда. Буйьса дика хуьлда, господин капитан.

Пурстоп (чаьмза). Маршалла хуьлда. Господин вахминстр, ахъ кхаьбна ву ма бохий хІара стаг. ХІинца хІара Іела хиларан хІун билгало ю хъан?

Гирмана чlogla идадо шен воьхна хилар.

Жамалда. И хlун ду?.. Со ма ца кхета, господин пурстоп.

Пурстоп. Штабехь чlogla шек бу кхунах, хlара Iела хиларх.

Гирман гуттар вуху.

Жамалда. Ой, схьахьажал... *(Шена бен цатоса-лурриг бlаьца еш охьатаьlначу йоlах цецволи-волий.)* Хlахl!!! Ванах, хlара хlун ду!.. *(Бlаьргаш хьекхадо, хьоьжу.)*

Заза. Хlума дац, дада. Воха ма вохалахь, со ю хьуна хlара.

Жамалда. Ой, собар... Муха? Хlунда?.. *(Воьхна а, вохаза а цецвуйлу.)* Гlан ду хlара? Мичхьа-хула?..

Заза *(аз dla а хьоьцуш, меттахъхьан воьллачу пур-стоьпана, четара схьайоккхий, тапча tle а лоцуш).* Мет-тах ма хьалахь, господин капитан! Гlено паргlато ца йохьу, дада!..

Чоь цецъьлла. Пауза. Хаьн tle куьг а дохуйтуш, прахlотта воьлла пурстоп, дас: «Ма, ма» боххушехь. Зазин тапчано шен стоьла tlexьа охьавохуйту.

Жамалда *(Зазина tle а хьоьдуш).* Ахь динарг...

Заза. Кхуьнан-м кхин цкъа а оза деза хьуна, да-да, кху чоь лагl

Гирман *(хаьал озалуш).* Хlун дан гlерта хьо, Заза!?

Заза. Хьоьга нохчех адам ца кхардадайтa. Ямартхол..

Гирман *(Зазин дераллех кхералой).* Сацае хьайн йоl...

Жамалда *(вовшашна tle тапчанаш лаьцначу За-зиний, Гирманний юкъа а хьийзаш).* Хlей, хlей, хьайн десара, Гирман... *(Хьасталой, хьостий.)* Сан йоl, сан йоl, хlаллакдо-кх ахь вай. Дада вайша кху чуьра, да-динниг... Ялохьа... *(Хьалхалобьцуш, йоl неlарехьа туьтту,*

тапча буйнара пхьарс сецош.) Же дадиниг... Хьо Іехаел-ла. Вайи гІуллакх дац кху гІурташца...

Гирман. ХІан-хІа, борз, хІинца тІаьхьа ду. Ши можна ца хуьлу...

Гирманан тапча йолу. Ден марара Заза, маллуш, охьайовду.

(Текхетий, Зазин карара йовжна шен тапча схьа а оьцуш.) ХІара каракхаьчча дерг-м хала дацара, цхьа-дика.

Жамалда. Заза... Заза... (Оьглазе вуха а хьожуш, Гирманега.) Ванах, соьга дІа а лацийтина, туьйхи-кх ахь кхуина...

Гирман (цкѳа соцуна а хілла, и шена тІе вола-велча, Жамалдина тапча хьажош вуха а хуьлуш). Хьай-на са дезахь, ког схьа ма баккхалахь!

Заза (хІара шинѳ гича, холчахІуттий.) Дада... Дада...

Жамалда. Заза. ХІун до ахь, Заза?.. (Нолана тІе вуха а воьрзуш, ша шеге.) Сан меттиг яц. Вада веза кхузара, бехвалале...

Гирман (ша шеге). ХІара вон теш хіла мега суна...

Заза (Гирмана дена хьежо тапча а гой, тохалуш). Ма... Дада...

Эццахь Гирманан тапча кхетий, деге ка а тухуш, вон охьавужу Жамалда

Гирман (тІе волий Жамалдина йожийна тапча Зазина а юлуш, вашацаре). ХІинца орцадоккхур ду-кх ахь хьайн Іелига!..

Заза (ца кхеташ, хазахетий, нуьцкѳаш). ХІахІ?.. Іела...

Корах чуьккхаш Іела вайна Гирман, дуьне тІерал гатлой, неІарх ветталуш, куьйгаш ирах чухула уьду.

Іела. Собарде, йовллур ю хьуна, Гирман, неІ! (Нра-хІотта гІертачу цунна гІо а деш.) ХІара дара со ваьг-нарг, Заза...

Йоккхачу гІовгІанца неІ еллало. Кхеравелла Гирман, Іадинча сапна, лаьтта. Василий Кузьмичца чубовлу партизанаш.

Заза (кѳаьрззана цуьнга хьежна, яй ела а кѳежаш). Суна-м иштта товш хета, Іела, ахь баьхначул...

Іела. Тамаша! Же, накѳостий, же. Шела хьийзайо

кІайчу гвардейцаша! Кузьма Кузьмич. ХІара хьан ка-
рахь ю-кх...

С е р и ж а (чуйоллушехь, Іелина йожо воьллачу Гир-
манан буйнара тапча охьа а йжош). Ахь динарг, Заза.
Схьайтал соьга... (Заза дІалоцу.)

З а з а. Суна доккха хІума ца хилла...

Зазигий, валаза, Іаса кІел а хьарчош: «Ма, делдуйша, ма
валийта со... хуур ду шуна... — бохуш, Іуьллучу Жамалдигий
хьаьжна, Іела: «ХІара»... бен ала цакхналуш, ваьшта деана
кирхьа дІасдобду. ТІаьхабахана гІоттучу беттан сехь
цІечу байракхца Іелин, Василийн, коьртарчу башлакхан
тІемаш мохо ловзочу Зазин яххьаш а кьесташ, цІечу
дошлойн атака. Хеза «Ура!» — Бодашкахь сценни аьтту
агІор догу: «Кавказехь сирла цІе хилла богу Деникинна
дуьхьал гІаттам, В. И. Ленин».

Василий Кузьмич. Баркалла, сан яздархо.
Дукха хІуманаш эшаза, хІетахь ма хиллара гойту ахь
гІуллакхаш. Іела, фашистех Москва ларъеш, вийна, хьо
марша. Заза Қазахстанехь кхелхина. Ткьа церан кІаит
волуш ву хьуна.

А в т о р х л е л а р г. Ахь баккьаллий?!.

В а с и л и й К у з ь м и ч. ХІаа, сан яздархо. Бакь
боху, бух бацахь, бухь ца болу. Цу шиннах чекх — сига-
ра дІаса а, кхузара юха а — со резаволлуш хьожуьйту
ахь. Динарш, лайнарш серладеврриг.

Аьрру агІор лета: К. Г. Орджоникидзе В. И. Лени-
не: «Селхана вайн эскарша Соьлж-ГІала схьаяьккхи,
мехкдаьттанан промыслашна хІума ца хилла... Дийнна
Кьилбседан Кавказ... кІайчех паргІаьтъяккхар бакьдерг
хилла дІахІоьтти...»

А з. Шела хІинца-м марахъяьлла моьтту суна кху
Деникинан кІезашна!

І е л а. Човхабе аш, кІентий! ХІорш ЧурттогІе а
кхийсина, Кировс доуйтучу цхьатталгІачу Эскаран куьг
лаца доьлху вай!

З а з а. Декьала хуьлда халкьан Іедал!..

Кирхьа

ДЕА ДЕКЪЕХЪ ДРАМА

ДАКЪАЛОЦУШ БЕРШ:

Висит, колхозан председатель	60	шо
Човка, колхозан повар	50	шо
Маслуд, колхозник	16	шо
Юсуп, колхозник	20	шо
Асмаъ, дешархо	30	шо
Лайлаъ, звеньевая, Юсуп тѣхъйза йол	18	шо
Деца, колхозница	55	шо
Глапура, лаъначуъра цѣа веана	35	шо
Решид, цуънан ваша	20	шо
Манаш, Решид тѣхъйза йол	18	шо
Межа, Решидан дешича	55	шо
Ваха, Межини клант	18	шо
Николай, Юсупан доттарѣ, гѣалгѣазкхи	21	шо
Советски инарла	55	шо
Полковник, советски комдив	45	шо
Зампѣалг, колхозник	30	шо
Полковник, фашистски комдив	50	шо

Эпизодашкахъ:

Райкоман векал, колхозхой, палтосург, Лида, казак, клант, лейтенант-адъютант, советски бѣлъхой, фашистски эпсарш, салтий.

1937—1943-гѣий ш е р а ш

ХЪАЛХАРА ДАКЪА

Малхбуза хан. Нускал далош кечдинчу, дехъа чу а, ара а ши не! йолчу, Маслудгеран доккхачу циннин диллинчу корехула гуш кертара заадаьккхина беш. Пешан бохалла, дечиган маьнга. Тховх, пешан топ чекхийоккхучу, латийна газета.

Зрительни зала чуьра го оцу циннин беса, цена тхов. Чохь дуккха а глантеш, тховх кхозу мехкдаьтта даго лампа. Куьзгана хьобжуш, куцдохуш, меххаш тадеш лаьтта Маслуд.

Маслуд. Оршот биллахI, Манаша муцлар сеттаяхь а, со ирча-м вац! Цунна Решид везарх, со Iелой и йоцуш? Пелг бетташ хержарх карор вац цунна сан хатI дохош майра. Ценкъада хьовха, мас-малик дац со?! Мама йогIу...

НевцалгIа лаьтта кеп хIоттайой, дIахIутту.
Човка чуйогIу.

Човка (Iийна). И хIун ду, кхерий-кх ахь. Хьо Iа-дийна-м ца лаьтта?

Маслуд. Iемаш вай со-м. Мама, бакъдерг алалахь, муха ю кеп?

Човка. Дера ю буйнара бод бадоеанчух тера!

Маслуд. Ас куьйгаш тоьхна и хьан юьгур яра цера? Ас-м, цара иза коьртах а якккхина, кех чу лаьлли-чи а тамаша ца бо. Сьбгара куц хьан доккхур ду?

Човка. Деллахъа, Маслуд, ма оьзда кIант вара хьо, оцу къаьркъане марзваларо талхий-кх, воккха мел хили, виран бекъа санна, эрчавоккхуш. Шу кхаьбначу сан къа мича даха деза?

Маслуд. IадъIе хьо, мама, зуда ялийча товала а мегий со-м.

Юхьенца тайна бал-м дика а бацнй.

Юсуп. Маца, мера тле маж яълча талур ву хьо?

МасIуд. Сацае и бападуу, нанни ноькка!..

Юсуп. Эхь ца хета хьуна? Со хаал хилчхьана, цкъа а дог дика ца дина ахь мамни.

Човка. Ма Iе, глой мукъана а довла...

МасIуд (*коре а хьодуш*). Ватталхьан, олуш, шена кхоллуш... ЗаьмпIалг ма хьевели. Мама, эснй дохку хесахь!

Човка. Дохкнй-ца... (*Сиха араэккха*.)

МасIуд (*маьнги клелхьара схьазьна, къаьркъанан шишанан тIус а боккхуш*). Яхнйта ахь а кху чурра, IуьIарг!

Юсуп. Эхь а ца хетнй хьуна, цу къаьркъанна тIаьхьа а ваьлла, юьрте балдаш дахнйта.

МасIуд. Бакъахьа чIагIал nell! Мулкул-мовт-м дац хьо, соьга барт хоттуш? Берзабе букъ...

Кхералой Юсуп араэккха.

Шун хесах, юьртах-м хьонкан Iаьна ма хилахьара, хIара дала хан яхьарг делара бухдуйлуш... (*Къаьркъа стакан чу дутту*.)

ЗаьмпIалг (*чу а воьгуш*). Ассалам-Iалайкум, оцу хьан мискачу кеда!

МасIуд. ВоIаликум-солом! Же, охьалахлолахь, кхуьнан чоме а хьаьжна, дIаэккха вайша. (*Цунна а кад бутту*.)

ЗаьмпIалг. Вехнарг гичи а блатор хьнйза со мичира мега хIинца и мелча?

МасIуд. ДIавалахьа, цу чIагIоннйн-м чот яцара, — уьш-м ас, дехацу дийнахь сарле, шала шишша йо.

ЗаьмпIалг. Дош-м цхьаь хила деза... Ас мер дац.

МасIуд. Хьайн Маьлха-Аьзница дина хир ду ахь и тоба. Хьан хIун хуьлу а хьаьжна, цхьаь дийр ду ас а! Сера ма хуьлда, хIета, вай ца дезачнйн котамна клел... Iа-ахь... (*Бетах пхьош а хьокхий, важа кад схьаоьцу*.) Ирс яI, кхунах Iаьбна веллачун, ма шишанаш хйлла хир ду, шена тIехь къуб яйта. Асмаь!..

Цхьана пеларехула Асмаьнй, вукхузхьахула Човкнй чуйогIу. МасIуд шиша дIалачкъо вулу.

Човка (озадоу цуьнгара шиша схьа а доккхуш). Ца
вобду хIара талу а эсна-м!

Юсуп чувогIу.

МасIуд (Асмаэ). Букмашаре юлалахь кху чохь...
Мама, цхьа кьурд балла доттахьа, майправоккхура цо.
ВаллахI, мангал ца хьакха цуьнан айми чохь луйчур
ма вара со.

Човка. Цундела, доьттуш, дерзош доцу хьан керт,
мохо локкхуш, кьух а даьлла лаьтта-кх.

МасIуд. Мама, дукха юьхь ма яхахьа, зуда ялий-
ча бан а там бай ас-м вахаран хIоз. (ЗаьмпIалгах ца
вешаш.) Кхуо санна! Вало...

Юсуп. Со волий шуьца?

МасIуд. Ма вола. Синкьерам кечбе Асмааца.

Човка. ЗаьмпIалг, сонта ца лелаш, шайн новккъя
ца дуьйлалаш. Варийлахь..

ЗаьмпIалг. Ма кхералахь.

Човка. Некъ дика хуьлда шун.

Берриге а арабовлу, Човкий, Юсуп, Асмаэ чудогIу.

Юсуп. Вайша ЗулайгIар схьабалабой?

Асмаэ. ХIан-хIа. Ас аьлла. Топ йоллушехь, шайш
схьахьовдур бу.

Юсуп дехьа вобду

Човка. Йол, наха цхьа цIе тиллале, йнта и ишкол
ахь а. Хьо хIинца...

Асмаэ. ВаллахI ца юьтур, мама, хьогалла хих
санна, со дешарх Iаббалц-м. Дог диллалахь цу-
нах-м.

Човка. Ой, вайнехан эхь ма ду, марий гIурриг хил-
ла йол ишколе нхча.

Асмаэ. Эхь дерг лелийчий бен дац эхь. Дешар —
серло, ца дешар — бода, олу ца бохура ахь, дадас?

Човка. Ишта-м дара иза. Нехан меттанаша хьуна
тIехь цхьаь кхоллахь, ас хIун дийр ду?

Асмаэ. Мама, со бахьанехь вайна тIе пIелг хьа-
жорна ма кхералахь. Ткъя, марий маца, хьаьнга яха
еза — суна хуур ду.

Юсуп (сехьа а вогIуш). Асмаэ, нуц-м, стунанна, мух-

ха хилчи а, несал дукха веза хьуна, башха хоържуш къа а ма хьегалахь.

Човка. Несана марнана йовзуйту нуц, массо а стунненан хьоме ву.

Асмаъ. Ткъа марнанна нус ца езахь?

Юсуп (нана хьовзош). Цунна бехке нуц, стунаний дац... Деллахаъ, мама, массо а ненан йол тайна йоллу-шехь, н вон несарий мичара буйлу техьа?

Човка. Хьанна хаъа и!

Топ йолу хеза. Юсуп араэккха, Асмаа маьиги тлехь сонс кирхьа длаулу. Юкъахь попдарча а йолуш, кегийрхой — божарий, мехкарий — чувовлу, синкъерамечу гловгланца. «Човка, нус декъала хуьлда! Барт цхьаъ хуьлда шун!» Бал болало. Уьйтлехь топ йолу. Нускалан пхьарс а лавина, Юсуппий, ши-кхо стаггий чувовлу. Пондар соцу. Човкинний, Асмааний тлавххий мехкарий нускална: «Марша йогийла хьо, тлавхье беркате хуьлда шун», — бохуш, маралилхина бевлча, марийшас нускал кирхьана тлехьа длахоттадо.

Аз. Охьаховша! Хинна дуьйна шайна ма-луъу кара а, мара а лелхаш йийр ду шу. Длалакхал пондар. Ялол. Асмаъ, хьалхарг дай вайша!

Глапура (вехна, бал чскахбалале чу а возлуш). Оссолом-Галайкум, цхьаьна ле вай, клентийн тоба?!

Аз. Валалайкум-солом! ле ошшоду биллахI-кх!

Глапура (шена улло топ дла а хлоттош). Човка, нус декъала, барт цхьаъ хуьлда шун!

Човка. Далла вьзийла. Ванах, Глапура вац хIара! Хьо ца веанийла а ма ца хьнера суна-м. Эзар балех волийла...

Жухург хуьлий, ЗаьмпIалг чувовлу.

Глапура. Со лавина хилар, гIолн хетачеран дог ца датIо, хьарчийна дитинера оха-м, Човка, хIара, нехан баганаш Iахь... Амма ца сецина мотт цергаш юккъехь-м буьсур бу... (Дозалле йовхарш етта.)

ЗаьмпIалг. Глапура, бел къагорш ю-кх н хьуна кхеттарш.

Глапура. ХIахI?.. Ловрашна-м ца хаъа хьуна хIорш хIун къагорш ю. Юсуп, чувола алахьа Маслуде, кху чохь хийра стаг а вац. Цхьаьний Iер вай.

Маслуд тхов тIе волу. Юсуп н лаха араволу.

Длалакхал пондар. Ялол, тхьамдин боларе хьовса вай!

Юсуп (*чу а вогуш*). Гапура, суна-м ца караво, цхьанхьа вахана хир ву иза.

ЗаьмпІалг. ХІета и цигахь ву шуна... Вайн председателгІеран чохь доллург доккха хІума ду. Со схьа-вогуш...

Юсуп. ХІун ду цаьргахь?

ЗаьмпІалг. О, дІаваьллахь! И доккха бозбуанчалла ду. Вайн колхозах-м уьш шерет деш бу моьтту суна. Доккха той ду цигахь. Даарой, маларой саттийначу стоьлашна гонах, лестош биттича санна, вовшашна багахь карраш детташ Іечу хьаькамийн гуллакх-м, кхалла цийцин гІогІ доьчу, вайчух тера а дац. Вайн колхоз чІогІа теллинчул тІаьхьа, кху деношкахь районо юьй-цуш ма хиллий.

Гапура. Кхуо муо хьовзабо дерригенна а... (*Пелгаш вовшахьакхад.*)

Човка. ХІэта, МасІуд ву хьуна цигахь. Лар толлу дамка санна, кхочу иза молучу.

МасІуд (*бухарчарна ца хезаш*). Дависарг яІ, елира цхьа читок: дийнна дІакхалла и чІеран кІорни!

Гапура. Зуда ялийнчу буса-м молийла зовкх хьаха дара. ДІалакхал, жимма кьаж ата вай!

ЗаьмпІалг. Хьовсалаш оцу хьаькамех цхьаннан халхаре... (*Вехначух тера, йоІаца маьттаза халхаволу.*)

Гапура. ХІинца, и жимниг, сайниг яккхал. Цуьнан боларе хьожур вара со...

Решид. Схьайтахьа топ, ас дІо соне дІахІоттор яра. Хьуна кхузахь повкьа ю и.

Гапура. Ден даьхни мера кІел бакъахьа ду. Воккхаверг чохь хилчи, нехан жимниг корехь лаьтташ, хьо ма баьрче ваьлла. Аравала ас хьайи бат стеш дигьча санна яле!

Решид. Схьалохьа топ, коре хьовха, кех а волу хьуна со-м.

Гапура. ХІара ца елчи а хьаха вер ву хьо-м... Вала суна гучуьра дІа!

ОьгІазваханчу вешех кхералой, Решид араволу.

Ма кхералахь, сан бехкана хьайна адамо зил барна. Боьха хІума, вон боьха хІума. Нахана мотт хьовкхуш

лийр ю хьо, пас-пас! Болабалинта бал!.. Хъажийтал хъайн боларе...

И йол, Юсуп халхадуйлу. Гапура топ схъаоцу.

Човка. Со лолда хъан, ма хъеелахъ, Гапура, и топ. Лавъха байча санна хета суна, цуьнан йолу юьхьиг яйчи.

Гапура. Човка, зуда ялийча патарма а, шиша а дассош тов. Вайн клант жеро-х ваийн. Ойт, горлера къона бал я!

Гапура хъоьссина топ, тховх латинначу газетах чекх а полин, оцу йуьргехъ ладоьгуш йечу Маслудана кхета. Чуьрз лампа йов.

Човка. Діалатае лампа! Деллахъа, ма бала бу-кх, Гапура, ша боххург бен ца дийриг. Хіун гіуллакх ду и тоьпан хьокха кху чохъ лело.

Лампа цхьаммо латайо.

Гапура. Діаяло, діаяло, сетта а ца сетташ...

Бал діабоду.

Зуда ялийнчохъ топ йолуш а, бохъ бугіуш а, дог до-уш а тов. Тоха, клант волуш! Хьовзаслахъ, хъаша ю хьуна...

Рейканах а тасавелла, топ кхетта пакха а йуьйдуш, чкъочкъамашка оьхуш лавтта Маслуд, охъалахло.

Маслуд. Маржа я! Хіара хъаьхна лелаш хилла-кх со... Бодаш... бодаш... (Нуьцкъаш.) Яаллах! Марша! алда хьо, маьлхан дуьне!..

Решид (неfare а еккхий). И хіун мохъ бара?

Ма н а ш (чохъ мел берш хъалалелххашехъ, йуьргеху-ла охъаолладелла куьг а гой). И кхозу куьг!..

Юсуп пенех кхозучу шавьланин тле хьоддушехъ, Гапура праьккха. Адам неfare таттало.

Лекха йоцчу хьуьна юккъера жима ирзу. Кхура кіел оьпланашка ваьлла, кичча ладоьгуш лавтта Решид. Серла-далаза беттаса.

Решид (доккха са а доккхий). Буьйса... йоцуш ца тарахъ а, вен хьийзочунна ма аьрха ю-кх хьо. Куьг бех-кениг Сибрехахъ веллашехъ, харц луралло къаьхъа

кърд а багахъ, эккхийна лелош ву со. Нохчий, маржа вай я! Цкъа баста-м лур бара кху акхачу амалша вайн кхетамна биша шад... Сан цхъаъ бен воцу верас, къена Мјежа ЮсупагIарна дегаза къежаш лела. Воьлхуш дог Iийжиднехъ а, дика болх бин цо, веана, Юсуп Мартаи-тIа ваханийла соьга ханитина. Тховса-х вай со ког хецца вуьжур. *(Топ дIа а хIоттайой, юкъ йостий, цигаьрка а узуш охъахоу. Ирах хьовжу.)* ХIораннан цIарах цхъацца седа бу боху. Сан, Манашан ши седа дIо ул-уллора шиъ хир бу. Юсуп соьца тайча, и шиъ санна, тхойша а Iийр ду вовшашна доьлуш. Даго собаре сатуьйсур ду Манаш сан, со цуьнан хиларе. Ма хир ду-кх тIаккха.

Паузал тIавхъа, сикха догIучу адаман тата хеза. Решид, юкьйовхкуш, топ схъа а оьций, къайлаволю. Божарийи хорма а тIехъ чуьогий Манаш, дIа-схъа хьожу.

Манаш *(меллаша)*. Решид!.. *(Iийна.)* Решид!.. хIара кхор а, ирзу а цо баьххинарш-м ду. Я со гIалат... ХIан-хIа, кхузахъ хила-м веза, суна хезнарг бакъделахъ...

Манаш гучуьра дIайолу, Решид гучуволю.

Решид. ХIара гIан ду техъа я бакъду техъа. Ма тара дара и аз Манашачух. ХIан-хIа, суна тарделла. И муха, хIуида йогIур яра кхуза? ЙоI яхъа хьуьнах ян, бу-са-м муххале а.

Цеххъана, Манаш гучуьоллушехъ, Решид дIанэккха. Манаша: «Решид, Решид, со... со ю хIара» — олий куйн дIа а бокхий, ши чIаба хьалха тосу. Решид соцу.

Манаш. Буйса дика хуьлда хъан, сан хьомениг.

Решид *(дукха сакъераделла)*. Диканца, диканца дукха ехийла хьо, сан безаман зезаг. Тховса къъьсттана, хIокху кхоана хьерчаш хилла-кх сан ойланаш, бIаьллангах таьлланг санна, хьох, сан ирсан орам. Лаа юн хьо, тара юй хьо?.. Манаш, Манаш... бехк ма биллалахъ... Дог похал кIаделла, ойланаш чилланан тай санна, юткъа-елла...

Манаш. Сарахъ хитIара йогIу со тIекхачале Юсуп, цхъа стаг церан кех чу вахара. Ткъа уллохула схъайогIуш, кертал дехъахъ ши стаг луйьш а хезна, ладуьйгIи-

ра ас. Цадевзачу озо Юсупе бохура: «Хіара сан корта баккхалахь, и цпгахь ца хилахь, — ас хьастаха баьхначу прзехь, олхазарийн ши бен болчу кхура кїел. Тховса буьйса йоккхур ю цо цпгахь». — «Хіета, буьйса юккье поьдуш схьавола, вайша глур ву», — Юсупа аьлча, — «Водахь, ахь хьайн мостагї шен бена чохь дїа-м тевнїр ву», — цавевзачо а олуш, чекхделира церан кьамел. Хїнца мас даьлла?

Решид. Нийсса цхьайтта. Соьгара кехат кхаьчча санна, нийса хаьа адрес-м.

Манаш. Цхьанна а гиний хьо кхузахь?

Решид. Цкьацкьа сох кхетачу Мјежа воцчунна-м ца гина. Ша шех а мегарг ца тешачу цо и мичара адаме хьахор дара.

Манаш. Хьо витийта шу дахча: «Вис-висинчуьнга лураллаш хьедан, шуна тхо хїун ю моьтту!?», — Мјежас алале дикка вовелла Юсуп, цул тїаьхьа дукха дарвелла, каррехь вегавора, боху. Ткьа Мјежин...

Решид (*цуьнан хабар а хадош*). Манаш, бакьдерг аьлча, суна хирг харц ницкь бу.

Манаш. Хир бац, ахь ца байтахь-м. Вайн биста кхаччалц, массо а кьаьмнаша шайна юкьа мел оьгу дар-дацарш суьде нисдойту. Вайна хьарам йнна-м яц и бакьо. Іедале яйта нийсо, ас боху хїун хан ю?

Решид. Дукха яхарг, цуьнан глїйлачу ненан кьнна, со ца хилало Юсупца кьнза.

Манаш. Ас-м эр ду и Іедале. Тїаккха хуур ду цунна: хьо га доцу сара боцнлий, хьуна динарг дуьсур доцнлий.

Решид. Хаац. Заочник волчуьра со, хїнца занятеш йолалушшехь, деша училище дїавоьду.

Манаш. Айса хан йнлннчуха, со Маслуде ца подахь, цлїй Іенар ду Товсарис аларо Іехнїра со. Ткьа и захало луург деш, со лейнїйриг цо цу лаьхьанна шола коч, тїеда болу кортлий диллина хиллера. Со ца тешнехь хїара... и дагадеьча, бїаьрга цлїй хьаьвза.

Решид. Баркалла, баркалла, Манаш. Ас, суо велла дїаваллалц йнцїннїр яц, ахь сан духьа кхерийна тховсалера Іаьржа буьйса. Ма Іе, хьешашна чохь парглат а йоккхуш, дїарго.

Манаш. Хїара чохь-м шинмо а яссо еза вайша. Вуьшта, цара деанчух хилларг хнїна, кхано яхача сатуйїр дара сан...

Решид. Ца оьшу. Дагю. Кхана. Гуьйранна ца хазахь, церан хлушт хиллийла хаалахь. Яло, бутт серла балале.

Манаш. Дюгахь длатесна говр а яй сан-м.

Говр терса.

Решид. Хьо-м, хьоу ма-ярра бере хилла, Манаш. Суна-м...

Манаш. Хьуна хлун мьотту?! Хьастах буса Гуларн вьодуш, дукъал дехьа валлалц хьуна тлаьхьа веана дошло мила вара?

Решид. Хла-а!

Манаш. Хлаъа! Амма со лайла хьан, Решид, тховса кхуза вуха леста велахь.

Решид. Ма кхералахь!..

И шит дладовду. Сцена еса ю. Хьалха лавцначу тоьнаца, сиха гучу а волий, Решид льохуш чухула дласауьду Юсуп.

Юсуп. Кхузахь хилла, я длавахана дукха хан а яц... хлара цигаьркнан юьхьнг керла ю. Глутакх... (*Охьа-дуьллу. Гучуваьллучу Межиге.*) Хлета ма вац. Ва къанделла жлаьла, ахь-м иза, гленаш а гуш, Гуьллу хир ву бохура!

Межа (*кховруш*). Э-хлей, дела ве-кх и дала хлаллак, хланехьа ве. Шайтланал башха цхьанаметта ца соцу и хьан кара кхачийта аьллий ас-м цуьнга, хьо Мартантла када вахана. Вай дика хьовзахь, тломий бен хьовгара вер вац иза кху юккьехь.

Юсуп. Дю Гуьллу глутакх цуьнан хирг хир ду.

Межа. Ду-те. Хлор колт кегош, лаха веза, (*гьлутакхе хьожу*) маха санна. Хьо цкъацкъа сох шекьхуьлур, хлинца хьний хьуна, ас хьоу нийсачу лора тле вохийла?

Юсуп. Лора тле, лора тле!..

Межа. Суна доллучул мехала ду, ахь хьайн мостагI цийла карчийтича, наха аьндолчу баркаллин декъахь со далла гергахь хилар. Оцу «хлонсана» тлаьхьа хьаьдда, бага са а кхачча хьийзачу суна, тлечехар къилахь ду. Со нуьцкъала а, я когаш кламлуш а цале.

Юсуп. Хаац, тховса и соьгара валахь, хьо декъаза-м ву. Клордийна суна хьан таьжгенаш. (*Ойла йой.*)

Собардехъа, Решидана хIума хилахъ, жоп соьга деха доллу Iедал. Ткъа ас...

МIежа. ХIан-хIа. Цуьнан валарна хьох шеко ца хиллийта, ас сарахъ пхьобханахъ хьахавелча, хьо МартантIа вахана элIра. Тоьхна и пхьо охьа а биллIна, тховссехъ хаьхкина МартантIа вахчахьана, Iедалан хьобга ала хIара (*цергах пIелг тосу*) дац. БIаьрган негIар дIа ма тоха. Ас хьоршам тоьхханчу хьадалахъ. Шоьтде товш ву со. Даламукъалахъ, кхана канаш лоцур ю ас. Бис-милла...

Ший а цхьанца агIор дIавоьду. Сцена еса юьсу.

Решид (*гучу а волий*). Шнъ доллуш доллу. Кхаьчна и лом кхуза. (*ГIутакхе хьобжу*.) Доьллийла кхурехъа ерзийнера ас. ХIинца кIажа бу цигахъа. И цхьогал делахъ а, цхьогалан цIога со а ду. Сайн Iар кхузахъ долчуа, хIара цо дерззинчохъ а дитина, хIусам хийца еза. (*ДIавоьрззушехъ, бIаргкхеттачу, меллаша воьгIучу МIежина тIе топ а хьажайой*.) Мила ву хьо?

МIежа. Со ву. Меллаша хила.

Решид. МIежа, ахъ хIун леладо хIоккху хена?

МIежа (*латкъаме*). Ас нах мел хьегийнарг Iайг хьаьккхIна колхозана а делла, Iедало жиргIан тIе хнъна моза санна, витинчу сох ца Iебачара са а, пха а хадийна. Тахана кхуза веанчу юкъана и старгIини кIурам а лачкьийна витин со!

И хьоршам тоха вуллушехъ, гIовгIа ца езаш, Решид цуьнан бат дIакъовлу. Меллиша хьоршам кхета.

Сел бакъду иза. Тахана хьобца кхузахъ Iеш сиркхо хьакхаелла. Соь...

Решид. Хьо хIинца воьгIуш ву, я?!

МIежа. ХIунда бах ахъ? (*Юсун тIекхачийта Решид хеван гIерта*).

Решид. Дайга хьажа ваханчуьра схьавалний, сайн гIутах меттахъхьедича санна хеташ.

МIежа. ХIан... гIутахкхий... изий... иза ас делийна. Хьо гена ца ваьллийла хууш, гIуллакхана нацкъар ваьл-лера со.

Хьоршам тоха вуллушехъ, Решид МIежин бета тIе куьг дуьллу.

Решид. Межа, хьо ван хIунда веана?

Межа. Гапура дIа а ваьлла, Юсуп бохучу цу делан мостагIчо хьо акхаваьккхичхьана, наха курхалиш деш хьийзава со.

Решид. Къуьна къола дича, дела велало ца боху? Ахь марзвинчу Гапурас шайн лечкъийнарш ю-кх цара хьуна йокхурш. И татин-гота а ца текхош, схьаалий вала айхьа деанарг. Юсуп цIахь ву аьлла хезна...

Межа. ХIахI?.. Хьаьнгара? (*Сиха хьоршам а ту-хуш*.) Говрана овсал а диша, када вьодучуьра нза вуха-вирзинийла хаййта веана. Сайх кулак ахь вайтинехь а, дог Iац шичан воIехьа озаза... къахета...

Решид букътоьхна лаьттачхьара адаман коган тата а хезий,
Межа дIахьожу Шек а ваьлла, вухахьаьжнина Решид,
гучуволуш воллучу Юсупах бIаьрг а кхетта, дIанэккха.

ТIетоха! Ва Решид, со витий ма гIохьа! (*Решидана гIаьхьа ваьллачу Юсупан топ йоллушехь*.) ХIай, дала хастам яI! Шичан кIентан бахама тIе ког а баьккхина Ийр ву со хIинца!

Кхин цхьа-шин топ йолу.

Юьйлучу тоьпан тата цхьаь ду — денваларна кхоьруш санна етта кIанта хIинца-м, жолам аьлла. Дала ца туьгу хир ду жIаьла! (*Векхавелла ладоьгу*.) Ткъа нагахь ца кхеташ и дIаваханехь... (*Кхерало*.) ХIан-хIа, хIан-хIа. Кхета муха ца кхета, мостагIчо мостагIчунна хье-жош еттаргI.. И, кIелхьара а ваьлла, ас лелориг нахала далахь, хIун дан деза?! Кхуьнан ойла дика ян еза... (*Дагахь ойланийн хьесап до*.) ХIаьа... ХIаьа... «Эрна вала цхьанна а ца лаьа. Юсупах кхоьруш, бехказлонаш ю ас лелораш, суна сайн шичан кIант сов ца ваьлла», — ас аьлча, массарна а бакъ хетар ду. ТIаккха... ХIан-хIа, и-м цо вийнера билггал...

Юсуп (*вогIий схьа а пэккхаш*). Хаа ца велира хьуна нза?

Межа. Ой, валнийтн ахь?..

Юсуп. Мичара... Кхунах гIуллакх хилахь тама-ша бу.

Межа. Ой, ахь хIун дуьйцу! Вешин чIир ца екхча, цунна чурт догIа а, я наха юккье вала а юьхь ма яц хьан. ТIе юьхьиг а тIийина тоха еза, йовссарна.

Кирхьа

ШОЛГІА ДАКЪА

Кирхъи хъалхахула новкъа схъавогъу Мјежій, Решиддій.

Мјежа. ...вон веана. Кхечхъа яц больницеш? (*Ой-ла йой, ша шегъа.*) Хіара-м ишта соьгахъа хила а мега.

Решид. Со кхуза ма хъажийна балха, ва вашн.

Мјежа. Ахъ хіун дуьйцу! Хьох-м нехан пхъа боллий, ва кІант!

Решид. Суна-м хаац, беркат доцчу Гапурин карах стаг валарх, вайгара хіун даьлла!

Мјежа. Екха а йоллий, екха а. Ой, Гапурин ваша ма ву хьо! Дера, со-м, церан тайпанан мачни айра а хила ма лела, Юсупана хъесталуш.

Решид. Цхъамма марсавоху и, схъахетарехъ, вашн.

Мјежа (*цавашаре*). Іедале сацавайта ткъа. Комсомол ма ву хьо!

Решид. И бен воцчу Човкех къахета. (*Гийла.*) Амма, суна ницкъ хуьлу...

Мјежа (*ойла а йой*). Кхин-м хир бац. Со дийна а волуш. Верасаш цахинболчу ненахойх арло ма леца. Юьрто суна бехк буьллур бу. Кхор кхочче бужу. Сарахъ дІа-вола. Хьо суна тІеххъа бакъахъа ву. Кхиэл йийр ю вай тховса кхуьнан, хазанеха санна.

Жимачу дитта кІел, бай тІехъ Іуьллучу Юсупа немцойн маттахъ, Шиллеран «Горгални хьокъехъчу» стихотворенин могланахъ доьшу.

Мјежа (*Юсупана ца гуш. мангал а белш тІехъ, тІе а вогІий*). Ва Юсуп, и хіун чІегІардиган мотт бу ахъ буьйцург?

Юсуп. Немцойн мотт бу-кх!

Мјежа. Немцойн?

Юсуп. ХІаъа. Лама немцойн мотт дІабала деза сан гІалнтІахъ.

Міежа. Ма тийса ца лун вай хьо цигахь!
Юсуп. Тийсало экзаменехь.
Міежа. Вайн матте а баккхалой хьобга иза?
Юсуп. — ЛадогІал ахь:

Буьрса дара шира бІе шо.
Цийлахь гІаьтти керла бІе шо.
ХІор ву ирсе, вац и гІийла,
Болх беш верг ву кхачам хилла,
Оьзда дакъа ду цуьнгахь.
Къинхьегамо халкъаш хаздо,
Къоьлла эккхош ницкъ бу и.
Стиглаш сийначу боги кІелахь,
Тийна, аьхна йолчу метте,
Ямарт ойла йолуш мостагІ
ЧугІерташ ма хуьлда кхин!
ГІаланашка, аренашка
Ма ховцийла тІамо ций!

Міежа. Шен доцчу ловзарал-м нехан тІом а, де-
ра, тоьла... (Меллаша.) ЦІа кхаьчна Решид.

Юсуп. Баккъаллий! (Бос хийцало.)

Міежа. ХІаъа, хІаъа. Сийсара. Лор а хилла веа-
на. «Ас Іедале войуьйтур ву, ца сацахь», — боху, вешех
ваьккхничу хьуна. Эхьан зирх ца хета.

Юсуп (обгІазе). Цхьа де...

Міежа. ХІаъа, бакъбоху... ГІуо хьо обгІаз... Шу
бай кхаьбначу ненан доггий, сайн дакъазаваккхаррий,
пахалахь хьо мел юьхІаьржа вуь хуучу ас — доькхуьй-
тур ду хьобга! Сурт дара хьан ваша!

Юсуп. Ма хьехавехьа иза. (Дазло.)

Міежа. Хаъа суна, хьан дог доьлху и хьахийча.
Бакъ! Тховса дІакхета... (ХІиллане.) Веъанчуьра, эсана
цІов баккха ас. (Мангална гІайракх хьокху. Юсуп дІа-
волавелча.) Виц ма лолахь.

Юсуп. ХІан-хІа... (ДІавовду.)

Міежа (цергаш а къажош, ша-шега). Ас кхуьнга-
хула доькхур ду, Решида сайн колхозана вассавар. Де-
шича кулак ву ала цунна ца хетта эхь, и вейта суна а
хетац. Кхара даахьара вовшийн пехаш!..

Сцена Іаржло.

1941-чу шеран 22-чу июнан малх хьаьжна делкъе.
МайІ-майІехь юьртбахаман цхьацца гІирсаш гучу эьлайн-
стерчу полесвой станехь собрани ю, Висит, Човкий, райкоман
векаллий, Николай Іечу президиуман ехачу стоьла тІехьа

тоьхна: «Маршалла ду юьртбахамехь хьалхелеточаьрга!»
лозунг. Теркаца гуш ялтийн аренаш. Tlevorly Юсуп.

Висит. Юсуп, хьо президиуме хаьржина, вало
хьайн доттагIчунна улло...

Юсуп (оха а хууш). Кхунах ца вала-м со...

Висит. Къамелна дош ду райкоман векална.

Райкоман векал. Накъостий! Вайн ерриг райо-
нан царах ас декъала до шу партин райкоман, рай-
исполкоман Цен байракх яккхарца!

Массара а «Ура!» олу. ТIараш детта.

Со тешна ву, оьшучарна гIо дан Iеминчу, йохьаллехь
тоьллачу аш белхаш кхин а дика бийриг хиларх, кIаш
сихий, цIенний чуоьцург хиларх, хьаьжкIаш хьекьорехьа
кьуьйсург хиларх!

Висит. И хьовх, гурале республикехь хьалхе яккха
сацийна оха-м, накъост! Бакъдуй иза, колхозхой!?

Аьзнаш: Бакъду! Тхо Iийр дац хьалхадовлаза!

Юсуп. Оха аьллий — чекхдер ду!

Райкоман векал. И-м стохка а бехира аш.

Висит. Йокъа хIоттаро...

Райкоман векал. Шайна догIа динехь, кхечара
санна.

Юсуп. Кху шара ца кховьру тхо йокъанах. Мархаш-
на патIехьа баьхна девлла.

Лайлаъ. Ас эр дара.

Висит. Алал, Лайлаъ.

Лайлаъ. Тохара тхан звеноша бина белхаш чле-
нашна цхьабосса бекъаро, вонаш дикачарна тIехьа а
лечкъош, нехан балхах дог дохура. ХIораммо динарг
гурриг екъа, боху адамаша белхан майда, ас аьлча:
«Вай единоличникаш дац, колхозехь шув ца хуьлу, болх
юкъахь бо», — элира дIаваьккхинчу председателя.
Юкъахь барх хьан мел бина лара ца мегаш дац. ХIе-
тахь наггахь бен балха ца ихнарш, хIинца цигара ца
берза а ца кхета. Къинхьегаман эвсаралла вуно лакха-
яьлла. Ас дош ло, сайн звено вайн массарел хьалха ериг
хиларх!

Висит (куьг уьйучу Юсупе). Дах цадеш, бригадир.

Юсуп. Накъостий, вай юьтур яц элира, схьа а якк-
кхи Цен байракх! Амма и кIезиг ду. Республикехь хьал-
хадовла деза! Цунна вайн ерриг таронаш ю; — балхана

каде куйгаш а, дечух цалеба дегнаш а. Со вайн кхаа а бригаде йохье кхойкху массо а белхаш тлехь!

Аз. Республикехь хьалха ца девлча-м йиш яцара, Дом культура йина маца ер ю техьа вайн?

Висит. Хьелур яц. Кху деношкахь тхов тилла а, кор-не! дладогла а доладо.

Аз. И сарахь доьшу школа ма юкьахйинси вайн?

Висит. Кхана кибарчиг схьаоза йолайо цунна-м...

Райкоман векал. Уьш бакълуйй хьуна, на-кьост председатель.

Висит. И хьанна ца хаьа. Хинца дош ду Теркал дехьара, вайца кьийсалучу колхозера веанчу хьешана.

Юсуп. Николай ву хьуна хлара.

Висит. Пурба ду-кх хьуна, Коля!

Николай. Накьостий! Тхан массо а колхозхочуьн-гара доттагIаллин довха маршалла ду шуьга!

«Ура!» декачу маршаллин маьхьаршца деттачу тIарашлахь:

«Декъала хуьлда колхозни ахархойн вежараллин доттагIалла!» — хеза.

Тхаьшца кьуйсурш районехь хьалхабовлар боккха юьхькIам хетачу оха. шу тIаьхьа ца дисийта, тхаьш шуь-га нисдийр дара. Тоьллачаьрца яхь езаш дира аша а, вай теллина социалистически договор тхьца. (*Хьовзоре.*) Вай вовшашна гIо дан тIелацар ма дицделаш, цхьа де ца лаьтта, накьостий, хIун хаьа...

Юсуп. Ма кхералахь, Николай. Вайн вовшехдовла йиш яц.

Николай. Кхин цхьа хIума а дара тхан хьахадел-ла: — цхьа гидростанци а йиллий, Ильичан лампа латае вай, и бурам вуно атта ма дира вай юкьахь?!

Висит. Бакълуйй. Тхо а ду и дагахь, райкоме а даьккхина. (*Векале.*) Хезний хьуна?

Райкоман векал. ХIаьа. Гидростанци колхоз-ни производствехь чIогIа оьшу. Адамийн кьинхьегам ат-тачу бер бу, цхьаь цхьайттанна а ларалуш. И гIуллакх кечдеш ду.

Николай. ХIета, накьостий, хьошалгIа дахка-ран рагI хинца шуьгахь ю. Тхан не! шуна йилли-на ю!

Аз. Dorlур ду, аш шайн районан байракх яьккхича.

Николай. ХIета, кечдаллал юкь бен яц шуна-м!

Аьзнаш. Тхо-м, Николай, шу тоьллачу той хьовх,

шуна гю дан а догӀур ду. Декъала хуьлда вайн кӀин-
хьегаман доттагӀалла!

Висит. Кхин вуй ала лууш?

Юсуп. Тоур дацара техъа?

Ваха. Тоур ду шуна. Сан-м когаш ма кӀамло.

Висит. Делахъ, накъостий, цу тӀехъ чекхйоулу вайн
колхозо районан ЦӀен байракх яккхарна хилла собрани.
КхиндӀа дерг аша лела де-кх, Юсуп.

Юсуп (*дӀанехъа а хьожий*). Рамзан!..

ВогӀий схъаэккхий, жимхас, нисделла верта Юсупе дӀало.

Хьоме Николай, вайн шина артелан колхозхойн барт
чӀагӀбеш, хӀара верта ло ас хьуна совгӀатана!

Николай. Тхуна колхозо делларш а тоур ма да-
ра. Юсуп, хӀоккхул совгӀат...

Юсуп. Хьеха ма де, Николай, хьеха. Мамас шен
куйга дина хӀара хьуна.

Човка. ГӀоза леладойла ахъ н, гӀоза, Миклай.

Висит. ДӀаэца, дӀаэца, хьошалгӀа веанчохъ дот-
тагӀчо динчу совгӀатан меа хӀун ду!

Николай (*хазахеташ верта дӀа а оьций*). Баркал-
ла, Юсуп, баркалла, мама, кхеран юьртахой. ГӀалгӀаз-
кхаша цкъа а сий дойур дац кху доккхачу совгӀатан.
Тхуна моьттинчул а тӀех хилла шун оьздангалла.

Юсуп. Же, Лайлаъ, гайтал вайн самоьятельствоан
хьуьнарш. Болабалийтал, йол, пондар!

Пондарний, тӀарашний, гӀовгӀанашний юккъехула Вахас,
Асманий шавшшинна халхадала лаар хоуьту Лайлаэ.

Лайлаъ. Уггар чӀорла когаш отпускникийн кӀамло
хир бу. Хьалхарг дай Вахий, Асмаъ.

Авнашколан курсант Вахий, медиинститутан студентка
Асмаъий халхадуьллу.

Къена стаг (*лерана хьобжу*). ХӀара шиъ ми-
ла ду!

МӀежа. Тхан чуьра кӀентан хӀуьмалггий, Човкин
йоллий.

Къена стаг (*тамаша бой*). Човкин йол? ХӀара ма
лерана сетта, караѐми шун чӀир хьийзина? Я кхечу
басар йин аш иза?

Міежа. Хіети. Дегнаш яций хіинцалерчу чкьобрийн-м. Хьажал, мьоттур дац церан вовшийн боцуш ца тору.

Юсуп. Схьаволахьа, Николай. (*Цуьнца сцени хьал-хахьа а гьобртий, тлараш а детташ.*) Лида хіунда ца ялийра ахь? (*И шен лере веанчул тлаьхьа*). Хьан десара?!

Николай. Хіаъа.

Юсуп. Кіант я йо!

Николай. Кіантана кіант ца во?

Юсуп. Варх! вешин ваша хуьлда цунах!

Николай. Ахь маца ялайо Лайлаъ?

Юсуп. Асий...

Николай. Ва Юсуп, хьо тайрий оцуьнца?

Юсуп. Да! доьрзий, туьха тийсича? Со-м... цхьа-йолу баганаш Іахьара...

Николай. Ой, вешера даьллагунна н-х вацний бехке.

Ваха (*сихха тле а воглий*). Николай, баккхийчара хьо ваккха боху Лайлаъца!

Николай. И-м харцахьа дац. ХіахІ, Юсуп?

Юсуп. Схьахбовзош ваьллахь.

Бал мІаькбаьлладу хенахь, чехка говран болар догІу хеза.

Адам цигахьа дІахьобжу.

Болар соцушехь, хьантІе санчу шаьлтанца, коьртта-Іуьира, вехьаш вогІий, шад а буйнахь, бере схьаэккха.

Бере. Накьостий! ТІом... фашистски Германис ван-ца тІом болийна!.. Радиос эли!

Дийнаца кхьолуш, дарделладу адамиин яхьаш, ирделладу хьежаршца, болат санна, чІагІлуш макхло.

Човка. ТІом?..

Бере (*райкоман векале кехат дІа а луш*). ЦІен Эс-кар мостагІчунна дуьхьал даьлла. Вайн мохк тІамна гІоттуш бу!..

Юсуп. Делахь вай а ду-кх кийчча! Бакъ дац фа-шизмана мьоттург! (*Николайн куьг а лоцуш.*) Вай каг-иййр ю цуьнан маІа!

Николай. Кагиййр ю!

Висит. Ваьшна бІов, вай, дуйхьуна, цхьаьнгге а бохуьтур дац! ЛадогІал! Райкоман векал хир ву вист.

Райкоман векал. Накъостий, тIамца даьккхи-
на Советан Iедад цийца лардан кийчачу вайна тIом ин-
заре бац. Бух чIогIа бIо эша амал дац. ЦIечу Эскаран
буто бух советски халкъ ду. ТIеман, кьинхьегаман шина
фронтан турпалхой — цхьана эскаран бIаьхой бу. Цун-
дела вай са а, пха а ца кхоош белхаш бан беза мохк
мостагIчух ларбан. Вай ца бойтуш чуэцна ялтин хIор
буьртиг Iожаллин кьора хилла мостагIчунна тIебоьлхур
бу. Вай дуьрста юллур ю, Европехь коьртахваьллачу
Гитлерна!

Аьзнаш: Оха пхиппаннан метта бийр бу белхаш!
Фронтана хIума а оьшуьйтуш, оха садоIур дац. Вай отур
бу фашисташ!

Висит (*райкоман векал шен лере веанчул тIаьхьа*).
Накъостий, божарний нийсса сахьт долуш правленехь хи-
лалаш!

Массо а дIасабоьлху.

МIежа (*дог доьлуш*). ТIом болний тов немцочо...

1942-чу шеран гуьйре. ЦIенош, уьйтIахь доллу комарийн
дитт Юьрта тIехула гуш Терк. Цкъацкъа йоккха топ а
иолуш, тIом кхехкачу эвла йистехьа гIийла бIаьрг тосуш,
юкь-кара айа а луш, ойланашка яьлла, кохьар хьийзош,
уьйтIахь Iеш Човка.

Човка. ТIом. ТIамо латта огу. Дуьне леста. ГIай-
гIаной, баланой сийсадо. Дуьне, маржа дуьне яI...

Йоккхачу тоьпан татанца орцанан маьхьарий доьлу.

Мехкан паргIатонан, халкъан ирсан кхиэл къасто Iаьс-
майда схьакхваьчча-кх кеттIа. Хьалханисвелларг, гIла
тIе тухий, ведвеш, улло нисвелларг туьрца цостуш, вел-
дарг даьндаргаца лобцуш — буьрса хьийза хир ву сан
Юсуп цхьанхьа...

Же, сан кIант!

Лайлаь гучуйолу.

Хьо ма гIийла ю. ХIумма а-м ца хилла?

Лайлаь (*елхаран кьурдаш а беш*). ХIннца хьан
кIантера даре хьуьйсур ду-кх вай...

Човка. Нажигара кхечи?

Лайлаъ. Вайн вечче ма догІийла хІара саннарг.

Човка. ХІунда бах ахъ?

Лайлаъ. Дера бу хІара шийла кхаъ!

Човка. ХІун боху!? Дешахъа.

Лайлаъ. ХІара санна кхаънаш луъста обхийла фашистийн йижаршна!

Пауза.

«Нене ДжовхІаре, йишега Лайлаэ. (Деша йолало.) Танкови декъан командованис Іаламат халахетарца хоуъйту, шун кІант-ваша, тхан бІаьхаллин накъост Исаев Нажа мехкашдІалецархошна — немцошна — дуьхьал бечу Сталинградски исторически тІамехъ турпалаллечу Іожаллех велла хилар...»

Лайлаъ мара а юллуш, Човка йоьлху.

«Нажина хаъара, оьрсийн Идала йистехъ, Сталинградехъ бечу тІамца, ша Кавказан къеначу Терка йистеражима юрт ларйойла...»

Човка. Вирзина меттиг декъала хуьлда цуьнан. Халкъо цкъа а вицвийр вац шен дуьхъа воежнaрг.

Лайлаъ. Баркалла хъуна, Човка...

Човка. Гой хъуна, кхуза а баьхкина, вай лардеш Іийраш? Селхана немцоша бомбанаш тоьхча лазийнарг Ленинградера ву бохура. Ас шена хи малийча, леррана схъа а хъаьжна, цуьнан бІаьргех хи даьлча, еха Іийра со цуьнан коьртах куьг хъоькхуш. Цу хенахъ цхъанхъа тІаме чу хаьхкина воедуш хилла хир ву Юсуп...

Лайлаъ (цергаш а хъекхош). Гитлеровцаша вийначу вешина дог доьлхучу сан бІаьргех даьлларг бен хи доцуш, хъогалла холча хІуттийла нийсонан кьийсамехъ куьг дего дерг!

Кхарна тІейогІу Деца.

Деца. Ма схъабетта-кх цара и дошан тІо... Ахъ хІун леладо?

Лайлаъ. Тхайга деанчу вонан дакъа кхунна дахъаш еанера со-м.

Деца (дера). Шуьга деанарг вон дац. И сий ду!

Ткъа кхуьнан клентан боършаллех ас сайн зудчалла лур дацара!

Човка (*халахеташ*). Ой, Іахара юьсийла яхь йоцу клант веш ехка нана! Хьо хІун ала гІерта?!

Деца. Воьдуш цо динчу къамелах суна моьттинера цуьнан кийрахь цхьа дог ду. И ца хиллера аьттехьа. ХІокху лаьтто барт хоттур бу цу калцІолега!

Човка. Ахь мила вуьйцу?

Деца. Хьан клант вуьйцу, Човка, хьан клант... (*Лайлаэ кехат дІа а луш.*) ХІа, дІадешал хІара!

Лайлаъ (*доьшу*). «Мама, хІинца кхочушхилла ас сатийсинарг. Со фронтехь ву. Оха...»

Деца. ДІо лахара, лахара дешал ахь.

Лайлаъ. «Тхо, училищехь эпсарш а хилла, fronte доьлхуш новкъахь эшалонна тревога хилира. Юха тхо поезда хевшинча, Юсуп вацара. Мохь а биттира. Тхуна хІоьттинчу куьцехь и вед... ведда...»

Човка. ХІахІ?!

Деца. Шеца гІиллакх лобьчучу, бехк боьчу Решидана тебарх ца хуьлу къонаха. Кху тІамехь гайта шен стогалла! Мохах молханан хьожа йогІу. Дитташ маьхьарша лестадо. Къоьжа лаьмнаш адамийн кьнна доьлху! Ткъа хьан Юсуп клентийн декъаш тІехула, халкъан цІийлахула шен са дадийна...

Човка. Ма, ма дийца, ма хазийта... ХІан-хІа...

Лайлаъ. ХІинца ша хаддийнарг бу клентан мах!
(*ДІаьоду.*)

Йоккха топ кхеттачохь бежнаш Іоьху. Адамийн орца дувйлу.

Деца. Адамаша хьовх, хьайбанаша а орца дохучу къематан дийнахь халкъана хьарам хилар... Цецо дешн санна, лубтту кьийсамо адамаш! (*ДІаьоду.*)

Човка. Везандела, везандела, тІамо вийна хилий-талахь и сан цхьаъ бен воцу клант!

Пауза.

Лайлаъ сох къаьхки. Децин безам байн. Адамаш оьгІур ду, бага юьззина дош ала, хецца юьхь хир яц ела-яла. Доллучунна а бехке ас вина, кхаьбна, мотт Іамийна сан клант... (*Елхарца гІелло. Уче а егош тІеман тата долу.*)

Палтосург. Човка! (*Уьйтла а йоглуш.*) Ва Човка! Човка (*блаьргаш а бакъош*). Хлун бах ахъ?

Палтосург (*екхаелла, улло охъа а хууш*). ОстопираллахI, остопираллахI... Суьйре дика хуьлда хъан. Юсупера кехат-м ца деана?

Човка. Хлан-хIа, ца деана?

Палтосург. Хьо ма таьIна ю. Бехк бац, хаьа суна. Сагатло. ОстопираллахI, остопираллахI. Шек ма яьллахъ, вайшинна, остопираллахI, хIинцца хуур ду хьуна, и ламанан леча мичхъа, хIун деш дуй, цуьнгара хьал-дей-м. (*Палтаса тохало.*)

Човка. Тасахъа, поло мукъана а...

Палтосург. Хлун, хIокхой, полой? ОстопираллахI, хIокхо хъаха ду седажайно санна, бакъдерг хьуна хьалхха охьадуьллур. Ду-те. БисмиллахIир-рохьманир-рохьим. Пал-дол харц, дела бакъ... ХIара хуьлуьйтур ву вайша Юсуп... (*ТIулг гойту. Шозза-кхуьза, багахъ шабар-шибарш а деш, тIулгашца палтосу.*) Хъажал, остопираллахI, тIам тIехъ ву... Пал-м вон ца хIуьтту! (*Юх-юха а туьйсусуш.*) ТIахъаьлла хьийза кIант-м. Командир чIогIа реза ву... (*ТIулга тIе пIелг а хъежош.*) ХIара ву иза. Гой хьуна, виллина Юсупана уллохъ... ТIамехъ, Юсупан кадалар пакъосташка тIеххъа ца лалучух тера ду. Тергаллой хьуна, юьстах лелхарш?! ОстопираллахI, яй чов хилла, цхъа совгIат дан а мегаш...

Човка. Ахъ баккъалла бахI?

Палтосург. ОстопираллахI, вайша кхуза Iер санна, бакъ ду. Ас ца боху хьоьга, сан пал харц хила амал дац. И дIадели. ХIара, Човка, со араьлла лела хийла хан ю... (*ХьалагIотту.*) Цунна кхалла хIума а ца йина... (*ДIайолало.*) Дол дуьллур дара...

Човка. Собардел, дела реза хиларг, собар. Иштта еса-м хъаха йохуьйтур яц! (*Сиха чуьккхий, ара а йолуш.*) Ун ма кхета хъан дегIах. Кхуьнца дастийтахъа хъайн шийндега марха... (*Йовлакха юккъехъ ларча дIало.*)

ХIорш лубьш а хезий, ладовгIуш лавтта Висит.

Дикка хъаам бин ахъ сан гатлучу сина, доьхначу дагна.

Палтосург. КIезиг-м ю хIара. Делахъ а, хъан дог мел лаьттачунна тIера сагIа хуьлда. Човка, кестта, иншааллахI-рохьим, Юсупера кехат доьшур ду вай, коч хъаьрча хьох. ОстопираллахI остопираллахI...

Човка. Даламукъалалъ...

Палтосург дайолало. Цуина дуьхал а кхеташ, Висит вогу.

Висит. Дуйхуна, кхоана кучал хьалха, марчонна киса лобхур моьтту суна, хьо аьшпийн клуьрана. Мичара, дуйхуна, Юсупера кехат. И-м кехатал хьалха ша кхача мега! (Човка чlogla тергалйо.)

Човка. Бакъ ду-кх и хлета?

Висит. Хезний хуна?

Гельселлачу Човкица Висит охьахуьушехь, тлехула даьндарго шок тоьхча, даьнехьа лаьтта палтосург «Остопираллах!» — олий охьаюжу.

Човка. Дала кхолларх дохкояьккхн со-м и дахьаш еанчу Децас... Эскар дага а доьхна волчу цунах тамаша бина ца йолу со.

Висит. Багахь — цхьаь, дагахь — кхин хилла Юсупан, дуйхуна.

Човка. И бакъделахь, сан вац, хуна, иза.

Висит. Цуьнан да-м вацара хуна осала клант, дуйхуна. Клайчаьргара вай Девлатгирин эвла схьаяьккхинчу тламехь ша леш: «Блаьрган луналлий, дешан верасаллий ма эшийталахь сан берашна», — элира соьга Тимарсолтас, дуйхуна... Юсупах чlogla блаьрг буьзна вара миска.

Човка. Ас лардийр ду цуьнан сий! Яьллий вайн отряд кхочушхилла?

Висит. Хлаьа. Герзан глудлакхана районе воьду со.

Човка. Суна топ хила езийла хаалахь. Со лийр яц хуна ей кхехкош, мацах санна.

Длавоьдучу Виситина тлавьхьа хьожу кетла кхавьчна Межа.

Межа. Хьажахьа, деникинглар мацах шен дойна гlogl а ца гуш, партизанаш кечбеш лелачу кху тлаьнчикхе. Хлара ву, схьакхоччушехь, вукхар ирахьуллаур...

Човка. Оха уллуьйтур вуй тхешан командир?

Межа. Човка, хлинца хьо а йоллу цу глуртан декъа яха?!

Човка. И хлун ю ахь юьйцург! Сайн майрчо цийца даьккхина Советан ледал дла ца луш, цу пашистех летта лийр ю со!

Міежа. Далла хастам бе, гергаглерта йоькхана...
Даламукъалахь!

Човка. ХІара дуьне макхдина суна Юсупа дина
бохучо.

Міежа. ХІа-а... изий?.. Вешин чІир лаха воллу!

Човка. Ой, хьайн шичан кІант Юсупа вoйла лаьа
хьуна?!

Міежа. Дукха дерзана ма дахахьа. Ца лиъча-м
ас посылка-а-а... Со да мел волчунна колхозо Іайг хьo-
кхуш, цо сайгахьа дош ца алар... Юсупан цІавар метта
нисделла. Кхуза гена воццух тера ду Решид тІамехь.

Човка. Ванах «посылка» аьлла, ахь эккхийтинарг
хІун дара?

Міежа. И-м дашал хьалханккхина шера мотт
бара. Юсуп дагна кІеда ца хиллехь, юьртан бІаьрг
а бузуш, цо Решид маццах Іункар эккхийтал аьтто-
наш баьхна ас. КІур байначун дисинарг верасана кха-
чадо...

Човка. Схьахетарехь, хьo Решидан цІенойх а,
Юсуп сох а ваьллачух тера ду.

Міежа. ХІундий?

Човка. Юсуп цІа кхачарца лоцур ву, ткъа ахь
хІун лелор хьанна хаьа.

Міежа. И хьахийнарг айхьа немцошка хІаллак-
войтур ву ахь алахь, адам даьхьар дац и багахваккха.
Юсуп харцахьа ца кхийда. Шайн мотт хуучу цунах нем-
цоша пурстоп виьр ву! ХІорш-м руьйта ца баьхкиний
кхуза.

Човка. Хьo тилла?

Міежа. Э-э, Човка, кху коьрта чохь хьардаш яц.
Тоьл-тоьллачуьнгахьа а уьйзуш, сетто деза йоргІачу
дуьненан Іад! Хьo логгец хьолала а яхана Іен Теркан
шоралла бен ца йисна. Ткъа цунах, гІулч яккха Іеми-
нарг, шатессина вер ву сехьа. Цундела, дукха яхарг,
ахь са ма даа, шен доцчу девне Юсуп ца валарх. Далла
хастам бе, цхьаь бен воцчу кІентан хьекъал кхачарх.
СагІа хьаьрчина хьох, мовлад йoьшур ю вай... шун а
хІоттош.

Човка. Хьанна хІоттадо вай иза?

Міежа. Тоьл-тоьллачуьнгахьа а вуьйлуш, ша са
вер-верг лелийча ши дакъа доу.

Човка. А-хІа, хІинца кхета со... Кулак, вон кулак!
Пашисташна хІоттадо ахь шун?! Терках бовллал нека

ца хааа хъан немцошна. Хіуьссик, лаъара хъуна! Цици-
гана ма!а ер ю и ца хуьлуш!

Міежа. Сацийта. Кхайкхина ціа валийна кіант
діа а лачкыйна, іедална маьхарца муьт!ахь хилар
мостаг!чунна еса топ эгорах тера ду. Сан шина дашо
шаьшшиъ доьза дойур дуйла хаалахь! Шен ціога а гуш
ца г!ертій кхечунна кіел хи даккха-м. Суна дицделла
хъуна хуурш...

Човка. Харц луьй хьо. Къанделла ж!аьла!

Міежа. Делахь а, дуьйцийла дика-м ю сан.

Човка. Хьовсур вай... (*Кехъяла д!ахьоду.*)

Міежа (*х!иллане вела а луш*). Хлей, хлей, юхаоза
хъайн алаша. Цхьаммо иштта лейнча, хъуна х!ара къай-
ле хуьлъян Іамо веарий со-м. Хьо снха йоьхна. Ма ца
вевза хъуна. Топашна вог!арх вер вацара со шуна айкх.
Дала ловр дацара, бай кхаьбначу хъан дог дохор.

Човка. Бай дацара, дикачу ден т!аьхье яра сан
бераш.

Міежа. Дегабаам ма бехъа. Сайх, кошах санна,
тешам буйла хайта г!ертій со-м.

Човка. Хьо довха дакъа дуйла-м х!окху юьртана
хаа. Эскарх аг!о а тоьхна, юрт ларъян х!уьттучех къа-
ста бехказло лохур яцара ахь, хьо цхъа а хьесап хил-
лехь.

Міежа (*хьесталуш, хьобстуш*). Да нелца воллийла,
х!етахь ийг!ина яхана Бесирт х!инца а ціа яза яцахь...
Никкиз я!, суна дагадеънарг, — сан десара еза хьо,
Човка, и ціаяло яха! Бакъхилла шегара д!аяханчу зуд-
чун клажийн пхенаш дашо хета бохург. Деший д!адоьду
сан дог и гича.

Пауза.

Човка (*ойла йина*). Ас схъаялор ю н-м, хьо магахь...

Міежа. Ма кхералахь... Хъажал цуьнан даге. Ши-
на аьттан шерал коча хир ву со цу шекаран б!аьлгаца.

Човка. Делахь, кху уьйт!ахь іелахь, муката... Сай-
на мэл, ас х!окху сохьта... (*Д!айовду.*)

Міежа (*ша-шена резахилла*). Дарбано чов санна,
дерзадо хазчу хабаро, оччадаьлларг.

Вахас ладоьг!у.

Іаххъа... Сехъа бевлла бовлахъара немцойн кіентій.
Х!окху юьртан дукъ дула. (*Г!адвовдий.*) Сайгара д!а

мел даьккхинарг, нехан мега мел дерг схьа а хьаькхна, охьахуур ву со. Ма хьесталунбай тлаккха нах суна! Эх!-х!ай, ма хаза хир ду тлаккха...

Ваха (*герга а хуьлуш*). Салам ду хьоьга, кьена дада!

Межа (*вуху, векхало, кхерало, лерана хьоьжу*). Ваха!.. Б!арлаг!ниш-м яц х!орш?! Самах дуй х!ара?!

Ваха реза вац, дас ша мараволларна.

Ваха. Ма ца хаьара суна, дада, хьо ишта вуйла.

Межа. Хьогалла хих санна, хьох хьегна худавелла, сан к!ант. Х!ара-м маьлхан дог!а дай. Къанвелча, дог дуткьо. Тлаккха, даднинг, дийцахьа...

Ваха. Дукха дай, лелний, хин-гундерш царел буьрса хила мега. Амма кьонахчо б!окъажор бац. Ирчаниш... хезира суна.

Межа (*ша шег*а). Эх!...

Ваха. Дуьхьалкхеттачу Човкас валхий...

Межа (*кхин а кхералой, ша шег*а). Шадерг хаьа. Хьий, шу керча цийла.

Ваха. Нах юрт ларъян, кьийса совцуш, хьо фашисташна мараьккха Иийна хилла кхелхина ца вьодуш.

Межа. Со хьаьнца, хьаьнца г!ур вара, Ваха, мас-со ведча?

Ваха. Со, юучух ца вузарх, хих ца !абарх мегаш, вижар-г!аттар, !ар-сацар доцуш, шу лардеш, юрт ларъеш, мостаг!чух лиэташ лела. Дийна воллушехь, гитлеровцаша лаьтташ вьоллинчуьра схьа а ваьккхина, оьрсийн зудчо дарбанаш лелош тавира...

Межа. Х!ума дац, дика ду, сан к!ант... (*Гора х!утту. Аг!ор.*) Наь!алто ваттарг.

Ваха. Схьа ма ле! Кхерамечу новкъа фронтал се-хьавелира со, фашисташкарчу цабезамо майравохуш, ницкъ луш. Ткъа хьо... (*Халахетта, велхаза !а а ца лой, !лавоьрзу.*)

Межа. Наха... наха бехк буьллур бу хьуна... (*Ди-нехьа !уьллу жоммаг!а а гой.*) Мица даха деза ас хьуна гатдина са. (*Жоммаг!а схьаьцу.*) Хьо деле вехна до!а-наш? Сан к!ант... (*Цкъа схьахьаьжна, шег*а боцчу бе-зана, диг ца гуш !лавирзинчу к!антана диг тоха вулу.)

Ваха. Ма-тов ца хилча, ма-торру аьлла. Ж!аьла ца летачу махкахь дукха хир бу хьуна фашисташ. Цигахь

кхойкхур хьо цаьрга шуьне. (Тапча а йоккхуш, тлеволало.)

Межа (хьесталуш). Ваха, сан кІант... Ахь хІун до, Іовдал...

Ваха. Дера воллу хьо хьайн баьццарчу кІентийн лор тІе ваккха...

Межа (вуха а хуьлуш). Декъаза-м, уьш схьакха-чахь, хьо зуьдан кІеза а ду хьуна... Іа-а-а...

Межа хьалхара воду. ТІом марсаболу. Комендант а валош,
Човка йогІу.

Комендант. Ма, ма, накъост младши лейтенант!
Ваха (тапча хумпІара а юллуш). Човка, марша Іалда.

Човка. Марша гІолда!

Ваха дІавоьду. Коменданта дІавуьгу Межа, саца а соций,
гома хьожу Човкига.

НаьІалт хила хьан докъана, хІанехьа хила!

ТІом чІагІло. МостагІчун самолеташ догІу. Вайн
зениткаш юьІлу.

Халкъ тІом беш ду, шен ирсехьа кьуьйсу, тийсало.
(Буй лонцуш, ирах хьовжу.) Гитлер, пашисташ, тхо ца
кхобру шух! Садолийла шун. ЦІийла керчарш! Доь да-
раш! Аш тхо эшор дац!..

ЦІийнан маьІнг охьаяьккхинчу осколочин бомбин гериг
коьртах а кхетий, Човка охьаюжу.

Орца, орцадала! Хн, хи деза... хи лойша...

Лайлан сандружино носилки тІехь Човка дІахьо. ТІом
лагІбала болало. Сцена яссало. ДІатовь.

Юсуп (сихха уьйтІа вогІий, доьхна цІенош гой, ву-
хий.) Мама, ва мама! (Чу а, ара а эккха. ДІасахьожу.)
ХІара де ган вогІучул... МостагІ хьаха ву хІара динарг!
Ткъа ахь, ахь, мама, суна Решид тІехветта...

Юха а чу хьаьдда Юсуп го кетІа кхачначу Манашана.

Манаш. Сох лечкъарх, нахера вер вац хьо!
Вухахьаьжнина Юсуп пегаво, Манашан вон хьажар ца
ладелла.

Юсуп. Ахь хІун дуйцу, Манаш?

Манаш. Ас хьовх, ерриг юрто юйцу хьан теш-халла. Дезертир!

Юсуп. ХІа-а-хІ?! Собардехьа... Мама яйрий хьуна?..

Манаш. Схьа ма лелахь. Мама хьо дагавогІучохь яц. (*ДІайовду.*)

Юсуп (*оллавелла лавтина, хьала а табий*). ХІара хІун ду?.. Со дезертиррий?! Ой... (*Ойла йой.*) ХІа-а, на-кьосташа кехат данитина. Царна ма моьтту... (*Гелло.*) И бакъдан санна, кисанара дайна шадолу документ. О-ойт, даьдаьтІа хьо юьхьІаьржо! (*Хораме дІасахьожу.*) Ванах, мамех хІун хилла техьа... (*ЦІеххьана.*) Цуьнан кортали дац дІо Іуьллург... (*ГІевоьдий схьаовцу. Там хуьлий.*) Ма хазахийтира мамина ас хІара шена деъча. Цхьаднка, со вича дадас кхунна совгІатана эццачух нис-делла хиллера сан хІара жима корталий. Хийла ша кху басо йовзийтина боху мамас, аганарчу суна. Гурахь туьл-лу мамас хІара, дадин безамна... (*ДІасахьийзадо.*) ЦІий... ХІара делахь тара мама со дагавогІучохь яцар. ХІаъа... хІара ду. Со вина цІий! Со кхаьбна цІий! Ала-хьа, мила ву хьо Іанийнарг? (*ДІасаволало.*) Гитлер! Фашисташ! Адамашна гергахь со кхеравелла... веддарг ву. ХІан-хІа! ХІун де техьа ас?.. Латта, хьо теш долуш, ас чІагІо йин, и бакъдоцийла хуьурггий бен юьртана гу-чу ца вала. Штабе, ЦІечу Эскаран штабе. Цо лур бу некъ... (*Сиха дІавовду.*)

Кирхьа

КХОЗЛАГІА ДАКЪА

Цкъачунна фашистийн караяханчу терски глалгызкхийн станицера Николайн хлусам сирлачу парду тлехъа. Чохъ Лидий, Юсуппий Вахана-веанарг толлучуха, шега безам болуш весана, Юсупана тле тапча лавцначу немецки эпсарс, куьг туьйсус, Лидас дуьйцург ца хеза. Гучудаьллачу малариа качвелла охъахитначу фашистаний, шаьшшинний ша доьттинна кедаш шаьш дламоглушехъ, Юсупа тухий мостагичун эпсар вожаво. Цуьнан хорма тлеюьхичу Юсупе Лидас цхъа хлума дла а лой, хлара шнъ, чохъ тарж а лой, снхха арадолу.

Гийла серладолу мокха шолгла кирхъа. Тлехъ адам кхозучу тапгалакхашна лакхо фашистки жлар. Хезаш немецки маршап музыка.

Жимма сцена еса хуьлу. Буйьса.

Автоматаш хьалха а лавцна, тешха хьовжуш, аьтту аглорхъара аьрру аглор фашистки шн патруль длавахана дукха хан ялале, чухула пхьаьрсаш а дохий, н шнъ ваханчухъара догий Лидий, Юсуппий соцу.

Юсуп (*шега а хьовжуш*). Тера вуй фрицех?

Лида. Діадаккха хлума дац.

Юсуп. Делахъ, Лида, хинца хьо дерриг хууш
Ю-кх.

Лида. Хлаъа. Вуьшта н хъан накъост...

Юсуп. «Шуна оьшург хилла», — ала ахъ. Цунна хаъа хьуна, тлаккха ша дан дезарг.

Лида. Дика ду. Ас пньмо дладелирий хьовга?

Вухавоглучу тохарлерчу шинна патрулан тата хеза.

Юсуп (*немцошчух честь луш*). Мерси, мадам...

Гучуваьллачу шинна патрула Юсупана честь ло.

Патруль. Господин лейтенант, оцу сехьабевлла-чех цхьаь нохчо ву моьтту бохний-ца.

Юсуп. Вайна стенах вевзар ву нохчо? Малаш цуьнан а яц хир.

Патруль. Мацах хIара Кавказ кегийнчу вайн Усларпа-м вовза магара хьуна иза!

Юсуп. ХIаа. Воккха этнограф хьовх, физиономист хилла и инарла. Сема хила шу!

Ши салти нислой, вулало.

Данке, фрейлейн!

Лида (*и дIахьажош, куьг а ластош*). Юха галлац, господин эпар!

Аьрру агIорхьа дIаваханчу Юсупана тIаьхьа а, шега а хьаьвсина, вукху агIорхьа буьйлабеллачу патрулашца гучуьра дIайолу Лида а.

Немецки штаб, учахь дела хехо-автоматчик а гуш. Вешалкина дехьарчу стоьла тIехь кад а молуш Iечу эпаршца эсесовец а ву. Шен стоьла тIера гIоттий воьдий, пенах кхо-зучу карти тIе гIаж а Iуьттуш, кьамел деш ву фашистски дивизии командир.

Полковник. Кхузула Терках девллачу вай, Гуьржийн-бIаьнекъ а лоцуш, лаьмнашца богIучарий хIоккхузахь (*Грозный дIаяккха немецки командованис хIоттийначу плана тIе кьолам Iуьтту.*) шад беш, лаг лоцуш ду Iаьржачу мазалахь Iуьллучу Грозни-гIалин. ТIаккха, Германис хийла цергаш хьекхочу цуьнан нефто денийир ю вайн эскаран ерриг механизм. Оьрсаша, куьг айьина, Баку схьалур ю, ткьа шайн са марзделла большевикаш, хечеш хьала а уьйзуш, Каспел дехьа бевр бу!

ГIадбахана буьйллучу эпарша цабашаре Интарш йо
ЦIечу Эскарга.

Аз. Нека хаьий техьа царна?! — Туьтанаш йоьхкур ю? — Уьш-м Азовскех а дика бевлира!

Полковник (*хин кьурд а беш*). Хиннанас ца хьош бахий ахь?!

Бийлало.

Аз (шена уллорчуьнга) ХЮкху Терках вайна-м Атлантически океан ма хилла!

И шиъ велавалярна полковник реза вац.

Ганс (чу а волий). Господин полковник, сарахъ кхаьчначу подкрепленера эпсар ву-кх хьо ган лууш!

Полковник. Чуванийта.

Юсуп (чу а волий). Хайль Гитлер! Лейтенант Арнольд! Буййса дика хуьлда хьан, господин полковник!

Полковник (резахуьлий). Диканца дукха вехийла, лейтенант Арнольд.

Юсуп. Сан маршалла, господа эпсарш.

Чlorla хаза лелачу Юсупе хьаввсничохъ бисинчу эпсарша маршалла длаьцу.

Полковник. Муьлаш балийна ахь орцах, лейтенант?

Юсуп (къайллах блаьрг стобла тle а кхуссуш). Блаьрг сирлачу иччархойн командир ву со, господин полковник.

Полковник. О, сов башха ду, сов башха. Уггар вайна оьшурш. Ткъа, буййсанна длатарделлий шу?

Юсуп. Дукха дика, полковник Эдигер.

Полковник (цо шен фамили яккхарх там хуьлий). Мичхьара ву хьо?

Юсуп. Москва къуьйсучохъ вара со.

Полковник (казахетий, цуьнан къамел а хадощ). Баккъаллий! Охьахаахьа. Ткъа полковник...

Юсуп (сихха). Полковник Беер, бахий ахь?

Полковник. Бах те, бах те. Вевзий хьуна?

Юсуп. Муха ца вевза — цуьнан полкехъ ма вара со. Цо цхьацца косташ динера соьга...

Полковник. Уьш тлаьхьа дуьйцуьр ду вайша. (Сакъералой.) Муха, чан тийсийторий кхуо коммунистийн столице?

Юсуп. Тлетела хазиеха санна. Амма, оьрсий и длаховьцур йолуш-м буй хьовха?

Полковник. Оьрсий... (Стобла тle, ойлане, пелгаш а тухий.) ХIан-хIа. Шайгара яккхахъ — ховьцур ю! Гитлер — Наполеон вац! Фон Паулюса Сталинград схьата-сийтичи, чекхдер ду шадерг.

Юсуп. Клирандийнахъ госпитале вехьира иза.

Полковник. Мила?

Юсуп. Господин Беер.

Полковник. Ма дийцахъ. Ванах, кѣна кхаъча
по кехат даийтина. (Стол кегайо.) Мича дахара иза...

Юсуп (цуйнга письмо ца лехийта).. Кхоалагла де ду
бохура ша хьогга яздина.

Полковник. Маржа Курт я! Діаитта ма безза
салтнй боллушехъ, Іеш вац хьалха гѣртаза. Вон лазнй-
нерий хІара? ХІун бохура лъраша?

Юсуп. Ца лахъ вуйсур ву, ала кичча ма буй уьш-м.

Полковник. ХІети. Церан хІун лозу. Делахъ, со-
вещани чекхйоккху ас.

Юсуп. Со сов-м вац?

Полковник. Мичара! (Схьатобхначу телефонан
трубки чу.) Со ву... ХІаъа... Ой, схъа ца лецнера и некан-
чаш? Ца хилла?! (Кхин а оглазе.) Нохчо ву аьлла хе-
та?! Сатасалий и ца каравой — дуьне дита кечло!..
Схъаваккха гІалглазкхашкара! Лур ву ахъ!.. И хаац су-
на, господин обер-лейтенант!.. (Трубка охъа а кхуссий.)
ХІа! Тебаш сехъа буьйлий-ц хІорш-м — Іовдал нохчий!..
Хуур ду-кх, со дехъаваьлча! (Карзахе дла-схъа а вола-
луш.) Оцу кеппара, господа, и дашо гІала схъаяьккхн-
нарш декъала бан вогІучу фюрерна Грозныйн кевнаш
вай доьллур ду!

Аз. Марша вогІийла, фюрер!..

Полковник (стоьла тІера план сейфа чу а юьл-
лий). ТІаккха Грознехъ мерг хуьлда хІара, господа!
(Кад схъа ца эначу Юсупе.) Лейтенант Арнольд..
(Юсуп шен кедан да хІобттинчул тІаьхъа.) Цкъа а сий
ма дайла немецки герзан!!

Аьзнаш: Амины!.. Амины!..

Полковник. Хайль Гитлер!

Аьзнаш. Хайлы!.. Хайлы!..

Реза вацар сецочу Юсупа жимма а молуш, кедаш дІа а
молий, хІума кхоллу.

Полковник. Жимма а вай цнгахъ маллахъ,
Грозный яккха санна, хала хир ду вайна, господа, цнга-
ра къам кога кІел дерзо.

Юсуп. И хІун къам ду, господин полковник?

Полковник. Къызчу Деникине сийначу цІарца а
ца къарбелла нохчий, гІалглай бу.

Аз. Вай Деникинах гІан дийр ду! ХІара гражда-
ски тІом бац!

Полковник. Шнъ вийча, кърд ца олу кхоалгланг а вожош, карамо беза акха ламанхой.

Юсуп. Деникина санна, хлара глалгизкхий лето беза царех, господин полковник.

Полковник. Дависарш, бац, кхачийна, лейтенант Арнольд, и глалгизкхий. Ткъа хлорш — нохчашкахъа оьзна лийр болуш бу. Вайн чохъволлучу цлечийн резидента соьга сарахъ аьлларггий... (*Дарлой, цергаш а хъа-кхош.*) Ганс!

Ганс (*чу а волий*). Со хезаш ву, господин полковник!

Полковник. Чувалавел и тохарлерниг!

Ганс. Хлокху сохъта. (*Араволу.*)

Полковник. Хьовсур ду-кх шу, господа, цу советски глалгизкхичуьнга.

Арара чутотту, маь!-маь!нехъара этг!а коч а т!ехъ, боьхачу бехчалгашца бихкиичу коьртаца, б!аьштигера ихинчу ц!ийн тача а юьхъа т!ехъ, г!елвина, зорьтала стаг.

Т!аккха, б!аьрг баьлла атаман, буьйций ахъ хъайна т!елестарш? Иистхила, хъакха!.. (*Шена т!ера б!аьрг ца боккхучу г!алгизкхичунна догдетлий, маьхъарца.*) Ма нйза сан са, вала, ас цаца бо хъох!..

К а з а к (*корта а ластабой*). Х!ан-х!а. Ца буьйцу, ца... (*Буьрса цунна т!еводало.*)

Полковник (*вуха а хуьлуш*). Виталаш, господа.

Аз. Кхуьнан ден т!ехъ велира х!етте а массо оьрсий.

Кхардамс бийлало.

Аз. Собарде ахъ.

К а з а к. И хир дац!

Полковник. Хьо оьрси-х вацний?

К а з а к. Оьрсий, нохчий, г!алг!ай — тхо цхъа ве-жарий ду.

Полковник. Цундела, оха цхъа латта хьоьклу шу массарна а т!е. (*Стаки чу къаьркъа а дуттуш.*) Х!ара а муьйлуш тхьоца !ен лавний — тхьоьгахъа вала, ца лавний — х!ара кичча ю. (*Тапча йоьту.*) Господни Арнольд, хъажийтал и кхуьнан чоме.

Дуьне дац Гитлер ца везачун! (*Кедаш меллачул тлаь-хьа, сохьте а хьожий.*) Господа, хан яьлла. Діадерза. Телатаран план дерриг хьесапашца длайоглур ю шуьга. Маца доладо а гойтуш. Варийлаш, вухаглойртичун кле-саран клог чу — даьндарг!

Аз. Хайль Гитлер!

Массар тлаьхьара олу.

Полковник. Нохчий хьолана буькьо бохку боху, господа, со декъах ма ваккхалаш цигахь.

Юсуп. Хьуна-м бухь богІий-ц, господин полковник.

Полковник. Лейтенант Арнольд, хьо жимма са-ца, — суна Беерх хабарш дийца. (*Уьш арабевллачул тлаьхьа.*) Ганс!

Ганс (*Іодара ваьлча санна, чу а эkkхий*). Господин полковник, со ладугІуш ву!

Полковник (*сейфа чуьра схьаобций пакет дла а луш*). Чехка инарлина тле кхиаде!

Ганс. Хилла ду, господин полковник! (*Длавоьду.*)

Полковник. Тлаккха, господин Арнольд, охьа-дохкал сан Бееран косташ.

Юсуп (*охьа а хууш*). И ма дог шийла хеталора, господин полковник, немецки эскаран толамах.

Полковник (*цецволий*). ХІахІ!? ХІан-хІа! Сан Беер-м вуй хьовх, господин эпсар, ахь вуьйцург.

Юсуп. Ву хьуна, господин Эдигер. Цхьа ойла ма ца лаьтта. Хьажахьа хІун боху. ХІара кехат данйти-ра цо...

Полковник. Схьайтал, схьайтал... (*Векхавелла длаэцна, тлехьаьжинчул тлаьхьа, куьзганаш а доьхкина, ша доьшуш Іен письмо цлехьана кхоьлий, дласахьовза-до.*) ХІара-м цо хьастаха данйтинарг ма ду... (*Хьала-хьожжушехь, Юсуна шена тле лаьцна «Вальтер» гича, кхетий, кхералой, халла.*) Оьрс-си...

Юсуп. Оьрсийн — нохчо.

Полковник (*кхин а члогІа кхералой*). Нохчо?! (*Письмо буйнахь а Іуьйдуш*). Уборш-щица. Лнда, ком-мунистка...

Юсуп. Куьйгаш!

Ца даьлла, полковникан ши куьг, кехат охьа а дожош, прахдоьду.

Гатта!.. Ахь чикъ баккхяхъ... (Кхобруш вегочу полковникан хумпларара тапча схъа а оъций, неларх ара.) «Атаман», длаэца полковник.

К а з а к (ша гича кхин а блябргаш къаьрзинчу полковникана тле автомат а лоцуш.) Букъ гайта, къорза гиргIа...

Ю с у п. Фашизман лар йогIур яц Грозне! (Полковникана бага хIума йолла а гIуртуш.) Хьалха верза!..

К а з а к. Ас хIинца дийр ду хьан гIуллакх, господин.

Полковник дуьхьало ян вулу. Юсупа иза лерга юххе тапчин мукъ тухий вожаво.

Ю с у п (казаке). Неларе ваьллахъ... (Сейф чуйра шена оьшу кехаташ сиха схъа а оъций, казаке.) Же, вадолахъ... (И шиъ дIавобду.)

Иуйкъе. ЛайлаагIерап бомбоубежище. МаьI-маьIнехъа богуш масех чIурам. Терхи тIерчу меттахъ Човка. Вовшашца къамелаш дечу: Лайлаэхъ пазаташ, Манашехъ каранаш ду, сихдинна деш.

Л а й л а ъ. Кхуьнан буьхьиг берзийчхъана, шина салтичун когаш-м бохбора ас.

М а н а ш. Тобар ду. Сандружинехъ хилча. ХIара йолхалгIа кара ду сан. ХIорш длаэца бахале, кхин шиъ дан кхиахъара... Ов-вай, ма дукха хIума ло-кх адамо фронтана: жижиг, даьтта, хIоаш, йовха бедарш...

Л а й л а ъ. И-м хIун дара. Шерипов Асланбекан цIарах бронепоезд ян йоллу вайн республика. Наха цига лун ахчанаш. Ши эзар туьма делла цхъана чобхьарчу стага.

М а н а ш. Толамна хIума кхоор долуш дац адам. Деллахъа, Лайлаъ, вайша цу партизанех кхетарх хIун хуьлу техъа? Ахь дика дуьйцура, кхин цкъа а гIуохъа райкоме. ВаллахI, кхин-м хаац, цу пашистех летта лийр-м ю со, уьш сехъа бовлахъ.

Л а й л а ъ. ГIуллакх хила мега вайшиннан. Висит реза ву.

М а н а ш (Човкина тле корта а тосуш). Хьажахъ, хIара граждански тIамехъ лелла хилла-кх партизан.

Л а й л а ъ. Дера лелла. Вуьшта, оцу кIанта...

М а н а ш. ХIаъа. Вий, ма ца моттара-кх Юсупера и

дер ду. Ас дийцирий хуна: сох б!аьрг кхетташехь д!а-
иккхи х!ара, шайн уйт!ахь. Хаа-кх т!аккха ас шег
аьлларг...

Л а й л а ъ. Бакъ. Тохара н дага а воьхна хилла со,
х!инца цуьнан сурт гичи а ца мега.

М а н а ш. Йолера дог!у кехат сеци хуна (*Човкина
гле корта а тосуш*) кхуьнан цул т!аьхьа.

Л а й л а ъ. Х!аъа. Ч!ог!а, цо ша-шена тоьхна моьт
туш хетало, х!ара цкъацкъа.

М а н а ш. И-м дийр дарий хьовх Асмаа.

Л а й л а ъ. Хаац. Эхьо дойту-кхн х!ума. Яхь йолуш
яра Асмаъ. Хьастаха веанчу Вахига ч!ог!а хиттина
кхуо иза.

М а н а ш. Х!ети. Хьажахьа, селхана веана, Юсупах
дуйькурш-м тарделла хила а мегий, бохуш, кхунна там
бан г!ерташ Ийна, вахана Заьмп!алг, чевнаш а хилла.
госпитале ваьхьин-ца тахана.

Л а й л а ъ. Ваьхьин. Салтичун хорма ма дика а та-
ра. Тохарлера сеттарш доцуш, дурс аьлла, кьонаха де-
ра хилла цунах-м.

М а н а ш. Везандела, Решид мнчхьахула лела хьовх...

Висит чувеъча х!ара шиъ хьалаг!отту.

Човка (*набарх*). Охьа... Охьадожин... Мэл я! ц!а-
рах догу. Тохалаш. Же, же-ям, к!ентий...

Висит. Човка, Човка! Ахь х!ун до?

Човка. Х!ах!? Х!ах!?. Немдочунна моьтту ша
тоьлар ву... И бакъ дац!.. (*Д!атов*.)

Г!еххьа маж, б!аьргех !аьржа куьзганаш долуш военлор
чувог!у медсумка а карахь.

Военлор. Буйьса дика хуьлда шу!

Висит. Диканца вехийла!

Човка (*сама а йолуш*). Хи, хи лойша суна...

Лайлаъ (*хи а малош*). Чов йоьхкурт веана.

Човка. Марша вог!ийла... (*К!егархоу*.)

Военлор. Маршалла хуьлда.

Лайлаъ чов яста йолало.

Т!ом забар яц. Цо чов йо, лазаво, воь. Хьовсал, х!ин-
цале дикка бакъалгахьа сана...

Массо а чевне хьуйьсу.

Хинца хала дац. Селханлеррачу молхница йоьхкур ю вайша...

Военлор, Лайлаъ чов сха долало.

Клант вуй кхуьнан?

Човка. Вара...

Военлор. Велахъ, вогӀур ву. Массо ца воьй тла-мо-м, йоккха стаг.

Висит (Лайлаэ). ГӀой, гуо таснӀ дола вайша?

Човка, лоьраца дан къамел доцуш, дла-схьа хьоьжу.

Лайлаъ, Висит арадолу.

Манаш. ТӀаме ваханера иза.

Човка. Дийна ма лоьлийла н... (ДӀанехьа йоьрзу.)

Военлор. Ма ала, ма ала, йоккха стаг. Иштта ду дуьненан хӀуманаш, Шега догӀу дерг хаац.

Лоьран лер тамашена хетта, Човка схьайоьрзу. Манаш лерана цу шинге хьоьжу. Ша куьйгаш дилина тас Манаша

дӀадоккхучу юкъана, военлоьро дархочун гӀевланга кехат тосу.

ДӀавоьду со. Марша Ӏайла...

Манаш (къаьрззана шега схьа а хьаьжна, лор ара-волуш). Марша гӀойла... (Меллаша.) Цо хӀун дора... Ма тамашена хьажар долуш стаг вара-кх иза...

Човка. ХӀахӀ? ХӀун бах ахь?..

Манаш. И стаг бахара ас-м. (Ша шега.) Там бара иза Решид велахъ. (Араяла догхуьлий.) Деллахьа...

Човка. Манаш, гӀовла тоехьа сан.

Манаш (дархочун гӀовла тоеш). ХӀара хӀун ю?.. (Хьоьжу кехате.)

Човка. — ХӀахӀ? ХӀун бах ахь?..

ТӀом чӀагӀло.

Манаш. Ван а ву-кх Решид... хӀа... (Ша дешна кехат Човкига а кхуссуш, араэккха.)

Човка. Решид!.. (Кехат схьаоьцуш лазар а эк-кий.) Вай!.. (ДӀахаьрца. Цхьа хан яьлча.) Ма шай-та, ма таснӀта сан коча муш... Сацаве, дӀаваккха нем-цо... (Тохало.) Лайлаъ... Манаш! ХезнӀ шуна?.. Мича да-ха шу?

Висит, ДециӀ догӀу чу.

Шу стенга дахана?

Деца. Арахь дара-кх.

Човка. Муха ду цигахь?

Висит. Къахьа ду, дуйхьуна, дуькъа. Ма дара моятташа тахана лакхъхьахь: шен карара доьжначу берана тIе йнълар хIоьттира, лерга юххехула ций дIацетта, нана. Со схьаэца кхпале, лач а волуш туьйхи делан мостагIчо цу маликана. Амма вожа-м вира вайчара шен кеманца.

Човка. *(буй а ойуш).* Жолам я! Далла бу хастам...

Деца. И хIун ю хьан буйнаринг?

Човка. Суна-м хаац. Хьажахьа кхуьнга...

Висит *(цецволий.)* Ой, Решид ву-кх и кхуза оьху лор!

Човка. ХIахI?!

Деца. Ахь хIун дуьйцу!?

Висит. ВаллаIазмор ву-кх. ЛадогIал аш. «Со ца вина мама, хIун хаьа вайна кхин ца гой а. Тхан часть кхузара дIаюьду. Лоьраш дукха бу. Амма ас доггах лелий хьан чевнаш. Хьуна цхьацца хетарна кхоьруш, суо ца вовзийти ас. Хьежа ца кIорддол хаза мама, хьайн де-гIо ма лов маршалла хуьлда хьуна. Решид».

Човка. Схьайтал... схьайтал... *(ДIаюьций, кехатана йоьлхуш, меллаша.)* Туобаостопирла, туобаостопирла. Со яла хьан кьина! Подела яла со хьуна хьалхара... *(Де-цига а хьожуш, дIаюьрзу.)*

Деца. Эхь хета. Цкъацкъа шен кIанте цхьацца олуро кхуо цу Решидах. *(Меллаша чуваллачу Юсупе а хьожий, цибезаме.)* ХIинца кхин хьаша веа хьуна вайга, Човка.

Човка. ХIахI? *(Схьа а йоьрзуш.)* Мила?.. *(Хьожий.)* Хьий хьо вала велла... велла вала хьо!.. *(Буьрса хьожу кIанте.)*

Юсуп. Мама...

Човка. Ма, ма воьллахь... схьа ма хьакхалолахь. Ламаз духур ду сан... яц... со яц хьан мама! Маминаш, кхерамна дуьхьал майралла а лобуш, тIом беш бу. Ткъа хьо... Гирий хьуна? *(ЦIехьа куьг кхийдадо.)*

Юсуп. Гира...

Човка. Миска я! Шайх кхеравелла ведчи а ца вичи-кх хьо пашисташа. Ненан корта байн... Велха куоIа, вон куоIа... Ала, кьурд аьлча мукъана хьо ма хьийза-ве... *(Буьрса.)* ХIан-хIаI... Кхеравеллачун коьшкала хоу

мостагІ, веддачун цІийнах цо цІе юѡллу!.. ЯаллахІ, яаллахІ... Ма, ма, дог гІеллур ду хъан, цІий гича...

Висит. КІант, ненан безам барал доккха вон дац стеган коърте дан. Наха къаьхъа вуьйцу хъо, дуйхъуна.

Човка (*меллаша*). Маса доьзалан бен бохийна мостагІчо. Маса нана ю халкъан прс къуьйсусх хІаллакхиллачу кІантана кийрахъ тийжаш. Уьш къинтІера бовллалц хъарам ю хъуна сан шура...

Юсуп. Тоьур, тоьур ду, мама...

Човка. Ма, ма воьллахъ аьттехъа. Хъо вечул!..

Висит, Деций, вовшашка бІаьца а йой, арадолу.

КІант, дика ладогІалахъ винчу нене тахана... ГІай-гІаной, баланой совсийначу, тІамо дуьйлина, цІаро сийсочу кху горгачу дуьненахъ кІенташна гарваьлла веана ца хилийта, мостагІчух майра лнэташ хъо докъаза вайна аьлла эскарера кадам кхаьчна хуьлуьйтур бара ас тахана. Къематан де ду хІара! КІентий дика ца хъовзахъ, дукха хан ца йисина Гитлеран Іазапехъ несарий, мацах Деника веъча санна, марзошка кхайкха.

Пауза.

Юсуп. Мама, ладогІахъа соьга. Фронте доьлхуш дара тхо... (*Аз хедаш, хала луьй.*) Михалски кхаччале, мостагІчуи кеманаш даьхкина, тревога хилира эшелона. Бомбанаш туьйхира. Уллохъуо кхеттачо суо цхъана кондаршла тохар хаьа... Меттавеъча, гІалнтІарчу госпиталехъ вара къарвелла со. Цигара араваьлча, хъох а кхетта ваха дагахъ схъавирзинчу сан, кху тІедала хъаьча санна, документаш дайра новкъахъ. ТІе схъакхаьчча... кхузахъ...

Човка. Хъаха ца дайна Решидан-м. Хъажал... (*Шен буй беса а карабой, дІаса куьйгаш хъокхий, дІакховдадо кехат.*) Хъажал...

Юсуп (*кехат доьший*). Со-м... Хъо яра-кх и тІехветташ...

Човка (*цуьнгара кехат схъа а оьцуш*). Цхъа хан яра. Юха дІа ма делира иза.

Юсуп. Ткъа хІара хІунда данїтира ахъ, сел вай холчахІитто? (*Четара схъадоккхий кехат Іуьйду буйнахъ.*)

Човка. ХІун ю иза?

Юсуп. Ахь посылки чохь училище соь даийтина кехат.

Човка. ХIахI! Ас? Хьо хьер-м ца ваьлла?

Юсуп. Даьлла дер вайшиннах цхьаь-м! Динделла хьуна шекъанаша дуьзна бIар?

Човка. ХIун бIар?! Схьайтал, дIадешал...

Юсуп. ЛадогIалахь: «Хьан ваша немцоша ца вийна. Фашисташца хьо хIун нисдан гIерта? Хьоу стаг ве-лахь, «Юсупа тоьхнарг сох летар а яцара», — бохуш лела хьайн ваша вийнарг ве, цIа а волий...» Кху тIехь хьох бехк баккха ваьллинара со...

Сихха йогIий Лайлаь чуйолу. Юсупан карара кехат охьадужу.

Л а й л а ь (*кхардаме, яшацаре*). Нанна тIехьа лачкъа веана хьо?! Тхобга къийсалур ду хьуна кхаьрца-м, чохь Iе хьо. Куйнан бакьо, вон куйнан бакьо!

Човка. Хьажал, цуьнан нанас эрна ца техкийна ага, Ткъа ас...

Лайлаь, вон Юсупе а хьожий, шен сансумка а а оьций, дIайоьду.

К I а н т (*сакъералуш чувогIушехь*). ВаллахI хIоттийна Лайлаа цу фрицашка н делан Iад. Хоьла буьххехь бен а баьккхина, шайчаьрца радиохула къамел деш Iеш хьастаха цхьаь а, хIинца шолгIа а фашист леци-кх цо. (*Шега дIахьожжущехь, Юсуп вевзий, цунна мара а пэккхаш.*) Хьо цIа маца веана, Юсуп?! Ваха а веанера. О. и-м медаль а йолуш ву. Хьан-м, ур-аттала, шпораш а яц. Иштта хуьлу армехь... (*ЦIенкъара кехат схьа а оьцуш.*) Ас яздинарг!.. (Човкига.) ДIакхьачча-м хилла.

Юсуп. Ахь яздина иза?!

К I а н т. ТIаккха! Суна ца девза сайн хатI!?

Човка. Маций?

К I а н т. Хьасттах. МIежас хIара а, посылки тIе Юсупан адрес а яздайтира, н кхечаьрга ца эриг туьма а луш.

ВоI, наний цецдэьлча, кIант вoьхна хуьлу.

Ас-м ца аьлла шуьгий бен...

Юсуп (*цергаш хьекхош*). Байттамал яI!

Човка. ДIаэца. ТIаьхьа ду, дин бигча зайл бет-

тар. Ас тлом а болабалале элира вита, ма ваза беркат доцчу Мјежина тлаъхъа.

Юсуп. Элира, со нахала а валийтина.

Човка. Эш-ши-ши...

Юсуп. Ас цунна хIара дитахъ... (Длахъоду.)

Човка. Тлаъхъа ву хьо. Хир вац Мјежа. Цу тIе, кехато бехказа а ца доккху эскарера вадар. Хъан корта, махке болу безам... Халкъан ирс, паргIатой... Блаън новкъа волуш ахъ биъна дуй, вокзалехъ дина къамел?..

Юсуп (клантера кехат схъа а оъций). Жимма собардан хъажахъа, мама. Сел дан хIума доцчу хьолтIе-м ваъллий хьовх... Дайл би́на хьуна сан корта кху балхо. Мехкан паргIатой, халкъан ирссий сан дагара даълла хан кIезиг хIутту.

Човка. ДIавалахъа, ма динцахъа деса хабар...

Висит, Деций чудогIу.

Юсуп (кехат дIа а лачкъош). Ас бехк ца буъллу мама. ХIор дикачу нанна хеттарг боху ахъ. Баркалла. Амма...

НеI етта.

Висит. Чувола.

Полковник (чу а хьожий). Султанов Юсуп кху чохъ вуй?!

Чуърнаш кхерабелла, вовшашка хьуьйсу.

Човка. ЯллахI, яллахI!.. Хьаштхиллачу дийнахъ мохк ларбайта, халкъана орцахваккха кхаъбнера ас хьо набаран буйсанаш аганан гIожа тIехъ а тоькхуш.

Юсуп (полковникехъа дIа а воързуш). Ву. Кхуза ву со, накъост полковник!

Полковник (адъютантаца чу а вогIуш). Дика ду-кх тIаккха. Iуьйре дика хуьлда, накъостий!

Висит. Диканца, марша догIийла шу.

Чувсанчу шиннан куьйгаш лоцу Виситас

Полковник (Юсупе). Муха ду гIуллакхаш? Веза витиний кхара хьо?

Юсуп. Чохъ са-м ду, накъост полковник!

Полковник. Тоьур ду. ХIара санначохъ дас лаг

а Іавьдина вийна КІант. Кхаьргахь-м собар хилла, инар-ла сагатлуш вара.

Висит (*забарца*). Тхаьш ца вийнехь а, Іедалан карара ХІара валийта-м ца дохку хьуна тхо, накьост полковник.

Полковник. Сунах вогуш, шу тешо, дехарца тхо тІаьхьа а хьехна, веанера ХІара. (*Юсупе.*) МостагІчун хьокьехь Теркал дехьара мехала хаамаш барна, командованис СССР-н Лакхарчу Советан Президиуман цІарах «Майра хиларна» медальца наградит вина хьо!

Юсуп. Советски Союзана гІуллакх деш ву со!

Полковника Юсупана медаль дІауллу.

Човка (*хазахеташ*). Хьовснийша... Хьовснийша... (*БІаьргех куйьгаш хьокьху.*) ГІан ду ХІара?!

Полковник. ХІаьа, бакьду, накьост Султанов! Массо нана ю хила езачу тІехь буьрса. (*ТІе а вобдий.*) Мамаша, тхуна шадерг хаьа, Юсупа дийцира... Же, тало, мукъа дац вай, мостагІ вохо веза.

Човка. Со-м меттахь Іилла ца язъелла партизан. Лета, кьийса язъелла. ГІоттур ю...

Полковник. Бакьбоху! Накьост Султанов, хье ма лолахь! Марша Іалда, хьоме накьостий!

Юсуп. ХІокху сохьта, накьост полковник!

Массара а. Марша лоблийла шу.

Полковник, адъютант дІавоьду.

КІант (*кЪаьрззий хьожий*). ВаллахІ, медаль дика-м тов Ма церг елаелла хьан... Ас Лайлаэ кхаь... Суна кхаь... (*Аразккха.*)

Човка. ХІинца схъавола мамнинг... (*Мара а вулдий, КІантана барташ доху.*)

Деца. ХІинца товш ву. Схъавола Децinna а эккха мара.

Лайлаь чуйогІу. Екхаелла цецъяьлла.

Висит. ХІинца мекха яц тхан хьовца, Юсуп.

Лайлаь. ХІара хаза Іуьйре... (*Човкин юргІа тадо.*)

Юсуп, Лайлаь докхадеш, кЪайллах повшашка хьожу. Бомбанийн татий, авиацин гІовгІий, яккхий тоьпашший хеза.

Човка. Хаъа. Юсуп, варийлахъ, баркалла аъ-
лахъ Решидана...

Том марсаболу.

Юсуп. Дика ду, мама. Толаман тойхъ марша голда
вайна!

Чехка араваъллачу Юсупана тлаъххье ара Лайлаъ а эkkха.
Геннара схъа «ура» дека. Човкас, Виситас, Децас, декхалой,
делакъежаш вовшашка а хъовсий, цхъабосса: «Ас элирий —
вай тоьлар ду!»

Кирхъа

ДОБАЛГІА ДАКЪА

Кегий сункаш, кондарш йолу шера аре. Цкъачунна сецчачу
тлелатарехъ шайн-шайна яьхначу окопаш чохъ тлом беш
Юхку цлээскархой.

Аз (гуш воцчу командиран.) Же клентий, лаг оза-
лаш! Отделении командир Евлоев, бляьхо Лунин, дло
гу тле хьалхатала. (Гучуволу.) Ший а «Максим» кхоал-
гІачу ориентира тле ерзае. Ручной пулеметаш — хІинц-
цалцлеррачу... (Вукху агІорхьа гучуьра дІаволу.) Аьрру
агІо, хьайн ма-хуьллу, хьалхатакха...

Массо а герзо чІогІа тлом бо.

Николай. Кхуза Юхкучул, цхьабосса тлетала де-
зара вай.

Зампиалг. Цаьрга кавказски шашлык яйта ба-
хий ахъ.

Николай. Хуур дара и-м...

Связной (телефона чу). «ДІаьндарг» хезаш ву...
ХІаъа... (Командире.) Накъост лейтенант, капитан
кхойкху.

Лейтенант (трубки чу). Со ладугІуш ву, накъост
комбат!.. ХІахІ?.. Бляьрг белла-м ца дуьту, накъост ка-
питан!.. Батарейс мичча егтахъ а, тхо-м меттах ца хьой-
ту цу ДОТО... Иза атта сацалур яц: талІйна кхоьссича
бердах кхета, айнна тоьхча тІехула йоьду... ХІахІ?
Полковниккий?.. Вац... Массо а йолу юьхьиг цунна тІе-м
ерзийна оха... Хаац... Дика ду... (Трубка охьа а юьл-
лий.) Же клентий, со дехьа йисте воьду... (Тлом бечу
Зампиалге а хьожий.) Николай, хьан лулахочунна ша
мича кхуьссу хайий техьа? (ДІавоьду.)

Николай. Хьалатаа, хьуна-м дац айхьа маса вий-на а хуур.

Аз. Хиницалц схьа-м «цхьаъ» а аьллий хьовх кхуо.

ЗаьмпIалг. Шн кIира хьалха веанчу хьуна тIаь-хьа-м кхуьур ву хьуна со. (*ДIаьндарго тIехула шок тоьхча охьа а таьIиш.*) Хьий, хьо ве хьайн дала хIал-лак! Со хьалатаьIашехь хаьа-кх цу фашистана. Собар-де ахь!..

Аз. Дуьхьал лаца цхьа стомма фриц дика варий хьуна-м. ДIаели хьан, мозашна корта ластийчи а, бага лекъаш лелха запасан хан.

Николай. Юьхьенца низаре хета. Атаке ма-вахха воьр ву.

Аз. «Сан зуд оьглаздахча...» — баьхна Мол-Несар-та а.

ЗаьмпIалг. ТIехдевлла шу хIинца. «Сан зуд», пхьой...

Аз. (*вела а луш*). Виталаш, хIинца оьглазвахана!

Лайлаъ. (*теккхий йогIий, гучу а йолуш*). Сан мерза маршалла, хьоме доттагIий!

ЗаьмпIалг. Э-хIей дела лела, Лайлаъ, хьо мар-ша. Хьо йолу дуьне — меда хьаьмцаш, хьо йоцу дуьне-аьрга кхораш.

Николай. (*тIом а беш*). Хабар — дош дац?

Лайлаъ. Кехат деана Юсупера.

Николай. Алахьа.

Лайлаъ. ХIаъа. Тавелла, льбраша сецаво, хьелур вац ша, массаьрга а маршалла ло, боху.

Николай. Iуьйранна яздийр ду вай цуьнга.

ЗаьмпIалг. Iуьйранна, сахуьлу седа санна, тIапъ-олий ян ма йов хьо, Лайлаъ.

Лайлаъ. Цу санпоездца яхарх-м беркат делира.

ЗаьмпIалг. ХIети. ХIумма а ца тосаделла тов Юсупа шена Асмаах?

Лайлаъ. ХIан-хIа. Эскаре н дIаяхар бен хIума ца хаьа боху институтна а.

Аз. (*дехьа агIорхьара*). Санитарка! Санитарка!

Лайлаъ. ДIайогIу, дIайогIу... (*ДIайовду.*)

Николай. ХIара шолгIа шо ду ас Юсуп гаре са-туьйсу. Шуьца а нисвелла, цхьадика, Лайлаа бахарехь, хIинца ган мега.

ЗаьмпIалг. И хьовх, зуда ярий хьан, Николай?

Николай. Говр хахккал кIант а-м ву.

ЗаьмпІалг. ГІалГІазкхн-м аганара вуссушехь хуура говра. Кехат ма ца доГІу хьан зудчера.

Николай. Мукъа яц. Шинна дуьхьал цхьаъ бен ца яздо. И а хир ду, зудчаллех Іаьцик доцуш. Стага данйти-ча санна: «Ца тоьучунна бехк ма билла. Тхайн ма-хуьллу дохку. Хьан трактор тІехь со ю. Вайн колхоз хьалх-ьялла. Вовка садехь ву. МостаГІчунна са лоще тоха», — олий дерзадо.

ЗаьмпІалг. Ирс хьан яІ. И ю хьуна зуда! Сайчуьнгара мел доГІург Іийжаш, езаеш, муьста хуьлу.

Полковник (*сихха гучу а волуш*). Маршалла ду шуьга, кІентий!

Аьзнаш: Марша воГІийла, накъост полковник.

Полковник. Мицахьа ваьлла командир?

Связной (*куьг а хьажош*). Иштахьа. Схьакхай-кхний?

Полковник. Чехка.

«Лейтенанте полковник веана «ала», — доьду
цепехула дІа.

Дуьхьалбирзиний арийцаш?

ЗаьмпІалг. Ахь хІун дуьйцу. ГІожана моьлкъа санна.

Николай. Оцу ДОТ-на кІур бан безара, накъост полковник.

Полковник. ЧІогІа, чІогІа беа.

Николай. Со гІур вара цига.

Полковник. Лейтенант схьавоуьйтур вай.

Лейтенант (*сиха гучу а волуш*). Со ладугІуш ву, накъост полковник!

Полковник. Сов сиха и ДОТ эkkхийта еза, накъост лейтенант. ГІуллакх хила ца туьгу кху-нах.

Лейтенант. Хилла ду, накъост полковник. Авто-матчик Яковлев!

Николай. Со хезаш ву, накъост лейтенант!

Лейтенант. Гранаташца гІой, ДОТ йохае. Пуле-метчикаш, аш некъ баккха кхунна цу тІеваха! Кхеттий дан дезачухІ?

Аьзнаш: Кхетта!

Лейтенант. Кхочушде!

Пулеметаша тІом сІхьбо. Николай дІавоьду.

ЗаѣмпІалг. Накѣост комбат, цхѣа а задани соѣ ма ца кхочу?

Полковник. Ирс шашаха тІе ца доѣлху, салти Катаев!

ЗаѣмпІалг. Ой, кхуза тебаш а Іийна, цІа вахча, ас хІун дуѣйцур ду нахе?

Полковник. Гинарш, хезнарш.

Аз. Царех-м хѣаха дац бераш Іехалур.

— Ган медаль ца хилча, бахний ахь?

ЗаѣмпІалг. Берашна-м хІун ден дарий. «Эрна патармаш ца доѣуш, цІахѣ Іийнехѣ», — бохуш, зудчо а дохур ду юѣхѣ тІехѣ мел дерг охѣа.

Полковник. Дера, кхечийн марошлахѣ шениг ве-са гича, зудчун дог ма оѣшу. (*ДІавовѣду.*)

ЗаѣмпІалг. Луини вацара иза?

Аз. Топ кхеттачух тера ду цунна.

Берриш хѣалха дІахѣуѣсу.

— Лайлаана гина. Хѣовсал йѣодучуѣнга.

— Ларлуш хилалахѣ, Лайлаѣ!

ЗаѣмпІалг. Юхаяла. Кхетарий хѣуна!

Лайлаѣ. Ма тохнийта аш. Човхабе мостагІий!

ЗаѣмпІалг. Ой, лазо карзахѣѣлла хѣо.

Лайлаѣ. Ца лахѣ юѣсур ю... Шайниг де аш...

Аз. Вохѣуш ца йогІу и?

— Дера йогІу.

ЗаѣмпІалг. Олло-хІоккубар! Хѣовсийша цуѣнга? Ой, бІаѣрг ца боѣллуѣйтучу церан кхетахѣ...

Лайлаѣ (*лазийнарг такхийна йогІий, гучу а йолуш*). Майрачух дІаѣндарг а ларло, ЗаѣмпІалг! (*Гу тІехѣ а нисвой, дархочун чов дІаѣовѣху.*)

ЗаѣмпІалг (*Лайлаз а хѣѣвѣжуш*). Ирс яІ, хѣо йѣѣгІначу кІентан.

Николай. Юсупан алахѣа.

Лайлаѣ. Тешханиг лохий дІаѣндарго-м.

ЗаѣмпІалг. ЭхІ, эхІ, эхІ... Же, ядалахѣ, Лайлаѣ. Со немцочо вийн хѣуна...

ДОТ эkkхаш, ондда кѣора тата долу.

Аз. КІентий, гой шуна: ДОТ-м Николайс харцахѣа ѣѣккхи?!

Лейтенант. Масбелаш атакан тІом!

Лайлаъ. Минчхъа, минчхъа?

ЗаьмпІалг (лерга юххехъ цІий даьлла). ХІокху... хІоккхуза... эхІ, эхІ... (Даг тІе куьг хьовкху.)

Лайлаъ. Лерга юххера мерихалг даьккхича, даг тІе ка хІунда детта ахъ?

ЗаьмпІалг. Хаац, хаац... ма деттало-кх хІара. Дагах кхеттий техъа? ЭхІ, эхІ...

Лайлаъ. Минчара дагах! И-м оьглаздахний хьуна. Схьаэца топ!

ЗаьмпІалг. ХІахІ!.. Хьо бакъ-м дера луйь. (Катухий топ схъа а оьций, тІом болабо.)

Лейтенант. Даймакхехъа атаке, кІентий! «Ура-а!»

ЗаьмпІалг (массарца атаке а хьодуш). ХІинца ас бер шун болх, йовссарш — пашисташ!..

Советски дивизии штаб-блиндаж. Ах сцена еса. Пенах кхоуш Ленинан портрет, цхъана сонехъ — сейф. Стоьла тІехъ телефонни аппараташ а, топографически карта а ду.

Ойланашка вахана Іеш полковник.

Пауза.

Телефон етта

Полковник (трубки чу). Со ву... Ладам болуш хІума ца хили... ХІаъа... Аьтту агІоно и лакхе схъаяькхичи зенашца... ХІинница воьгу хьо?! Дика ду... дукха бакъахъа ду, накъост инарла... (Трубка охъаюьллу.) ЧІогІа гІуллакх ду тов. И хІун хир дара? Теркайистералаьхкина Ростохал сехъа лелхийтича, кхузахъ туп туьй-хичи-кх фашисташа. Церан оборонан було бух хили кхунах-м. ГІоригІоддах тІетаьІчи а, меттах ца бахало бохург эхъ хилла а Іай... ХІинца инарла орцахваьлла. ГІуллакх лаа дац. (Крти тІе хьовжу.)

Аьтту агІорхъара воьІий гучуволу Юсуп, Николай.

Юсуп. Дахана дІакхаьчча: Лида, цхъадика, партизанашца зІе а йолуш, немецки штабехъ техничка хиллера.

Николай. Ма гІаддахана хир дара шуьша.

Юсуп. Ахъ хІун дуьйцу! ШолгІачу буса маьркІа-жехъ, цІийнах хъажа чуиккхичу гитлеровски энсаре, со, советски лагерера ведда веана, шен ваша ву, элира Лидас. «Ткъа хъан стол ма еса ю», — аьлладу цу лейтенантан хорма яра немецки штабе воьдуш суна тІехъ.

Николай. Ярий-ца?

Юсуп. Зуда хилла а ца Іа Лида.

Николай. Цул тоъла Лайлаъ.

Юсуп. Лайлаъ... Бакъ бах ахъ.

Николай. Кіезинг хьуна реза йоцуш хетало иза цкъацкъа.

Юсуп (*ойла йой*). ХІаъа. Ишта хила тарло. Ас дуьйцур ду хьуна, цхьана паргІатехъ. Деха ду иза, Коля.

Николай. И-м майра мел ели хазло моьтту суна. Цуьнан бос, хьажар, лелар, хабар... Маьлхан-Аьзни ю-кх, ша ма-ярра.

Юсуп (*гІадвоьдий*). Меллаша, меллаша. Курайок-кхур ахъ и вайна.

Николай. И хьан карахъ ду.

Мацах Лайлаа землянки чохъ шегга аьлларг лагатесна.

Юсуп, сиха ойлане хІунда вели Николайна ца хаъа.

Партбилет схьаэца воьду бах ахъ? Товш ду. Деххаршна дазлуш ду шуьша. Лайлаа а делла парти яла заявлени.

Юсуп. Дика ду, хІета, Николай. ДІанехъа вала мега со кхано-о.

Николай — шавшшиъ схьарсанчухъай, Юсуп — блиндажа тІехъахъай дІа-схьа воьду ши доттагІ.

Адъютант (*чу а вогІий*). Накъост полковник, инарла веана.

Ший а аравала тохало, инарла чувогІу.

Инарла. Кхин ладам болуш хІума ца хилла бажий-ца ахъ, Федор Иванович? Тамаша биіа а ца воу со. Фронтан Тіеман Совет чІогІа тІаьхъаяьлла кху балхана.

Полковник. Кхузахъ чкьург хецаелча-м, накъост инарла, вай тІаьхъара дика тоттур вара иза.

Инарла. Цхьаццанхъа вайн разведкиіа а вац со башха реза. Цуьнан хаамаш... Гой хьуна... (*Стоьл тІе-рачу карти тІе хьовжу*.) Кхузахъ, хІоккхузахъ... ХІара меттиг — вайна моьттучул дуккха а чІогІа хилла.

Полковник. Дера хилла. Ца хиллехъ-м хьаха да-цара, накъост инарла, оццул кечделлачу вайна, схьахетарехъ, цаьрга хІоккхул буржал кхузахъ тохалур.

Инарла. Нийса боху. Цундела ян, нахьост полковник, разведка-м эскаран лерг а, блярг а... Атаке гловтале фашистийн оборона талхош, длатабош лавттарий, хлаваэрий вай бинчу тлеман хьесапаш кхачаме хил-лехь, гитлеровцашка дуьхьал атака ялойла дацара.

Полковник. Хлаа, ишта хила доглу иза, нахьост инарла. Вуьшта, разведкех аьлча, мостагI виллина дасалиставаларо...

Инарла. Маневренность! Цундела, кхин дагахь ю Тлеман кхеташо.

Полковник. Хла?

Инарла. Хьажал хьо, нахьост полковник, мостагIчо шен инцкьаш дасакхуйьсу участок коьрта долчу декъана (*карти тле кьолам Iуьтту*) хюккхец ю. Вайн тIом цигара схьа нисбеш хила безаш лору командованис. Кху меттигашка ши корректировщик кхача веза тховса шиь далале. Цхьаь волуш ву. Вукхунна хьох дагавала всана со.

Полковник (*ойла йой*). И кавказхо ма вара, нахьост инарла. Радист-морзист ву. Эшахь, немцойн мотт а хаьа цунна.

Инарла. Хлаа, суна а веара цкьа и дага. Нохчо варий иза?

Полковник. Хлаьа. Цхьадика, кху деношкахь госпиталера схьавсана. Суй бу-кх, Сергей Петрович, яьлла цле.

Инарла. Нохчий-м суна дика бевза. Мацах Деникинах цаьргахь летта со. Схьакхайкхийтал. Хетяхьлерчех хеталой техьа.

Полковник. Хюкху сохьта. (*Дехьа чу.*) Схьакхайкхийтал разведкерчу Султановга чехка!

Цу чурьа хеза: «Хилла ду, Султановга чехка схьакхайкхар!»

Инарла. Хьуна ма хетта и велахь-м...

Полковник. Хьастах штабехь юьхьяхьчахьана со-м башха стаг хесто а ца ваьхьий, нахьост инарла.

Инарла. Дерг ала мегар ду. ТIех ма вийла.

Полковник. Хаац, Сергей Петрович, со-м Теркайнстехь дуьйна блярг буьзна ву цунах.

Инарла. Цигахь-м дика ларавеллера иза.

Нел етта.

Чуволал!

Юсуп (*чу а воґлий*). Накъост инарла-майор, пурба лохъа полковнике вистхила!

Инарла. Мегар ду!

Юсуп. Накъост полковник, хъо кхайкхарца лейтенант Султанов схъавеана!

Полковник. Инарлин ґуллакх ду хъоьца.

Инарла. Марша воґлийла, лейтенант Султанов!

Юсуп. Хъо а воґлийла марша, накъост инарла!

Инарла. Тлаккха, охъахаал, жима нохчо. Муха ду ґуллакхаш?

Юсуп. Вон дац, накъост инарла.

Инарла. Ғуллакхаш-м вон дацара, фашисташ бовдахъара. Охъахаа, охъахаа.

Юсуп (*охъа а лахлуш*). Хан йоцуш йожалла яц олу нохчаша, накъост инарла.

Инарла. Лейтенант Султанов! Фашисташ кху участкехъ кыйлало, члогла тламца моневрировать а деш. Царна тлехъарчу вайн адамашний, партизанашний ницкъ хиларал совнаха, лаа а хеталац иза командования. Цундела, вайн тлом нисбан ши корректировщик вахнийта сецца.

Юсуп (*ира а хлуттуш*). Цу шиннех цхъаъ со мегар вацара техъа, накъост инарла? Ас партбилет схъаэцначу тховса, цхъа ондда задани езара суна!

Инарла. И дийца дохку-кх вай, накъост лейтенант.

Полковник. Накъост Султанов, дивизин кхнам кху заданех боллучух тера ду.

Юсуп. Сох даллийтийша иза, накъост инарла!

Инарла. Делахъ... (*Сохъта тле а хъожий*.) Цхъайтта долуш ду. Диъ долуш шадерг схъахаа деза. Хетале шен лулахошца дивизи кийча хир ю. Кхин мел дерг командни пунктехъ хуур ду хъуна. Же, длагло цига!

Юсуп. Давовду со хлета, накъост инарла, командни пунктел!

Инарла. Чехка, чехка!

Юсуп. Ватталхъан! (*Воккхавеш аражккха*.)

Инарла (*телефонан трубки чу*). «Пхоялґла-Д». Со ву. Давоґлу хъуна важа а, накъост полковник! Уьш длабахаран сихое! Командующега ханйта деза. (*Охъа а юьллий, трубка юха схъаоьцу*.) «Хъалхара-И». Алло, Роман Михайлович, хъо вуи хлара? Цу тлехъ сеци со-м.

Кавказец. Хлаъ. Полковникна а иштта хийти. Дика ду. Хилла ду... Вайн ма-саццара, со тховса кхузахъ хир ву. Бакъахъа ду. *(Трубка охъа а юбллий.)* Партизанийн цхъана командирна операци йнна, полевой госпиталан лор тлехъ схъадаьлла кема карош дац.

Полковник. Хезза, элира соьга.

Инарла. Хирургически операци дика длайрзина цигахъ. Амма... Позицишка довла деза. Самукъей, ма дош говзний бу моьттахъа бляхой, Федор Иванович.

Полковник. Ахъ хлун дуьйцу! Чож лаза доккху церан цхъацца забаро.

Инарла. Ахъ лелочух хьуна ца моьттинарг дага а доуьйту.

Полковник *(чувеванчу адъютанте)*. Дуьйций, накъост старши лейтенант, фрица шайнчарех кхин хлума?

Адъютант. Мичара. Шен погонех леташ, воьлху. Фашизм бахъанехъ хлаллакхили боху шайн доьзал. Испанехъ да вийн, Францехъ — воккхахволу ваша.

Инарла. Церан ойла яр а ду цхъа хлума.

Полковник, инарлий араволу. Адъютант полковникан стоьт тлера хлуманаш инсъян водало. Заьмпалг vorly чу.

Заьмпалг. Гамаржоба, старши лейтенант Васо!

Адъютант. Гагимаржос, догмайра нохчо!

Заьмпалг. Кхин а медаль яла-м ца кхойкху шу соьга?

Адъютант. Яглахъ лур ю н-а. Ца кехат маца дахьийтина ахъ?

Заьмпалг. Суна хаа-м дера хаьара, хлара сайн дудчун «ах!» дуйла.

Адъютант. «Ах!» дац. Доьзалца зле херъян ца еза, салти Катаев!

Заьмпалг. Халкъо дала хлоьттина дуьне къуьй-суш, сайниг, ши куьг мара а доьллина, бала балхош ла. Цуьнгара деанарг деша эхъ хетачу сан, цуьнга кехат яздан дог ца доглу... Елара иза Лайлаах тера, я Николан зуда санна. Денна шишша тосур дара ас. Схьакхо-чур-ду: «Етт лекъна энаш доьллачу сан балхах хлун хир ю, суна-м хаац тхаьш хлун дан деза...» Эхъо вега а веш, схьадоьллур ду, кхин а оьшург хуьлу. Хьуна муха хетар дара: «Тхо а дохку тхайн ма-хуьллу, лаллалаш, тохалаш, ютталаш мостагичунна», — бохучу нехачарна юккъехула хьайга ишта кехаташ ихча?

Адъютант. Цо дийцарехь, хьо а ца хилла башха «диди» а.

ЗаьмпIалг. Маца?.. ХIа-а, тIом болабалале... И бакъ ду: юха къаьркъане марзвеллера со. Цо пахала-м ваьккхира. Хаза вара хьуна со, пакъост старши лейтенант. Гуьйрашна цо, мохь а хьекхна, гулдиччу адамашна хьалха, тхьазаралла мара а бина лаьтташ. Цу буса со чохь охьакхетча кхераелла йо! толкха йисира тхан.

Адъютант. Дитира ахь тIаккха?

ЗаьмпIалг. Ой, мосазлагIа?..

Адъютант. Гулллакх дац ткъа зудчо хьуна динарг?

ЗаьмпIалг. Цундела, изза гулллакх тхан отделенес цушна а динна-кх тахана, даламукъалахь.

Адъютант. ХIун гулллакх?

ЗаьмпIалг. Кехат дахьийтина-кх.

Адъютант. ХIун аьлла?

ЗаьмпIалг. Дера яздинна: «Етт лакъарх, худар хн тIехь дичи а мега; кхечара санна, тIетаьIинна ахь болх бахь, энаш дIадевр ду; эхь ца хета хьуна, Iожаллин бага а хьуйсуш Iечу тхьогга хало хьехо, ге далхо», — аьлла. Динарг дуьту зама яц хIара!

Адъютант. И-м цхьа лар ю, хIета.

ЗаьмпIалг. ТIаккха ткъа! Немцой бохучу цу хьаьрсачу хьакхарчаша юм маца оьцу кхузара.

Адъютант. Ахь шаьш лаьхкича. КIур бе!

ЗаьмпIалг (цо шега цигаьрканийн гIутахь кховдийча). ХIан-хIа, дума санна йолчу, кхуьнга дегабаам байта йиш яц. Мица яха хьо, нана яларг: хIей, махорка, хьо махорка, ма ши доттагI ду вайша...

Адъютант. Охьаюьйжи хьан цхьа хIума-м.

ЗаьмпIалг (лаьттара схьа а оьцуш). ХIара хьаьз ву уггар хьомениг: Виса. Мацах Деникинан льбраша маха а тоьхна, бер доцуш ву тхан денваша. ХIинца кIант валийна ша бохуш вара. Цуьнан сурт даийтина селхана. Хьажахьа кхуьнга...

Адъютант (хьожий дIа а кховдадой, столан мавIле охьадуьллу). Бекъа санна, кIант-м ву къахьега а ца дезаш.

ЗаьмпIалг (эсан ког латош). Ма элира ахь и. Вуте, пакъост лейтенант.

Адъютант. Старши лейтенант.

ЗаьмпІалг. ХІаа, старши. Взводехь лейтенант баха а Іемпа хьох.

Адъютант (лорий). Лайла муха йоІ хета хьуна? Дийцахьа.

ЗаьмпІалг. Иштта схьа хІунда ца олура ахь тоххара?! ХІара татин гота а ца текхош! Тхан эвлахь-м кІенташа кьуйсуш яра. Ша кхузахь яй ца елlexь.

Адъютант. И хІун ду?

ЗаьмпІалг. Суна хІун хаьа, ахь хІун дуьйцу, лейте... аьлча а, накьост старши лейтенант.

Адъютант. Со тІехьовзавехьа цунна.

ЗаьмпІалг. О-о, тІаккха хьаха ву, Юсупа вайша вукху агІор хьовзор.

Адъютант. Мухий?

ЗаьмпІалг. ХІара бапа дуу а лавца.

Адъютант. Инарла а ву веана.

ЗаьмпІалг. Ой, со хІун деш латтаво ахь, хІара бапа дуу етгаш? Швидобит! (ВогІий юха чу а эkkхий.) Накьост, муха дара и, старши лейтенант, кхузахь гІуллакх хир дац. Зудчун бахтар-м нислур ю. Вола цигахьа варданахь, цхьа-ши боьшка чагІар тІехьа а диллий! Вай ца дирзича.

Адъютант (дІаваханчу цунна тІаьхьа а хьожий). Самукье стаг ву. (Радисташ а, телефонисташ а луйн хезачу чувобду.)

Цу хенахь кьамел деш, вогІий, арахь гучуволу инарлий, полковник.

Инарла. Аькка курорте-м вуьгура шайца. Вуьшта, кога вахале дуьйна тхотьца вара Вася виллина. Иштта, эвакуаци поьдуш, новкъахь вайначу цу йобІан кІантана, схьа мел догІучу кехата тІехь йобІхуш, гуьржехахь Іеш ю-кх поккха-стаг

Полковник. Бехк бац. Доьлла хилла-кхи шу цунах.

Инарла. ХІети. ВорхІалгІачу классехь хир вара... (Схьакхеташ боллучу батте а хьожий.) ХІинца-м дехьа бевлла хир бара уьш.

Инарлий, полковниккий чувобгу.

Полковник. Тоьхний «Терко» муьрг?

Адъютант. Ца тоьхна, накьост полковник.

Инарла. ХІинца хьелур бац. (Сохьта тІе а хьо-

жий.) Кхоъ. (Діасахъаъжча стоъл тѣра сурт а гой.)
Хіара хіун ду... (Цецволий.) Ой, вайша хіинца вийци-
на Вася ма ву, накъост полковник, хіара-м... (Сихвелла
хъовъжу сурте.)

Адъютант. Хіинца кхузара діаваханчу салти-
чун дисина-кх иза, накъост инарла.

Инарла. Ой, мичара даъллий?! Хъажахъа Ва-
сига...

Адъютант. Цѣра деана шена бахара. Церан
цхъаммо-м кхобуш ву-кх и кіант. Вевза хъуна иза, на-
къост инарла?

Инарла. Ой, муха ца вевза!.. Федор Івановиче
хіара вуьйцуш ма вогІура со. Тхан йобІан кіант ву. Ви-
са. Керла цѣ а тиллина. Хаза а ю. Хіун дендай, хіара
хаахъ, неннанас. Суна вовзнійталахъ, накъост старши
лейтенант, и салти. (Сурт охъадуйллу.)

Адъютант. Дика ду, накъост инарла.

Дехъа чуъра сихделла радистан аз хеза:
«Терк», «Дунайс» хъобга ладоьгІу.

Полковник (схъатовъхначу телефонан трубки чу).
Со ву... Хіаъа... Ца вахана. Инарла тховса ца воьду
діа... Команда хир ду... Хіаъа. Варийлаш... Шайна
хаъа-кх шуна. Дуьне тѣдогІу моттійта деза! (Трубка
охъаюллий, дехъачу а воьдуш.) ТѣтгІа ца нисло те-
хъа шуьша...

Инарла чухула волавелла лела. Дехъачуъра хеза: «Алло»
Терк», со — «Дунай!...»

Инарла (корта а лестош). Цхъа ца терриг хили те-
хъа. Я діа ца кхечи техъа хіорш цига? Хіан-хіа... Цхъа
тилкхазло ели техъа. Баханчу кіенташка хъавсича,
полийла-м яц иза. Оьрсій, похчой. Накъост полков-
ник! Хіан-хіа... Дуй хіумма а?

Полковник. Дац.

Инарла (схъатовъхначу телефонан трубки чу). Со
ву. Дѣра дац хіума-м, накъост командуьщи. Декхар-м
дац. И хѣта-кх суна а. Хіаъа. Дика ду. (Охъа юьллу
трубка.) Дехъаваьллачул тіаьхъа и шиъ тосавеллачух
тера ду боху. Вайна царех хѣтарг нийса делахъ, бист-
хирг хир бу уьш, хіинца хъе ца луш.

Полковник. Хаац. (Схъатовъхначу телефонан

трубки чу.) Со ву... Команда хир ду, кичча Іе... Хлаѣа...
(Трубка охѣаюѣллу.) Кіенташна-м ала хіума дац, Сергей Петрович. Ткѣа цигахъ нисделларг-м хѣанна хаѣа.
(Нийшѣоѣхна члогла.)

Инарла. Партал, ледарий-м цара леван веза мостагла а вац хѣуна, накѣост полковник.

Дехѣачуѣра схѣа: «Терек», алло, «Терек»! Со — «Дунай»!
Схѣаала, схѣаала, хіун боху ахъ?
«Терек!» «Терек!»

Буй вайниш?!

Полковник иеларе эккха. Инарлас ладоѣглу. Дехѣачуѣра аз:
«Бу. «Терек»! Юсуп ву». Массеран а самукѣадолу.

Накѣост полковник. (Нел тле а узий, полковник сехѣавоѣглу. Охѣахоий, сиха яздой кехат полковнике дла а лш.) Хіокху меттигашка блѣьрг а тоха, тіѣх дан бохкурлар а де ала.

Полковник дехѣавоѣдний, кехат дла а лой, сехѣа воѣглу.

Полковник. Радиста яздарехъ-м ондий хіуманаш ду мовтту суна цара схѣалурш.

Инарла. Хѣовсур ду-кх вай.

Адѣютант. Накѣост ннарла, хіара доккха хіума ду. Хѣажал бохучуѣнга...

Юсупа схѣаелла сведени длаало Инартий, полковниккий сиха цунна тле вулу.

Инарла (велаѣѣежаш, глѣдвахана корта а техкош). Сов башха. Уггар вайна оѣш-оѣшурш... Хіинца бурч хѣакха еза-кх вай, Федор Іванович, фашисташна! Куѣйган кераюѣкъ санна, хѣуна хѣалха Іуѣллу-кх мостагла. Хѣайна лаахъ, плелгашца вагар а ве, шен тіеман техникаца. Даѣдаѣтла Даймохк безачу дегнийн. Же, накѣост полковник, хіинттаде подразделенсшна декхарш!

Полковник. Хіокху сохѣта...

Полковника охѣа а хонй, кхоѣ-днѣ кехат яздо.

Инарла (яздечу царна тле а хѣоѣжуш). Нийса ду... Бакъ боху... Иштта хила а деза. Суна а хета и полк нуѣцкѣало... Дилла ахъ и декхар цунна тле!

Полковник (адѣютанте). Іаламат чехка хіорш длакхачаде! (Кехаташ длаало.)

Адъютант. Хилла ду, накъост полковник! (*Дла-
вобду.*)

Инарла. Хьежа а еш, тлейнттичхъана довлуш,
варжийна-кх шуна хьалха мостагI. Хинца а ца эккха-
вахь суна-м хаац...

Адъютант. Накъост полковник, командираща
декхарш дIакхъачна-кх!

Полковник. Дукха дика ду. Цигахь муха ду те-
хъа, — командующех кхетий хьо?

Инарла. ХIокху сохьта. (*Трубка схъа а оьций.*)
«Хьалхара-И». Накъост инарла... ХIаъа. Со ву. ХIе-
ти. И хатта воллура со-м хьоьга. Делахь, ракета кхуза-
ра ло-кх вай? Бакъахъа ду. (*Трубка охъаюьллу.*) ХIин-
ца дош хьуна ду-кх, накъост полковник!

Полковник. Со кийча ву, накъост инарла! (*Чу-
ваьллачу адъютанте.*) Накъост старши лейтенант, ра-
кета!

Адъютант. Хилла ду, накъост полковник, «Ракет-
та!» (*Длавобду.*)

Ракетан тата хеза. Жима пауза. Цхьабосса самолетах
поккхачу гIовгIанца малхбузехъа дIадольху, яккхийчу
тоьпний, массо а герзийн низаре, буьрса тIелатаран тIом
болало. Инарлий, полковник араволу.

Инарла. Хьай, даьдаьтIа лааман ницкъан! Хьо
сацо мила ву!!

Малхбузехъа дIахьоьжу ший а.

Сатосу хан. Хьуьна юккъера ирзо — юьхкаш, гунаш а
долуш. Мелла хьоькху мох. Еса сцена. Гитлеровски шина
салтичо, гIе автоматаш а лоний, коьрттаIуьйра схъаялайо,
йиттиша гIелйинна Асмаъ.

1-ра Салти. Хазаниг, хьо еп юьгнийла хьий
хьуна?

Асмаъ. ХIаъа!

1-ра Салти. ТIаьххъара бIаьрг тоха хIета, ай-
хъа эрна дуьтучу дуьнене. Хьо олхазарша хаза локху
Iуьйре.

Асмаъ гоме хьоьжу фашисташка.

2-гIа Салти. Москвехь доьшуш хилча, кхуза
хIунда кхавьча хьо?

Асмаъ. Сайна море яха кІант къасто.

Ши фашист цецволтій вовшашка хьожу.

1-ра Салти. Ой, иштта хала къасто веза иза?

Асмаъ. Дика хІума атта кара яц.

2-гІа Салти. ХІинца кІелдуйсу-кх хьан иза.

Асмаъ. ХІан-хІа, тхан дикачу кІентийн хІу ца дов.

1-ра Салти. Ткъа тхойшиннех муьлха гІоли хета хьуна?

Асмаъ (лоррий хьожий). Дера яц шу хІу дебо хІуманаш!

2-гІа Салти (Асмаан чІенигах кхардаме пІелг а тосуш). Кавказан лу, тоьллера хьуна караеминнехь.

Асмаъ. Духаоза куьг.

1-ра Салти. Нохчочун шаьлта санна, цуьнан ира ши бІаьрг...

2-гІа Салти. Дой ахь хьайга бохург?

Асмаъ. Суна хаац уьш мичхьа бу.

2-гІа Салти (тІечевхаш). Стенгара стенга йовдура хьо?!

1-ра Салти. Партизанийн-м тІемаш дацара. Уьш ца хьотту ас.

2-гІа Салти. Чам тахь ца ен а мегий оха-м хьо.

Асмаъ. Аш бохург дина ца даан, дита реза ю со хІара дуьне.

1-ра Салти. И-м хала дац хьуна хІета.

Автомат тІелаьцча, Асмаа бІаьрган негІар ца туху.

Ма кхералахь, цкъа тхайна йогІург а яьккхина... ХІа-хІани, хьажалахь... Тфу, тфу, тфу, везандела сан агІо... (Ахча хьалатуьйсу.) Со ву хьалха.

Асмаъ (юха а хуьлуш). Схьа ма Интта куьйгаш, кьутІа!..

2-гІа Салти. Хьуо ца тоьла йолу дов дита. Йовдал.

Лело дагахь, ша кьиза хьовзийна салти Асмаа,
дІатоттій, охьатуху.

1-ра Салти. Озае, дІаозае. Ерза хьалха! Лавхьа, вон лавхьа! Оха хьайга каш а даккхийтина, юьйр ю хьо, партизанийн лекарь.

Салташа, тухий, йнтьлар а йохуьйтуш, дІаюьгу Асмаъ.

Жимма сцена еса лавттинчул тІавхьа раница вогІий
схьаьккха Юсуп.

Юсуп (*сахъта тле хъожий, раци нисйой, наушникаш дла а юхкий, микрофон чу*). Алло, «Дунай»! Ладогла-лахъ «Терке». «Дунай, ладоглалахъ «Терке»! «Дунай»! «Дунай»!.. Вай, вай!..

Текхачча дохкучу адамийн татанаш а, немцойн меттан азнаш а хаало.

«Дунай»! И тлай эхкхийта мел доьду чимчаргла ас хадийна. Цунна хлума хир дац. Хьюьна йнстехъ члогла хьулъелла артнллерн ю. Уггар члагийннар — кешнаш долу агло ю. Хлорш глеххъа боьхна боглу. Володя, хаа-лой шуна?.. Хлан-хла. Хлета нза, тхойша тосавеллачохъ, лаза а вина, кхар длалаьсна куц ду. Хаац. Со хаавелла, вист ца хила мега...

Талхайой раци цо длаюьллушехъ, Юсупана тлехъахула тлеххета немецки эпсар. И шиъ члогла вовшахтасало. «Горлера цлагара эпсар я!» — олий, хазчу приемаца и охъатуху Юсупа.

Салти (*йишйохъна, гонах а хъавъзий*). Ас лаг узу!.. Эпсар. Ма, ма тохалахъ. Хлара оьшу, дийна дла-внга веза! Длаозаве!

Шен автомат охъа а йиллина, салтичо тлера и длатакхавешсехъ, ши фашист Юсупан куьйгаш дехка вулу.

Эпсар (*мацах шайн штабехъ гарна, Юсуп вевзий*). Лейтенант Арнольд!

Решид (*воглий схъазкхий, тапча тле а лоцуш*). Куьйгаш ирах!

Шен автомата тлехъаьддачу салтичунна Решида тапча туху, эпсаро чов йина, ша охъа а воьдуш. И кхин лаг оза кхнале. ша агло тоьхначу эпсаран карара яьллачу тапчица Юсупа вожаво маьхъарца дланккхина эсэсовец. Хъалаглатта гора хлъттинчохъ вуьсу Решид, куьзганаш охъа а оьгуш.

Хиница хъайн дог лабаделахъ, Юсуп. Хьо вен вол-лург, ахъ со веле, ас вин... (*Меллаша тапча охъаюьллу шегара.*)

Юсуп. Решид... Ойт, горлера дуьне я! Яхъ йоцу клант юьхъаьржа иштта хлоттаво-кх ахъ. Решид, Решид...

Решид. Хлаъа... (*Нуьцкъаш корта а ойий.*) Вузар, вижар доцуш, готтачу кийрахъ дилхан дог къуьйлуш,

хъан парглатонах гийла хьогуш... винчу юрте догмо-
ла сатийсина Решид ву-кх со...

Юсуп. Ма дийца, ма дийца, Решид, дладевлларш.
Хьох хетачу эхьо сан юхьах цле летайо.

Юсуп, чов хилла дегл тле а луйдуш, корта охьабаханчу
Решидана тлехетий, цуьнан чов длаехка волало. Телеташ
доглучу Цечу Эскаран «Ура!» дека.

Хезий хьуна, Решид, вайниш боглу, схьакхочуш
бохку...

Решид. Маржа я! Юсуп, ма хьанал кадиттира-кх
ас кху дуьненах, диса доллу техьа...

Юсуп. Хлан-хла. Решид, хинца цхьаьна дуур ду
вайша хлара. Со тайна хьовца... (*Блаьргех йовлакх
хьовкху.*)

Решид (*гийлла ши блаьрг а боьлий*). Тлаьхьа хе-
та, Юсуп, тлаьхьа... Поза донйла хлара ахь... (*Корта
охьабобду.*)

Юсуп. Решид, кху гармана араьхь цхьа вуь-
су-кх со.

Решид (*хала*). Клегар... клегархаавехьа... (*Хьуьна
юккѣхь автомат яларца адаман мохь хезча, меллаша.*)
Хлах!... Нохчийн мотт бацара иза? Хлай... Децаьргара
деанчу кехато бахарехь, Юсуп, кхузахьахьа, партиза-
нашца хила еза хьуна шун Асмаь. Со ваханчохь яца-
ра иза...

Юсуп. Хлах!?... Ой, хьо стенга ваханера?

Решид. Операци... партизанна операци ян... Ке-
манахь... И дохийна... охьалилхинна сийсара... Ладогла-
хьа цигахьа...

Сихха дла а иккхина, юха кхузахьа татанаш девлча Решид
волчухьа схьахьабдачу Юсупана, вожна Иллина фашист
тапча тоха волар, цигахьара Ваха гучувалар цхьаь хуьлу.

Цуьнчул хьалха яьллачу Вахин тапчано немецки эскар
охьавохуьйту.

Ваха (*и Решидана тоха воглура моьттуш, бехкбак-
ххаре*). Юсуп, маца кхета воллу техьа хьо?

Асмаь, бортрадист долу гучу.

Асмаь (*Решидана тле а кхеташ*). Вай, Юсуп, ахь
хлун динна техьа?

Решид. Хлан-хла, Ваха... сих ма лолаш...

Юсуп. Дац, Ваха, дац, хьуна тарделларг...

Асмаъ (*хаъал меттайоглий*). Схъайтал, схъайтал ас... (*Решидан димбухк бехка юлу.*)

Решид. ХIара дIайнхкина Юсупа. Суна хезнера хьо кхузахьа ю бохуш... Бакъ, бакъ ю...

Фашисташ лелхийна догIучу Советски Эскаран атакийн маьхьарий тIекхоччуш дохку.

Юсуп. Решид, хезий шуна? Вайнаш бу богIуш.

Решид. Ира, ира хIоттавейша... Хьожур, хьожур вара-кх, накъостий, вайчаьрга...

Юсуп. Ваха, шу цхьаьна дара?

Асмаъ. Со Iожаллин багара яьккхи кхара!

Радист. Тхо диссийнехь а, дIа-м уьш а ца бахара.

Юсуп. ХIума дац. Нисделларг хуьлу тIамехь.

ТIекхаьчначу цIечу эскаран тIеман «уран» тулгIена инзаре гIулч йоккхуш, гух хьалабуьйIалало хIорш. Сценинна тIеман цIаро цIен бос тосу!

Хьовсал, кIентий, мостагIчун оборона бухъяьккхина!
Вайниш чубаьржинна! Гой хьуна, Решид?!

Лайлаъ (*гучуялаза а йолуш*). Иштта дика хуьлу хьуна, ЗаьмпIалг, майраваьлча. Лаг оза ахь!..

ЗаьмпIалг (*гучу а волуш*). Делахь а, Лайлаъ, со волчухьа бIаьрг тосуш хила хьо. Iовдалчу дIаьндаргах-м тешам баций... О-о, сан салам-маршалла, хьоме махкахой, кху малхбузе арахь! (*Саца ца кхиавеш, вукху агIор гучуьра дIа а волуш.*) Лайлаъ ю хьуна йогIуш...

Асмаъ. Бакъо эша амал дац. Вайна тур даьккхинна веанарг туьро вожор ву. ТIамах жоп тIом болийнчо лур ду!

Николай, Лайлаъ, кхиберш гучу а бовлий, йоккхачу гIовгIанца повшах а оьй, малхбузехьа хьолху. Цу юккъехула

Асмаа, безаман бIаьцанца кхоссар йо Вахига:
«Когбаккха, летчик. ГIаш а дац хьуна вон!»

Кирхьа

УХЪАНА ЗВЛАХЪ

КХАА ДЕКЪЕХЪ ПЪЕСА

ДАҚЪАЛОЦУШ БЕРШ:

Алпату, колхозан звеньевая,	23 шо
Байтела, колхозан завхоз,	24 шо
Султан, колхозан парторг,	30 шо
Апти, колхозан председатель,	45 шо
Эмила, колхозиница,	40 шо
Зинна, цуьнан йол, дешархо,	13 шо
Совса, Аптис шолгIа ялийна зуда,	35 шо
БичIу, Эмилини деваша,	60 шо
Баба, юртахо,	56 шо
Исара, линейщик,	30 шо
Колхозхой.	
Нохч-ГIалгIайчов, кхузткъалгIа шераш	

ХЪАЛХАРА ДАКЪА

Новкъа йогъу Алпату, шегъ мохъбеттачуынгъа юха а
хъожий, дйаюлало.

Байтела (*гучу а волуш*). Вистхилла валлалц со-
бардан ца мега хъан, поэтни дайна.

Алпату (*саца а соцуш*). Ой, хлун боху ахъ кхин?

Байтела (*корта а ластош*). Ванах, ва Алпату, я
дог а, я пах а буй хъуна чохъ?! Валлах! хъуо суна тле-
хыйза дезаш елхъара-м хуур дара хъуна, ас хлун боху...
Топ а, я тур а тохаза со вуыйш ю-кх хъо.

Алпату (*сохъта тле а хъоъжуш, мерза*). Байтела,
хъелурий техъа со сельсоветан сесси? Валахъа.

Байтела. Гуттар сиха ю-кх хъо. Дависа шен де-
ла! кху дехачу дийнан декъахъ бан а бац техъа вай-
шипнан безам. Хъогмана ган а ца хуълу суна-м хъо,
поэтни дайна.

Алпату. Хир яра хъо амбаран Иннагъехъ ца сец-
цехъ-м. Суна дозалла хетара, поп санначу, хъан хъуъ-
нарш адамашна гар.

Байтела. Аттестат а киснахъ асара эха-м ца ве-
за со?

Алпату. Ткъа цига охъучу сол хъан хлун тоьлла?
Председательна хъеставалар...

Байтела (*лацалой, вега а веш*). Ахъ хлун дей,
Алпату...

Алпату (*хъажош*). Дера, Байтела, догах, дегазий
цхъанна хъесталучул, когтоьххана массаьрца а болх
бар сийлахъ ма хета суна-м. Со ца ешаш хлуманаш дох-
ку хъох.

Байтела. Хъо бригадир йолчуьра йоссор предсе-
дательца къовса-м ца деза ас?

Алпату (*гладийовдий ела а лой*). Ахь цуьнан зуд-
чунна кортабеттарх нислур дац иза!

Байгела. Цундела яьлла хир яра хьо правленехь
сан цхьадолчу акташна дуьхьал?

Алпату. Яьллера. Со шек йолчарна.

Байгела. Ванах, ва Алпату, дла мел эриг кегдеш,
чомехь хьо еза ца вуьту-кх ахь, поэтни дайна.

Алпату. Ца тоьа хьуна комсомольски собранис
хьайн вийцар?!

Байгела. Ас кхин ца вийцийтичхьана товй
вайша?

Алпату. Кхин а ду цхьа хлума.

Байгела. Хлун ду техьа и!?

Алпату. Цуьнан уьйрех туху наха стаг. Хьан хлун
доглу, вирдан ваша-м вац хьо цу маж-беташ йнтина ле-
лачу Исарин?

Байгела. Ахь хлун дуьйцу! Со-м и цу вирдан ба-
гара ваккха глерта. Къа ма ду цуьнан жималлин.

Алпату. И бакьду. Амма хьоу велара хьо лар
тлехь.

Байгела. Суо а хир ву, и а нисвийр ву. Тобний хьу-
на, товй хьо, Алпату?

Алпату. Ладобгйна хлума дер вай... (*Длайовду.*)

Вобхна лаьтгачу Байгелина, салам а луш, тлевоглу Исара.

Исара. Берта ца йоглу моьтту суна Алпату.

Байгела. Бакълуйш хета суна-м, Исара, йол.
Берамала хьан маж яьлла вирд а хьекхош, вайший а
чехаво.

Исара. Хьовсур вай, хлета. Шелахоша глабакхаш
яан ши ктира, аьлла.

Исарас Байгела мара а вуллуш, и шиъ гучуьра длаволу.

Суьйре. Дехьа чу йолучу неларна кура запавес а кхозуш
Лтиглеран доккха цла. Стол, гланташ, диван, буфет, куьзга,
кузаш. Пенаца дечиган маьнга...

Совса... Чоьжехула схьа букъ лозу-кх.

Баба (*длаяха хьала а глоттуш.*) Туьйр бу. Чо мет-
тахь яц. Дай куьг а хьокхуш, ас нисийнйр ю. Гаждарбе-
цан е тле а хао еза хьо.

Совса. Хьайн хирг де-кх. Ас йорах юьтур яц хьо,
Баба.

Баба. И дагахь-м ю со. Оцу ас аьллачунна ма ипцололахь, Совса.

Совса. И пирсдатал Iахь, хьо повар хир ю-кх. Той-пй хьуна?

Баба. Дала мукъалахь. (Совса хастош.) Бод сан-начу нускало бохург дийр ду майрчо.

Совса. И-м хала вацара.

Баба. Садайна. (Араяла а йолалуш.) Хьайн дерла-на там ма кхоабе. Важдолчупна со юкъяра ю. Мера-йой йогий хьуна?

Совса (и хьахор а ца дезалуш). Со кхойкхий-м ца йогй.

Баба дIаыхийта яьллачу Совсица луййш чуйогй Зина.
портфель а карахь.

Зина. Ца ца веана папа? Хьелур вуй техьа и?

Совса (цабезаме). ХIун до ахь цунах?

Зина. Ган йоллу-кх. Хьо хIун деш ю кху чу а йоблла?

Совса. ХIума деш яц. Ца ван а мега и-м тхов-са ца.

Дестечо гоме тергалъен Зина, гийла дIасахьежна, суьрта хьалха йобду.

Зина. Сайн, панин сурт дIахьур ду ас кхузара.

Совса. Далахьеха. Чехка хьолахь.

Эмила (арара схьахеза). Совса! ва Совса!

Совса (не! а йобллий, ара). ХIай!

Эмила (арахь). Зина еарий кхуза?

Совса. Шуна дуьхьалара зIар хьан даьккхи!

Зина (пенах кхозу сурт схьазца а гIерташ). Схьа-йпола, мама. ХIара сурт схьаьцур дара вайша.

Эмила (арара). КIеза, дIадала, йовдал.

Арахь хьесталуш цийзар, летар хеза жIаьлни.

Ахь-м мама бехйой. (Чу а йолуш.) ХIун сурт? Хьа-жахь, мотт хьекхна, суна цу жIаьло динарг. (МаьI-маьIнехьа шех куьйгаш хьовкху.)

Зина. Суна а хьийкхира хьуна Аргуна нза, мама. Схьанийци ас...

Суртаца охьаюссу гIанта тIера.

Совса (Эмилига). Вай-й, жлаьлина йицъелла а ца хилла хьо-м.

Эмила. Цкъа дага-м вукхунна а йоглур ю хьуна со.

Совса. Яглахь, хьан цле туьллур ю-кх суна!

Эмила (бехк билларе Совсега а хьожий, Зинига). Яло, хинца.

Зина. Мама, хлара сурт, портфель длахьуохьа. Со папа цла валлац ла. Аргун хьобстуш. (Хлуманаи нене дла а лой, араэккха.)

Эмила. Папа лара хьо дагайохна. Гена ма яьлахь. Совса, хьо балха ма ца йоглу?

Совса (елалой, дивана тле а хууш). Хаза ду хлара. Болх бан ца ялийний со-м пирсадатала, леррана хьо ара а яьккхина. Клант везаш ялийна.

Эмила. Вой ахь ткъа?

Совса. Сайга веъчахьана. Хьо куьг хьакхнийта-м ца еана цуьнга.

Эмила. Къа я! хьох лехавеллачу цу стеган.

Совса (обглазйовдий). Божаршна-м кледда нускал дезий, ва зуда. Ткъа хьо кьерсиго хенан маьлнгаш яор ю. (Кхардаме елало.)

Эмила. Дала, айхьа сан дина «догдника» ма эшадойла хьуна. Ботьха хлума, вон ботьха хлума. (Араяла йолало.)

Совса. Дала кех, зьпар! Цуо ботьха йоккхур ю хьо, ша цла кхачахь.

Эмила (чотьхьа яьлла йол хьалха а йоккхуш). Зина, яло, длайовду вайша.

Совса (не! тле а узуш). Хьий шу глуо малтех. (Куьзгана а хьобжуш.) Балха тов. И ца бан еана со-м пирсадатале. Хлара бос мега мохехь, малхехь. (Ойла йой.) Ас хьаха еза Дешнга йол схьаяккхийта. Хьалхара яцо дика ма ю и суна. (Куьйгашка.) Кхин балхах кхетар дац шуьшинъ. Кхузахь бал эглахь, я кхечахь а. Стеган цергех хи даккха хуу жеро езало, кьовсу наха. И дара Дешнина со марзйинарг а. (Сохъте а хьожий.) Хлара ма хьевели. (Члаба а ловзош, радиоприемник дла а юллий, дивана тле длатаьла. Учахь когийн тата хезча, качъяла талой, дуьхьалилий, чувеана Анти мара а вуллуш.) Э-хлай, дела ва хьо, Дешн, марша, хланехьа ва. Сайнчун итталгла дакъа са ца гатло-кх хьан суна.

Къа дац сан? Хиница ван вахана, маърклажан бода къевли-кх ахь.

Апти. Хьо, жланк санна, йогла а елла лайла хууш, мегарг айса хлун леладо-м ца хаъара хуна суна цигахь.

Совса. Суна-м хаац, сарралц цига хьо хлунда хыйза. Делкъехь кабинете а кхайкхина, лахарчаьрга колхозехь дийриг а хаъттина, дан дезачунна цле тоьхча-хъана ца волу пирсидатал?

Апти. Э-э, дукхаяхарг. Сиха хан ю. Дан, алан, хаан, дерзон дезарш дукха ду. Адамаш а дац, Совса, вайшиннан догах.

Совса. Догдетла-кх ахь и аьлча. Адамех-м хъаькмо йиннарг хуьлий. Наггахь гучуваьлча а, къовззош бен шайга вист ца хуьлий, адамаша лорур ву хьо. Ткъа шайх хьерча волний — хлокху (*Аптин вортан тле куге туху*) тле ховшу. Эвхъаза бовлу. Хьо атта хета...

Апти. Балха ца йоглу бохуш, хьо багайовьल्लीна хиница.

Совса. Хъаха юллур яц ахь цхъаьнга-шинга мотт ловшийтахь-м. Уггар хъалха, цу, массо а кламвечу, парторге а тлехь. И хлун ю хуна хъалха? Хлорш стенна ловзабо! Со балха, — и хъаха ду хуна а, царна а ца хуьлу. Хих едда хъера клел эккха! Товр-м яра хуна пирсидаталан зуда, хъацаран клур а хилла, асарахь. Вададай, ма воьлу варий хьох тлаккха парторг... Дохко-ьяьллий, хлун хуьлу Алпатун?

Апти. Стенах?

Совса. Ой, цу оьртхан-коьллаш тлехь дуьне хъаьжклех лабо тле ца лаьцна цо?

Апти. Валлалазмор, тохара мегарг куллоу гла а ца даьккничохь, хъаьжклеш хлоккхул лакха-м яьхна, цу дуьй бахаро, звеном ка царна тлера ца хадош.

Совса. И-м эрна къа хъаха дара. Гектаро ло оццул хъаьжклеш.

Апти. Старе эса дойтур ду цу шайтлано. Хиница гуттар хийцаелла йоглу.

Совса. Ой, муха, кенах йолуш-м яц иза?

Апти. Блаьрга тле блаьрг а боьглуш, дуьхьал юьйлу гаур. Маржа парторг ял, парторг...

Совса. Хъайн глогггал бен воцчу цунна ма члогла блокъяжийна-кх ахь.

Апти. И дац. Хіара цхьа ша тайпа, адам тедерзо хууш, тем боцуш стаг ву.

Совса. Стака дуззий дотта, хецалур, каралемар ву. Пуллакх ца хилахь, шел хьалха баханчийн лар оьцуьйтур юйла ханийта.

Апти. Э-э зуда, хіара хьаха вац царех тера.

Совса. Тобхна ши мала а яьккхина, йича хуьлу аьлла, вайн дайша дирша. Схьавогийн иза?

Апти. Хіан-хіа.

Совса. Далахьеха дацаре. Къематан шо даглахьара и вале. Шек дла ма валахьа. Тевеорзур ву хьуна лелла... *(Яахлума охьайилла йолало.)*

Апти. Сел ира хіара мичара вели хьовх...

Совса. Цуьнан дерг хаац. Амма Эмила боху и саьрмик суна кху керта ма лелхийта-кх.

Апти. И хіун ду?

Совса. Доккха хлума ду, йоблан лорах еана схьа а иккхина: «Йисина гюйла хьо, дала кхиэл йойла шуна», — бохуш, цо соь хлоттийнарг.

Апти. ХіахІ? Маржа яІ! Те муха ца кхочур вара.

Совса. Нахала а ца волуш, сацае. Юханехьа цо дог ца доххург, оззаяй хьайн йоІ схьа а яккхий. Да вац хьо? Я со длаяхийта! Ас кьуьйсур вац хьо цуьнца...

Апти. ЭхІ, со лолда хьан ма аьллахь, Совса, и кхин. Со Апти вац-кх, ахь боххург чекх ца далахь. *(Ша шегә.)* Зинига со кхайкхина хилар ловр дац кхо. Лачкьор ас.

Совса. Хіа-а, суна хаьа, хьо юьстара хіунда кхийда... *(Буфетара схьаобций, стака юкьал тлех конъяк а дуттий.)* Сайна тлера сагийнна... *(Гладвахака Анти, хьаьггинчохь а вуьтуш.)* Хіуьссик, мегар вац хьо...

Апти. Совса, сан кьа хирий хьуна.

Совса. Ткьа, сан кьа мича даха деза? Суна а ца доглу, ва Дешн, чам табе молха? И хіун ю хаьалг... *(Стака майрчун меркелехула а хьовзадой, длайоду.)*

Апти. Хіа-а-а! кхета, соьхь хьаха дара и молха-м... *(Хьалаэккхий зудчунна тлаьхьа хьоду. Схьа а лоций, цунна оба олу.)* Хіинца?..

Совса. Хіинца хіара а хир ду-кх хьуна мерза. *(Стака дладо.)* Хьанал.

Апти. Сих ма эьккхийла вайна хіара.

Совса. Кхуллуш яздинарг лелаш гур аьлла. Мала ахь, охьадоггIучуьра, Деши.

Апти. Ехалда хьо, хIета, сан бIаьрган нур.

Совса. Аьхна хуьлда хьуна и, Деши.

Шиммо а хIума йоу.

Апти. БайIела-м ца кхетта схьа?

Совса. ХIан-хIа. Суна а ма эшара, кхета везаш вуй и схьа?

Апти. Разнарядка ма ю ас куьг яздаза. Ахь хIун до цунах?

Совса. Масане хуьлу лахарчийн хьаькман зудчуьнца гIуллакх: цхьаь vogIу хьуна церг йоьгIург вийца, вукхунна хьоьца барт беза, кхозлагIниг шен диканак хьо кхетийла лууш хуьлу.

Апти. Э-хI, хьайн десара, и кхозлагIниг ма марз-велахь, зуда, схьа. Вайна ца оьшу хьуна церан сагIа.

Совса. Ма элира ахь! Кхин боьха хатI хьарам я йиьнарг ца ловш-м дац вай. Цу tie, адамаша дуйцу-олучунна доьгIна лерг а ма деза хила. Цунна, ас хьа-стаха а элира хьоьга, ахь жимма хьаьстичхана, вуно бегIийла хила герга ма ду БайIела.

Апти. Хуур ду-кх. И мIар-м боьгIуш ву со.

Ков дегта. Совса арайолу.

Совса (*чохьа а йолий*). Вуйцуш лаьтташехь схьакхечи хIара-м.

БайIела (*чохьа а волий*). Буйса дика хуьлда шун.

Апти. Дукха вехийла. Хьо стенга вахнера?

Совса. Цхьа хьол хьалхаваккха везарг нисвеш хилла хир ву-кх. (*Елакьежа.*)

Совсига воп хьожий, Аптис корта ластабо.

БайIела. Парторга почетни доска заказ дан ва-хийтинера со комбинате.

Апти (*оьгIазвоьдий*). Ой, ша ваханехь! Соь хIунда ца элира ахь? Ас хохькуьйтур вац цуьнга хьо шена хьалхара.

БайIела. Алпатуй — уьш клуб, читальний тоян хьуйсуш бара.

Совса. Деллахь, БайIела, ваьккхи техьа хьо цу

парторго тхоьгара?.. Амма тола-м кхуьнца (*Антина тле корта а тосуш*) тоьлар ду клантана.

Байтела. Совса, ас-м ца къеставо хьуна кху шиннах цхьа а. Хюрш шаьш бу-кх вовшех ца уьйш.

Апти. Ас-м къастор ву хьуна шуьшнй, Алпатуй, изнй вовшех. Царех ца кхуьчу хьан кхоам бу-кх.

Совса. Гэ детнйла ген дуьхьа-м бахахь, хлетте а тара-кх хюьттинчу хьерахь цун пйаьлдиг, аьллачуннй дайна, хьаькам волчу воьлчун карахь, кисанахь ларчмарча ма тара, Байтела.

Апти. Зуда уьш хлун ю ахь юьйцуьрш!?

Совса. Уьш-м тхойшинна хаьара. Хьо тадлехьа. Хла... (*Кад кхийдабо*).

Байтела. Цхьа яр-яхарехь бен ца мала вухаваьлла со-м цунна, Совса.

Апти. Схьайтал, хлета, разнарядка.

Байтела. Хьо кара а ца вина, Султане яздайтира ас-м цу тле куьг, Апти.

Апти. Хла-хл!? Ой, ткьа хьо мнча докье веана!? Со ву председатель я н ву!? Хинца шолгla дели хьоьгара иза. Амма кхин даларна-м ца кхоьру... Ларвала хьажа... (*Чухула карзахе дласаволало*.)

Байтела (*воьхна*). Со-м Султана шуьга кино дуьйла ала ваийтинера.

Апти. Кино-м ас хлоттор ю шуна...

Байтела длаваха дагахь ву.

Совса (*Байтела юьстах а воккхий*). Ас хьайга аьллачух хлун дира ахь, Байтела?

Байтела. Муьлха дара иза?

Совса (*майрачух лардеш*). ЖIаьлеша баарг, и цхьа Iахар... Шун якхделча а хуьлий цхьа верг-м дера. Котамашна таса хлума а, цхьа тIоьрминг дама а...

Байтела. Ой, ас муха... колхозан уьш...

Апти (*оьглазе*). Хьан цхьадолу хлуманаш завхозалла кIордийначух тера хетало, клант.

Байтела (*ша шег*). Сел хьаналчу кхуьнан а-х ца бахан техьа Iахаре безам?..

Совса. Ахь айхьа ваьйна хьуо.

Апти. Со вайван терза дац! Деш вуй хьо ас аьларг? Хьан-хлун оьккхуьйту адамашлахь?

Байтела. Хьо хазаза-х ваций: Султан хеставо, хьуна луьй.

Апти. Уьш-м ас совзор дара...

Совса. Хлетн. Къайлах, т'аьхъашхий эриг ду кхераме, и ларде, схьадададе.

Байт'ела. Уьш дукха ду, Совса. Т'юьрмига тарлур дац.

Апти (*дукха цецваьлла*). Х!ах!..

Байт'ела. Д'авовьду со-м.

Апти. Г'уо. Амма хъайгахъа дерг хаалахъ, ювдал.

Байт'ела д'авовьду.

Шайн урх малъяхъ мегар бац. Хъажахъа, дажал хуьлуш воллу цу парторгах-м кху колхозехъ. Собарде ахъ!!

Совса (*майра меравоккхуш*). Урх д'а ма луо ахъ, Деши, урх. Къарлур бу хъуна!

Новкъахъ дуьхъ-дуьхъал кхета Аптий, Бич'уй.

Апти. Де дика хуьлда. Хъо ма т'ела, Бич'уй?

Бич'уй. Далла воьзийла, дукха вехийла. Ц'а ван там ца хеташ, ши-кхо де ду-кх хъох кхетийла суна ца йолу.

Апти. Х'инца х'ун даьлла?

Бич'уй. Хъо вогучух-м х'ума хъаха ца даьлла. Эмплас хъайга бага г'атторна ма кхералахъ, даламукъалахъ. И-м д'адирзинера, цхъадика. Меттахъхъовр доцуш.

Апти. Билггал?

Бич'уй. Ой, сол т'ех йолуьйла ма дац цуьнан. Новкъаниг кхин ду.

Апти. Муьлха ду и х'инца?

Бич'уй. Парторг ву боху-кх со хера д'аваккха ловруш. Буса суо толлуш а хаавелла суна иза.

Апти. Х'унда аьлча?

Бич'уй. Хаац. Ас хъоьгахъа цхъа дош аьлчахъана дуьйна гамвелла-кх и соьца. Вай мел ца вийпарг лойла цуьнан, везан дела.

Апти (*ойла йина*). И-м хала вацара. Хъо хера д'аваккха бакъо сан бен яц.

Бич'уй (*хазахетий*). Хъай, жолам я!, жолам. Т'аккха хала дац. Вуьшта вовшийн багара сискалш а йохуш л'ечу вайна юкъа ма иккхи велира и далаэшаварг.

Апти. И-м сацо варий. Халаниг ду, Бич'уй, аш лелориг.

БичІу. ХІун ду техъа иза? Схъаалахъа! Хъан вазлор
лела-м дойтур дац.

Апти. Хьоь и хъахо там ца хета...

БичІу. Кхузахъ и хаза стаг вац. Вовшийн дагара
вайшинна гІеххъачул хаъа. Схъаалал. Ас дича хиндерг
кхоо пурба дац хъуна, Апти.

Апти. Дера, хаац суна-м. Оззийна нехан доьзал-
хо дІа а ваьккхнна Іаш ду-кх шу.

БичІу. ХІун доьзалхо?.. ХІаа, хІаа. Зина. Қхета.
Нийса vorІу. И-м хъаха яц полчун хилаза ер. Бакълуйь.

Апти. Дера хета-м ло, БичІу, иштта.

БичІу. Ой, ца хеталойла яц цуьнан-м. Іша ден
цІера ца веьхна доьзалхо майрачуьнца къуьйсйла яц
зудчун. И хъанна ца хаъа.

Апти. Хаахъ, ма бейша ницкъ. Схъалойша йоІ.
Вайна ма-хаъара, зудабер экам хІума ма ю, БичІу.

БичІу. Инша-аллахІ-рохъман, Апти, ас хІокху
сайн йоІазари тІелеци-кх хъан йоІ шен цІахъ хилийта.
Ден дохкуна хъайна хъалхха деза, хьо мискъалазарат-
тал харцвойла дац.

Апти. ХІета, оцу айхъа деанчуьнна са ма гатделахъ,
БичІу.

БичІу. Дела реза хуьлда хъуна, дела реза.

Апти. Ша ца тоьлу верш дита Іеминна валаза ву
вайн парторг.

БичІу. Хийла эмалк ваьлларг Іамнийн ахъ-м уьш.
Ахъ сан Іуналла дар зен дойур дац хастам хиларо.

И луйьччохъ вуьтий, Анти дІавовду.

Ницкъкхочучуьнга ас хьо воьхучу доІанаша вакъа-
войла Султан.

Довхачу дийнан делкъе. Гола а тухуш доьдучу арико
скъна, гІодаюккъец погІучу хъаьжкІийн, хьийкъишчу свек-
лийн ши куп хеддачухула кІа хьокхуш йовду комбайн гу-
чуьра дІайолу. КІайчу четаран цхъана бІоІамах умывальник
кхозу. Цу кІел пхьегІаш юьлуш, якъош, nel гучу полевой
стана чуй-арий лелачу Бабас цабезаме тергалбо кхора
кІелхъарчу стоьла гонах Іе Алпатун звенора мехкарий, бай
тІехъ балалайка локху Ісарий.

Исара. Мехкарий, сан десара якккхира аш и
Совса шайн звенора дІа-х бакъ!..

Алпату (*члогла оьглазъяхана*). Йоккхур яцара...

Исара. Алпату! Оьглазънхча лъбраша бос телха боху. Еладохъа цулла а. Ас тоьшалла до-кх: пхынд ол-хазар а дац, я Совса белхало а яцара.

Алпату. Звенохъ болх ца барна тле, гой хъуна, цуо-йохийна зуда, беран эшийна дог, Исара.

Баба. Ой, ша тоьлле маре яхар къехъ-м дац Сов-сина?

Исара. Председателан-м мэл баьккхи хъуна цуо, Баба.

Баба. Божаршна диллина ду-кх и — зуда йитар-ялор. Рицкъа кхачийнчо шен глайгла бичхъана.

Алпату. Эмилас-м массеран а бо глайгла. Хъажал цуо бечу балхе.

Исара. Свеклаш-м члогла хыйкъина. ХъаьжкIаш еврий техъа аш тIелаьцначулла?

Алпату. Оха тхайх бIобулуш делла дош! Охуш аьлларг — оруш карадо.

Баба. И хъаха ду делан карахъ.

Исара. ДIаялахъа, Баба. Дела-м, моллас жайна а даьккхина, тIеверзор вара.

Эмила. Хъалхе гIаьттинчу Iуьнан жнй шала бех-кина. ГIовтта. Аш ма элира аьллахъ, Баба, даларш сан-на. шалха-кхолха кенаш кху куьлахъ раз ца довлахъ.

Исара. Баба, кху хъан ресторанны-м ца саций и автобус? (*Массо а дIахъуьйсу.*)

Алпату. Артисташ баькхи техъа?

Аз. Баькхи ишта. Артисташ богIу хъуна кху къуха-ла, ченала.

Исара. ХIети, гIалин корехъ, мелчу мохехъ Iен Iе-минчу цара лов хIара маьлха-аьттале.

Эмила. ХIара-м хала юссу цу тIера...

Аз. И мила ю?

— Зоьнтик-м кура ду «вайн».

Исара. И ас лъоху, Iай чохъ пеш ца оьшуйту, зу-да ю-кх, пед санна! Баба, хIара сох тоха хъажа еза хьо.

Массо а веляло.

Баба. Ванах, ванах. Совса яц хIара?

Исара (*вухий*). ДIаялахъа. Хъошалгла яхана и...

Машина дIаIоьду хеза.

Алпату. Болар-м цуьнчух тера сетта.

Исара. Аш хIун дуьйцу!? (*Пондар пхъаьрса кIел*

а лоций, буйнаш чухула турмал хьожу.) Мохь-пайхла-марор ю моьттуш а-м ву со.

Баба. Хьахадей ас хьан захало?

Исара. О, дала ма дохьийла. Тпаккха-м кьорланор вара со Аптис... Ванах, хлара муха ду? И кхунна тлаь-хьавахана...

Зонтиква кура сеттий, веер лестош, редикуль а пхьарсах йогий схьакхочу басар хьокхуш, гиччош даьхна, кечьелла
Совса.

Совса. Хьоккьийла шун...

Баба (цунна хьесталуш). Далла йоьзийла. Же, же схьадалаш и глант. (Совсега.) Индагле, Индагле яла. Хьажахь, кху йовхах и буьйда дег! а эсна... Хлоккхуза, хлоккхуза, шелле хлоттаде...

Совса (звенога). Дахкалой? Шу-м дукхэ-дукха дика ларадо. Хьаьжклех а хьун хилла вайн, цхьадика. Ун ма кхетарш, аш сайн ечу юьхьан хамий, пусаррий дина ца йолу-кх со, везандела. Хи мер дара ас, Баба. (Веер ластайо.)

Баба хи дан хьоду.

Ох!вай, кхидла яхнехь мегар йоцуш, цлена лийси-кх со цу ахтобусо.

Исара. Хьан заббари ялар! Тхуна-м цхьана млаьргона хьо мила ю моттара, Совса.

Баба (Совсега куршка длалуш). Дера хлета, Исара-м...

Совсас хи молу, Исарас Бабега бляьцаш йо: «Ма ала».

Совса (куршка Бабега дла а луш). Тхан ненавашас, пабиркехь хлорш йойтуш, Йейин. Беркха-м Дешис а ца йингера со цига. Делахь а, Вашин дукха хьоме ю со. Дала и ирс делла суна. (Алпатуга.) Сайца аш лощу гиллакх хестош лара со Бабига...

Баба (цуьнан даша юккьехула реза яцаре). Дита-хьа, ма хьедехьа дладевлларш.

Совса. Ма, ма аьллахь. Уьш-м хьаха яц, Баба, дладовлий, дитий йиш. Соьца мерзий, хьаькхний бу. Цкьанцкха, атталла, юьхь яйина шаьш балха ца озийи-чу сан шайна дан дика дуйла ца хууш бац-кхи хлорш. Тпаккха...

Алпату. Цу дуьхьа ца биттира, Совса, оха хьуна корта.

Совса. Кхин олийла яц цуьнан-м. Масаннийн дуь-хъа хуьлу хIума. Адамашна гергахь цхьацца бехказло-наш ца лелийча довлурий шу. Со-м н ца хууш яций, дукхаяхарг.

Аз. Председателе яхча, гуттара злок туьйхи ахь тхуна.

Совса. Устазор кхиъна-м яц. Шуна ма хаъара, хъеший лаьтта... цхьацца сиркхо а ца оьшу. Йоккха йоллушехь Баба-м юкъ-кара кхочу. Баркалла. Жимма катоба ца догIучу шуна оьглазйобдий Ia со-м цкъацкъа.

Аз. Товр-м дара хьуна тхо, хьуна хьалхара шаро-наш еш!

Совса. И дийчина, гIовла вон хуьлу, йоI. Вай-м вовшийн гIортораш яй.

Алпату (*метик схьа а оьцуш*). Херцо еза, Совса, н гIортораш.

Совса. Алпату, со ма ца кхийтира хьо ала гIер-тачух.

Баба (*хаам беш, оьглазе*). ХIорш чIогIа хецабелла тахана.

Совса. ХIун хиллачунна?

Алпату. КIорди. Оха дIаяьккхина хьо тхешан зве-нора.

Совса. Ой, муха, хьаьнга хаьттина?

Алпату. Тхайггара. Тхо дац! Балхана букъ бет-тарг, адамаш кхардориг, церан бIаьрг уьдург ца тов коммунистически къахьобгучу звенохь.

Совса. Ой, комнистични хуьлу адамаш хиржича, гIорсизнаш дIатиттича?

Аз. Ма гIорсиз а ю. Миска яI! Хьох-м ер яц солла шнъ бен!

Совса. Хьо хIун ала гIерта, хохо вагош, берамо Iовжош веллачу Сатун стечун йоI! Со кхета аш хIит-точу кепак.

Аз. Кхетахь, бехказлонаш а йнтий, болх бе, оха санна.

Совса. Могаш яций со-м, хIай, могаш.

Аз. Схьайтал больнични.

Совса. Цу тIедаьлча, аш хIун дина асчул сов?

Аз. Багахь бахий ахь?

Алпату. Товар ду. Хир хададо цу озабезамаша.

Совса. Хьан бо озабезамаш? Дийцал, хIай!

Алпату. Бакъ дац шуна моьттург. Председателал дехъа а ду ледал.

Совса. Делахъ аш вон дера хаьржира и пирс-датал.

Алпату. И-м, реза дацахъ, восо а вац хала.

Совса. Нажжа! Йорт тохарх, динара вужу бере вац иза. Со-м кху звенохъ йоцуш а лалур ю. Вуьшта, шуна со мила ю-м хуур ду.

Алпату. Тхуна евзина хьо. Къуьйсур ду-кх вай, Совса. Тейирззина болх баран меттана, советски доьзал а бохийна ахъ. Оха тхешан звенора дlаяьккхина-кх хьо.

Аз. Звенора хьовх, эвлара а эьккхо езара, ловсакхаш а етташ. Шен кийрахъ дог дерг глур юй зудчунна тlе мари.

Совса. Хlаа-а! Хlинца кхета. Суна хаьа хlара хьан леладо. Цо майра къуьйсу. Делаякьбахъа мара-м ца волла. Баба, схьакхайкхал, мичахъа велира Деши?

Баба. Суна-м ца хаавелла и тахана.

Эмила. Хlан-хlа, Совса, ас майра ца къуьйсу. Амма болх ца бийрнг текхана а сов ву.

Совса. Ала ахъ. Дуьме ца кхаьчча, цициго а аьл-ла иштта.

Исара. Ва Совса, Апти-м lуьйррий машинахъ гlалитlа ма веана, хьуна тlаьхъа, со кхуза а хьехна.

Совса. Цу цlа ван-м деза хьуна цуьнан. Хьада, дlайожа линейка. (Звенога.) Хьовсур вай...

Исара. О, дlаяьллахъ. Цо кхузахъ хила аьл-ла соь.

Совса. И ас сайна тlелоцу. Же, ма латта, йовхонна корта бlагlарбуьйлу сан.

Исара. Хьан хlуьу бlагlар йийлахъ а, со-м ваьхьар вац...

Совса. Ас ма элира алалаш, шу кхунах дохко ца довлахь!.. (Гуттар клес етташ, дlайоьду.)

Аз (Исаре). Ма декъаза ву-кх хьо, йовхонна бута а еана, и яхъ.

Исара. Дlо машенна дуьхьалъяла, Совса!

Совсин аз. Мохъ тохахъа, Исара, со йогlу алий.

Исара (кога буьхьар а хlуьттуш). Ва-ва, хlара дlайогlу!

Куьйган эшара дlаяхийта а бохуш, Бабинна ца хозуьйтуш
«Лаллалахъ, лаллалахъ».

Эмила. Хіара мегігаш а яд охъакхийсина йовлуш.

Алпату. Хіинца гена дац вай цунна.

Звено балха діайовду. Исарас, пондарца бохъ боьглуш,
Баба хьпйзайо: «Шн зуда йолчу кІентан кертахъ жІаьла
ца оьшу»...

Баба. Діавала, маж-мурд! туркхана хазахъ, де-
къаза ву хьо.

Исара. Э-хІа, валлахІ, ялсамана гІур бу-кх хьуна,
Баба, н зударий. Цергех хн долу-кх уьш хьахийча. Да-
виса цхьаь елира... (Діанехъара схьагучуваьллачу Би-
чІух эхъ хетий, вухий.) Де дика хуьлда! Хьо ма лела,
БичІу?

БичІу. Далла вовзийла. Сийсара хІорш тіехъ Іий-
на дела, Эмилина са а гатделла, схьанехъа ваьллера-кх.
Хьо говрашка церг хьобкхуьйтуш хир ву. (Діанехъа а
хьожий.) ХьаьжкІа кхоллурий хьан цара. Тіаккха,
кьорІанор Алпатус...

Исара (говраш йолчухъа а хьожий). Тпру-тпру...
(Хьодий діавовду.)

БичІу. Эмилига мохъ тохахъа, Баба. (Охъа а ху-
уш.) Дера, къена дегІ хала ма лела.

Баба. Эмила! Ва Эмила!.. Ваша кхойкху хьобга.
Схьайола.

БичІу. Хьо-м яц къанлур йолуш.

Баба. Ас-м хьаха вара хіинца а майра кьарвийр.
Вац-кх мегаверг.

БичІу. Ткъа со?

Баба. Хьо моллас уьн тіехъ ловзо мега, ас кхеча-
хьачул хьалха.

БичІу. Моллас со-м ловзор я ца ловзор. Ас
хьох-м йоккхур ю сайна йогІур...

БичІуна хьалхара йодий, цхьа-шн гуо а боккхий, пхьегІаш
карахъ Баба полевой стан чу эккха. Ан иккхина БичІу,
хьан маьІг а лоций, охьахоу. Эмила схьайогІу.

Эмила. Ваша, хьо ма лела?

БичІу. ЧІогІа юьхьарлеци-кх ахъ хІара колхоз.
Буса а тіехъ Іеш, гІалакх хиллачу хьох біаьрг кхетча.
ов туху-кх сан дагна.

Эмила. Ваша, хьо лаа вуй? Шахь хIума-м дац?

БичIу. ХIан-хIа, дац дера.

Эмила. Хьан йиш ма хаьлла?

БичIу. Мовладехь назма аьллера ас... (Сцени хьалха схьаволало.)

Эмила. Хьаьнгахь

БичIу. И а, хIара легаш а, дуьне-эхарт а дицдина суна, цигахь даьхначу бехкаша.

Эмила. Ой, хIун де боху кхара?

БичIу. ХIокху хене волуш, сийсарчул юьхьаьржа хIоьттина вац со.

Эмила. Дависа шен делаI, хьоьгара хIун даьллера, ва ваша?

БичIу. Бакъдерг аьлча, цкъа и дуьхьал дер дуйла хуу со, хьох догийовха вара. (ХIиллане гIелло.)

Эмила (гIийла). Ас маца яйина хьан юьхь.

БичIу. Цундела, кьорIанор, ас бага буьззина жоп ма делира нахана.

Эмила. Ой, аш хIун кьуьйсуре?

БичIу. «Шаьш урдона ца яьккхинехь, нехан йол дIалуо»... Вай дечун хама байа, Аптис маттара бина-кхи уьш. Цундела ас доцца дIахадийра: «Шена зуда а ялийна охьахьначу Аптин доьзалхо кхобуш кьанъяла гIул-лакх дац сан вешин йоьIан», аьлла.

Эмила (эхь хетий). Ваша...

БичIу. ХIума дац, хIума дац. (ДIаса а хьожий.) Вайша луйн хезехь адам дац. Суна деза ду, Эмила, хьан юьхьа тIера, бакъ дуьнена ваханчу сайн вешин аматаш. Лалац хьо вон хьахош эриг...

Эмила. Ва ваша...

Къайлах ладойгучу бабас ша-шега: «Хьаха яц Совса Iовдал. Шена хьалхара яцо дIайоьхуйту йол».

БичIу (и ала ца юьтуш). Хаьа, шера хаьа суна, дукхаяхарг. «ХIан-хIа», ас ма-эллн ахь и аракхуссур ярийла. Со хьан дог кхоо гIертар пайда бац... Цундела хьастаха дай къадийра. Амма кхидIа... юьртан бIаьрг буьззина лавттина вайн цIа дайло...

Эмила. Ваша, со ца кхета-кх...

БичIу. Хаьа. Суна ала хала ду хьоьга иза. Амма ас, сту санна, хьо маре елча хуур ду, вай Зина кхабар харцахьа туьдучу Аптина шена моьттург доцийла. Ишт-

та (*Шина куьйган пӀелгех могла бо.*) лавтта суна тӀехь захалонаш.

Эмила (*эхь хеташ, ийзалуш халла*). Ваша, дӀа яла еза вай Зина?

БичӀу. ХӀаӀа. Ца ваьлла ас юьртахошна делла дош иштта ду, Эмила. Далла хастам яӀ, Аптин дикане тийса сай, цуьнан волах ийза агӀой вайн боцчуьра.

Эмила (*нуьцкъаш*). Ма хьинзор ю-кх и, Ваша, дестечо.

БичӀу (*дарлой*). Йолчуьнца и кьовса-м ца бах хир ду ахь, ткъа, соьга?

Эмилас корта ластабо.

Чекхдаьлла-кх тӀаккха. Вон дара ахь нах кхардабе бахахьара. Хьом цкъа а яцара осала...

Эмила (*елхаран кьурдаш а багахь*). Ас хӀун боху?..

БичӀу. Суна-м хаӀа, ден меттачу сайл тӀех хьом ер йоцийла. Варий, багах ма даккхалахь вайн кьамел. Блаьрган негӀар дӀа ма тоха. ХӀара болх, Эмила, бинарг а, цабинарг а велла. Кхоалуо жимма. Сарахь цӀа йола. Могуш, маьрша хьом ган лаӀа. (*Хьала а гӀоттуш.*) ЯаллахӀ, кьоналло а дитац шениг. Ламазан хан туьлу... (*Малхе а хьожуш.*) Цхьацца бехказло хьовзо а мега хьуна кху балхана-м...

БичӀу дӀавовду. Догдовхна Эмила, куьйга корта а лочий, охьахоу. Баба хьодий цуина тӀейовду.

Баба. Цхьа хьехар-м дин хьуна БичӀус, и куьг а туьйсусуш. Дера ву и хьекъал долусуш. Варий, хьаӀа, хӀуьу дийцахь а, цуо боххург делахь. ЮьхькӀайн хир ю хьом. Дуьненан тӀаьхьало ю, иштта верас хилар.

Эмила. Со-м яц цул тӀехьуюьйлуш. (*ДӀайовду.*)

Баба. Аптис даьтта хьаькхначух тера-м хетало вайн верасан меттан керчар.

Баба пхьегӀаш оьций чуйовду. ГовгӀанца сецца машина, сигнал а луш, дӀайолало хеза. Шофери: — «Хьом дӀавига волий со?» Аптис: — «Ма вола, линейка ю кхузахь». Чуьра араьйлла, екха а елла Баба дӀахӀуттушехь, вогӀий Апти гучуволу.

Апти. Хьомкьийла, Баба. ХӀуй-жуи а ма дац хьан?

Баба. Таханчул члогла-м п хилла а дуй хьовха.

Апти. Хлунда аьлча?

Баба. Цкъа длаехьна тоьхна звенора длаяьккхи. Тлаккха хьо тлехветташ юьхьа тлехь мел дерг охьа-даьккхи...

Апти. Хьенан?

Баба. Совсин.

Апти. И мичхьахула кхаьчча кхуза?

Баба. Чохь лаза а яьлла, ахтобусара йоьссине-ра-кх.

Апти. Ой, сох н яло ваханера машинахь.

Баба. Хьуна даръеллачу тле кхара н дог а эший-на, длаяха-кх хинница.

Апти. Ой, хлун бахара кхара?

Баба. Ов-вай, цара кегориш-м хуур дац чаппагI-наш ечунна а. Массо а пра-кара хинтош, чуьраяьллачу Алпатус хьан валхор доккха хлума ду.

Апти (*воьхна, куьйгаш хьерчош, дласахьийзаш*). Со веллаваккхарг яI-кх... Султан ваьллий схьанехьа?

Баба. Веана, хьо хоьттуш, н цхьа машина хьехош, веа лелла вахара-кх нза а.

Апти (*н схьалоцуш, ойлане дласа а волалуш*). Кхалла хлума юй?

Баба. Шорта ю... (*Хьодий, йоьдий, доххий жижиг, галнаш хьалха а хлоттош.*) МIаьргона гучуйолура со тахана кху тлехь.

Апти (*охьа а хууш*). Замзанан хн?

Баба (*чу а хьодуш*). Седа саннарг ду. (*Юкьал сов кьаьркьанан шиша стоьла тле а хлоттош.*) Доккха хлума дара цара цу мискане хлоттийнарг.

Апти. Звенора дла-м йоккху яра шайна.

Баба. ХIетн. Кхин баьгначу ца бевлчахьана...

Аптина кьаьркьа сик эьккха.

Аьхна, аьхна, хьайн дакьа, везандела. Хинница а-м дера ву, кхаь биллпча санна, воьлуш.

Апти (*сикха хлума а юуш*). Мила?

Баба (*цабезаме*). Султан боху вестарг.

Апти (*стаки чохь диснарг дла а молуш*). Ванйта... Длаяха чехка.

Баба (*пхьеглаш дла а йовдош*). Юуш а, соцуш а вуй хьовха хIара-м.

Апти. Вита ахь!.

Схьакхочу Султан.

Султан. Де дика хуьлда хьан, Апти. (*Охьахоу.*)

Апти (*реза воцуш*). Диканца вехийла.

Султан. Йол йоккхучу-м ца кхечира хьо?

Апти. Сан лар толлуш, хьожа йохуш лелачул, оцу хьайн фермехь сацахьа, клант. Кху зударшна туг! а ца бохуш.

Султан. И хIун ду?

Апти. Хьоь хатта воллу-кх со, председателна а ца хууш колхозница дIа муха яьккхина.

Султан. ХIа-а, и ду хIара!

Апти. ТIаккха!? Суна сов ца бевлла. Ас ишта ца ловзабойту колхозникаш. И хьуна хетарг ца хуьлуш хьол хьалхарниш а бахана.

Султан. Дечун декъара вуьйлучунна юучун дакъа ца дечу законо яьккхина Совса дIа.

Апти. Закон! Закон дийраш адамаш ду, цара дерз-зийначухьа хьавьза иза.

Султан. Социализман закон-м ца хьавьза, Апти.

Апти. Хьо-м хьавьзар ву!.. (*Карзахе дIасахьоду. Юха дохковолий*). ХIахI? ХIун бахара ахь?!

Султан (*курушки чуьра шех дисина хи дIа а кхус-суш*). ХIумма а ца боху ас-м.

Апти (*куьг а кховдош*). Суна а эцалахь хи, ХIу-ма кхаьллиний ахь?

Султан (*хи дIа а луш*). И-м тIаьхьа мел йин керла хир яра.

Баба (*Аптин дагарчух кхетий*). Хьо-м дечиган ву моьтту суна: ца йинъча а, ца мелча а мегаш. Са хедар хьан.

Султан. Гэ хьалха доху хан яц хIара, йоккха стаг.

Апти (*бIаьца а еш*). Сол башха и еха тIера вац хIара а. Баба, хьуна-м хьаьдда лелачу тхойшнина и яон хаа дезий. (*ДIаса а хьожий*.) Маса лела.

Баба кху шинна хьалха юург йилла йолало.

Султан, со лолда хьан, дегабаам ма белахь. Охьа-хаахьа. Бартана сихо ву со.

Баба. Хъан сихалла-м, чеглардиган луо санна, яшара.

Апти. Бага деънарг, дицлой, дла а леттадой, тлак-кха цунах бала а хуьлий лела со.

Баба. Тхо хьох доьлла, и ца хаа жима я хIара а вац. Вуй, Султан?

Султан. Хьо цхьаь чухIоьттина лелачух тера ду. Бассабе ахь хьайн кийра.

Апти (*кIелдIахула Султане вон а хьожий*). Баба, чам бехьа кхуьнан.

Баба. Ванах, хьастаха шух ядийна цу бераша кху чукхоеьссинарг йисирий техьа. (*Хьодий чуйоьду.*)

Апти. Хьаьттахь муха ду хьовха?

Султан. Поьртина ду. Кан лахьочу берашна гIаьххье, сийначу гIодана аха трактор хIоттийна ас. Аюбниг юкьах ца ялахь, комбайнаш кхана евр ю. Делккьалц машинаш ца тоьаш дара, ткьа хIинца уьш йотта а, кIа ирадогIа а ца ларабо, шоферша сихьбина.

Апти. Ахь буьххье ваьккхинчу БайIелин куьг кхо-чехь иштий бен ца хуьлу. Хьаьттан заведаш хуьлу цунах!

Султан. ХIан-хIа, Апти, и дац. БайIела-м тоьар вара. Вайн электрификаци яцар ду уггар новкьанниг. Хьаьттахь-м дукха болх бай.

Баба (*кIаьркIа чуйра шиша кху шинна хьалха а хIоттош*). Хилла хIара-м, цхьадика.

Апти. Хьаьхна-кх суна шуи и — электорпикаци. электорпикаци.

Султан. Цунна тIе-м хIинца халкьан бахамана химизаци яр а кхетта. Цуо хуьйцур ду шадерг.

Апти. Ткьа хIара муха хета хьуна, Султан? (*Шавьшинна кедаш дотта волало.*)

Султан. Дера ю и хийла вонан юьхиг.

Апти. ХIума йоуьйтий кхо-м. Тешнабехк ма гIойла вайх.

Султан. ЮьхIаьржо-м гIур ю.

Апти. ХIунда аьлча?

Султан. Балхахь ма ду вай.

Апти. ХIара хьанна го! ДIалаца...

Султан. Сан логал чохьа-м дер дацара иза. Веларий хьо, хьожий вайша, хъан докладе?

Апти. Цуьнан-м, Султан, сихо яцара...

Султан. Муха яц. Адамана хьобга ладогIа лаьа.

Партком яра вайн кечам хоьттуш. Объявленеш дла ма тоьхна собранина.

Апти. Вон тоьхна, вон! Сан водхозе а кхета деза, кхин цхьацца...

Султан. Кхета, кечло хьо. Хеттарш дукха хила мега. Доклад чекхъяккха гю оьнур дуй хьуна?

Апти (*обглазвахана вашацаре*). Гю. Хьаьнгара!?

Султан. Тхоьгара — хьайн накьосташкара. Да-гаваьлча дика ма хир ду. Хьаьтта хьа гюо вай. Алпату-глар болчу а хлюьттуш? Цхьа машен а яц вайн балхахь.

Апти. Цхьаь йоьхна хир яра цуьнан-м.

Султан. Хаац. (*Ирахлуттий, дла а хьожий.*) Кхуо хлун до техьа?

Апти. Мила ву и?

Султан. Байлела.

Апти. Цхьа мотт бохьуш воглу хир ву. Ас-м юьхь ца йора. Ахь тле ца кюовахьара дуьтур дара цо и элди-танаш.

Байлела гучуволу.

Султан. Хлун ду цигахь?

Байлела. Хинца клежхьовзийна балхо. Апти, хьо ца веара. Султан, кхуо йигна хиллера машина.

Апти. Кхоана хлун еза хьуна ткъа?

Султан. Хьуна хлунда ца хаь хьаьттан машина хлунда, стенга яхана?

Байлела. Суна муха хаьа...

Апти. Шуьгара мукьбаккха безаш хиллий-ца ас-м!

Султан. Балха юкьара йоккхуш хайита-м дезара.

Апти. Аш хлун дей?! Сох буьрка хир яц!.. Султан, хир яц, хир яц!.. Хийла да дохковаьлларг ду ахь кар-ладохург.

Султан. Хьо бригадашка хьа воглий?

Апти. Алпату сьахьажалахь цигара.

Султан длавовду.

Баба. «Логал чохьхьа дер дацара». (*Султанна тла-хьа а хьожий*). Хьан ма ла дала.

Апти (*кѡаркѡа дладотта йоллучу Бабига*). Латтийта. Схъавехал Исара. (*Байлелига*.) Клант, цунна мотт хъекхарх хъайн тадала хлума доцийла хаалахь...

Баба. Ва Исара!.. (*Исареге кувг а ластадой*.) Дера хлета. Дукха хъесталуш, хъе тле ваьккхина аш иза. Кхуо хуьйцуш латта уьш битий, хлара вайна вуьсуверг лара, кхуьнан даге хъовса, н тоьла шуна.

Апти. Лийр юйла хигънехь туьхах юхкур яра баьхна цхъаммо нана. Хи дладовду, тлулг буьсу. (*Кад дла а молиц*.) Султанна тлаьхъа вазарх хьо декъала хирг хилар ца го суна, клант.

Схъавоглу Исара.

Исара (*Антига*.) Шуьша ма гал-морзахдаьлла, Апти.

Апти. Глала йоккха ю. Схъавоьл, Байлела...

Аптис, Байлелас, нацкъар а таьлий, къамелаш до.

Исара (*кеп хлоттош охъа а хой*). Сто пидисяттий, жижиг-галнашший!..

Баба (*цунна хъалхара хедар дла а хьош*). Дла-валахъа, Маж-мурд.

Исара. Ой, суна хъарам дина-м дац уьш?

Баба. Вирдан вежарша члагаре вуьтур вац хьо. Хьожа йоглур ю шун зуькарх.

Исара (*дегабааме, эх а хетий*). Церан члагарна-м ас ков доккхур ду, Баба. Амма, ахь линейка-м ца сетто мега кхин.

Баба. Хлундий?

Исара. Мегар яц. Силу хир ду хьуна чохь.

Баба (*дланехъа а хьожий*). Доглуш ду-кх лачкъаза диснарг.

Апти (*схъанехъа а воглуш*). Механикан лерах лар-делаьш.

Байлела. Цунна-м хаьа иза.

Апти. Къорланар хуур дацара шу нах делхъара-м. Собарде аш!..

Схъакхочу Алпату.

Алпату. Де дика хуьлда. Хьо схъанехъа веана, Апти?

Апти. Дукха ехийла. Миччахъахула делахь а, сап са кхузахь хуьлу, Алпату. (*Ша шеге*.) Цкъа айса деанарг чекх а даьккхина, хъахор ас Совсех дерг. Дашна

мтт тасалахь а, дла мел эриг харцахьа туьдучу иман-
сизо шадерг дойурий... (Цуьнга.) Муха ю хьаьжклаш,
гуллакх хирий техьа вайн?

Алпату. Наха кортош хьийзийнехь а, пхьаркан
баккха йокху хьаьжклаш-м.

Апти. Юхьанца хаза а хьотуйтий, тешнабехк бо,
йол, мазакъ лаьтто.

Алпату. Хими хьавзина цунна тле. Куьйгаша
хьобсту, кладдина иза.

Баба. Кху шара йокъа хлотта мега аьлла, боху
вайна молланаша.

Алпату. Цара-м дуьненна гуобаккхалур бац а
бехира, Гагарингара шаьш кьарбаллац. Астронмаш-
на луь-луучу мархаш йийла а дац гена. Іанне а ца Іа-
чо хиллане а цахиндерг деш заманаш ю хІорш. Баба.
Доггах лиьнарг логгец кхочушдало.

Апти. Цунах тешна Іахь вай... Ас кхин кечдина,
Алпату... (Хьахо ца хІуттуш, дІаса а хьожий.) Исара,
хьада ахь линейка дІайожа.

Исара. И сан карахь ду. (ДІавовду.)

Апти. БайІела вайн стаг ву, Бабин бетана муо
хьавзина. Звенон меттанаш ахь совцийчхьана, арахьа-
ра тедогІучунна со юкъара ву. Буса цхьана дохно я
хьуьна-хьакхарчаша шун пхи гектар хьаьжклаш яйинна
аьлла, хІара акт дайтина ас агрономей, бригадирей.
(ТІобьрмига чубра схьадоккхий цунна хьалха охьа а
дуьллуш.) Тле дахийта куьг. Сайна дуьхьал йийлахь а,
ас хьо айийтича хуур ду шуна со вайгахьа вуйла.

Алпату. И хастам ма белахь суна, накъост пред-
седатель. Ца яйинна тхан хьаьжклаш-м! Оха яйийта ца
йийна уьш, леррана колл хьокхуш, уьшал якъош. Хье-
къо йийна. Хьекъор а ю, хІара куьйгаш дийна мел ду!

Апти (ша-шега). Катухарий кхуо сихьеллачу тІехь.
(Акт буйна а дуллий.) Мохь ма хьекха. Хьо-м хьерахь
яцнї, ой...

Алпату. Иштта цхьаь дагахь туьтту хир яра ахь
и силосан куп а тхан хьаьжклїийп куьпана лула.

Баба. Хьан дуьхьа, хьан оьланан барз баккха
ваьллина хир ву-кх. Нохчочунна дика дечул-м...

БайІела. Баба, диканаш-м бен-бен дай.

Алпату. Кхузткъа гектара тІера евла хьаьж-
клаш шовзткъе пхийттання тІера евлларш а йина, ада-
мийн біаьра ца хьажа, ас...

Апти. Ой, и хъанна хуур ду?

Алпату. Хъеха ма де, хъеха. И бохучу хъох дог кхаърда сан. Тіе-м муххале а товр яцара!

Баба. Дера, туьха а дуьйлуш лаьттинчу кхузара оцул хъаьжкІаш-м йовлахь тамаша бу, цхъаь ца дича.

Алпату. Гур ду иза-м.

Апти. Хъожуш хила, йоІ, хъожуш. Колхозо стохка хала яьккхина и цІен байракх. (*Куьг а ластош.*) Схъа-япйта, Исара, линейка.

Алпату. Байракх-м стохка яьккхинчара кху ша-ра а яькха мега.

Апти. Дагалаца, йоІ. Со воьлххушехь, ахь еакІов йийна хъаьжкІаш чомахь тіе ца йовларо звено охъа-ялийра хьо. ВаллаІазмор, хІинца хецалахь, буха гІур ма ю хьо. Ларло!..

Алпату. Хьовсур вай мила хецало.

Вон схъа а хъожий, Апти дІавоьду.

Денло, кІант, ден. Дахарехъа-м, хьеста а ца луш, кыйса дезий!..

БайІела (*юхъІаьржа лаьттачохь ша а витина. ДІаьодучу Алпатуна тІаьхъа а хъожий*). ВаллаІазмор йоллу хІара-м суна гуттар бІиллиг дуьллуш!..

Кирхъа.

ШОЛГІА ДАКЪА

Хьалхарчу суьртахьлера декораци. Шкаф схьаслла глерташ
Зина. Дивана тle arlor а яьлла, печенеш юуш Совса.

Совса. Ма ийзае. Ши куьг лахарг. Похо-м ца
глерта хьо и, цу беса!

Зина. Кхунна хIун хилла?

Совса. Ас догла тоьхна.

Зина. ХIундий?

Совса. «ХIундий?» Хьо чу ца лелхийта!

Зина. Печени луо суна.

Совса. Лур хьуна и сица йогIийла. Хиннца дац,
ахь сатталц морзий, сискал диъча! Поппар тесарий ахь?

Зина. Со хьала ца кхочу. Ор кIаргделла.

Совса. Хьий, хьо ялла кхин а кIорге. Божала
цIандиний ахь, ткъа?

Зина. ЦIандина.

Совса. Хьада, хIета, черма дузий яла. Тхов
тIе цIенкъа йилла колхозхой бахкийта беза хьан
дас.

Зина. Сан-м ши пхьарс хада боллу, цигара и хин
ведарш текхийна.

Совса. Далахьеха. Мацъелча дайлур ду. ШолгIа-
яьлла хьайн нана.

Зина. И ма йийца. Мамин цIазилелган меха
яц хьо.

Совса. Хьай, убар яI. Цундела аьлла-кхин: «Буо
кхаьбначун бат цийша юьзна, газа кхаьбначуьнниг
хьанъелла». Ас вон лелайо, беркъа ю тIехь... (Къовзза-
йой mlar tleklel йоккху.)

Зина. Хьайн елахь-м хьийзор яцара хьуна ахь со,
хьийза а...

Совса. Хьада, ма латта! Белхалой схьабахкале, кегаш ян еза колхозан кертара.

Зина. Езахь, я. Сан урокаш ян деза, школе яхале.

Совса. Ишколе?! Ой, селхана буса дац хьогга цига ма эха, хьан дас аьлча?

Зина. Хилча хIун ду? Папа Iаддалан магара, ахь витахьара. Хьо ю бехке. Ас доьшур-м ду! (*Дехьа чу йовду.*)

Совса. Дена дуьхьал ерза йоллу хьо, ткьа, шайтIа?

Зина. Аш йита-кхи (*Портфель буйнахь сехьа а йогIий, неларехьа йолало.*)

Совса. ХIун до ахь?

Зина. Библиотекехь урокаш а еш, школе... (*ДIа-йовду.*)

Совса. Ванах, хIинца хIун хьовзор дара, Дешига хIара цIахь сацаяйтIа... (*Ойланашка йолу.*)

Баба (*учара схьа*). Чохь юй хьо, Совса! Ва Совса!

Совса. Я-те. Схьачуйола... (*Печенеш чуьра хедар дIа а лачкIош.*)

Баба чуьогIу.

Баба. Ма хьехьа, деллахьа ма хьелахь меттах. Муха ду хьан дегI? Хийцаделла догIий?

Совса. ОхьатаьIча, чуьйраш а къекъаш, юкь-кара дог карчар бен кхин бен-берса хIума-м ца даьлла гучу, Баба.

Баба. Тоьар ду, тоьар ду, бабиниг. ГIан бакъ хуьлуш ю со. Сийсара гIенан кхоьлах берийн гIудалкх хьоржуш вайн суна Апти туьканахь. Далла хастам бе! Ага хIутту хьан. Муьшах, норах ларло. Варий, царна тIехула ма яьллахь.

Совса. И-м хала дацара. (*Дивана дуьхьал ширма а хIоттош.*) Кхин цкьа а хьажахьа. Цхьана хIумано садоу-кх сан.

Ширми тIехьа йолу ший а.

Баба. ХIа?

Совса. Дадас со маре елирий?

Баба. Елира.

Совса. Цигахь ца Iен, кха мелнра ас.

Баба. Айса хьо тIелоцуш дуьйна цхьа шеско

х'уьттурсуна. Амма, йилбазан лерг кьора хуьлда, кху сайн дарбанечу куьйгех б'юбулурса. Х'аъа. Х'инца кач-лойла ю-кх х'ан, шун довзалхо ца хиларна кхоьрчу Аптина.

Совса (*ширма д'а а х'арчош*). Х'ун ден дай цо. Х'ара текхна а вер вац миска х'уна.

Баба. Масангара хеза суна иза. Кегий бишеш дуьнен т'е ма девлли дицло.

Совса. Нахе ма дахкахъа, Баба, тхо.

Баба. Х'ета, х'айн Дешина коча сеттийла ю-кх х'оьбгахъ. Цу т'е: «Сайниг а ца к'уьйсуш, шена е», — бохучу Эмилас лекъаш йинарг берамала а х'екхош, т'едогг'лучуьра кхоьба йотта. Божарех-м тоьшийла яцний. Пуллакх та мел дели зударш хийца догдог'лу церан.

Совса. Ма бакъ бахара ахъ. Со а яра и дагахъ. Гуттара цхъа де а ца лаьтта...

Баба. Х'анна хаъа. Кадахийта ча тешарх, тур теккхачуьра. Садайна... (*Д'аяха х'ала а г'лоттуш*.) Серапа йилла х'умма а йох'уьйтий ахъ?

Совса (*ойла йой*). Х'ажа со. Собарделахъ... (*Дех'ачуьра сх'айох'ий, ларча д'а а луш*.) Х'а, х'ара цхъа шал, корталий... Варийлахъ...

Баба. Ма кхералахъ. Суна хиьнарг лаьттах дахана. Каш, ша ма-дарра каш ду, Баба.

Совса. Ринжехула яла еза.

Баба. Дика ду. Аптига, суна кхоана к'инжийн кортали дезар дуйла хаййта. Ма яла. Делахъа ма яла ара. Шийла х'уо ловр дац бодделлачу дег'ю. Марша г'олда.

Совса. Марша г'олда х'о.

Баба д'аьоьду.

(*Кхералой*.) Х'инх!... Там бара кхуо, нехан б'аьргох оха идайо моьттуш, Дешига уьш х'ахо. И х'аха еза кхето... (*Ша не'арге кхоччушехъ чох'хаваьлла Анти х'о-стуш*.) Вай, мила ву техъа, сан дашо г'орза, х'инца х'ан некъ хадийнарг?

Апти (*карзахе папка охъа а кхуссуш*). Мила хир вара иза! Парторг. Ас цхъаъ олу, цо — кхин! Ас цхъаъ доладо, цуо — шениг юк'адоккху...

Совса. Суна ванда йоьг'луш вара-кхи иза... Церг

хьеккхочохь виси. (*Гладйовдий ела а луш.*) Ас шен тле ца кIаваран хьагI ю-кхи цуьнан хьовца. И хьох акха гIерта калцIола.

Апти. Ахь и дендича-м шед биър бара цо кхузара.

Совса. Цо сайга дагар ханийтина а-м алалур ду, Дешн.

Апти. О, дIаяьллахь. И ма да адаме.

НеI етта.

Чувола.

Султан (*неI дIа а йовллуш*). Хьаша оьций аш?

Зудий, майрий, доьхна, вовшашка хьожу.

Апти. Оьцу сан десара-кх. Схьачохьавала, на-кьост парторг.

Султан. Оссалам-Iаликум, дика мел дерш!

Апти. Валалайкум-солом, марша догIнийла шу!

Султан. Маршалца дехийла... ТIаккха, муха йоллу, яхалой хьо, Совса?!

Совса (*цунна хойла а луш.*) Вон ца йоллу. Ма тамаша бу, Султан, хьо схьанехьа валар. ХIун деш, мо-гаш Iай шу, лелалой хьо? Же, охьахаал.

Султан (*охьа а хууш*). Зен дац. Тасаделла дIа-дохку.

Апти. Декъачу хабаро дог карчадо, ма латта, зуда... Ахь валийча вогIур вара, бохуш, гуттар соьца дов долуш яра хIара. ХIинца хуур ду-кх, несо хьо муха лелаво.

Совсае закускина буфет кегайо.

Совса (*шега хьаьжначу майрачуьнга бIаьца а еш*). Ашшимма хIара кхоллушехь, яахIума схьайолу. (*Сов-наллаш, цхьацца шийла закуский стоьла тIе хIоттайо.*)

Султан. Баркалла. Вайна хIума ца оьшу. Пар-гIат хила хьо. Аптин дерг хаац, со хIума кхаьल्लीна ву.

Совса. Эша-м муххале а эшара. ТIехилал. ДIа-эцал, аш... Юучо-м адамийн уьйр-тIекареш марзйой.

Апти. Закускин эла а вахьа тхойшинна.

Совса. ХIокху сохьта. Схьаэцахьа бакалаш буфе-та чуьра.

Султан. Ма чIогIа хьаша вин аш сох.

Совса. ВорхI де-буйса даккхалур дара соь хьу-на тIе хьийзаш. (*Коньяк а достуш, ша шега.*) ХIара ва-

ста веза. (*Шиша стобла тле а хлоттош, Султане.*) Котаман меа ца хеташ, сту буйр бара ас хуна.

Апти (*кедаш а дуттуш.*) Хьо фермин заведаш хилча бахний ахь?

Совса (*охъа а хууш.*) Заведаш-м хлун бен вара, вайна шурий, жижиг лаьттичхъана. Хлй, Султан?

Султан. Хлети, етт хъашт бац, шура схъая бахна цхъаммо.

Апти. Тешам боцчух дала лардойла вай.

Совса. Амин...

Кедаш вовшах а тухиб, Султана юкъал лахбеш.
Совсас ах бохуйтуш, молиб, охъадохку. Хлума йоу.

Ега хъажа со. (*Арайолу.*)

Апти. Паккха, длавалур аьлла хетий хуна хуо, Султан, тховца?

Султан (*Античунна тлаьххье шен цигаьрка а латош*). Длавахавелла ваьлла со-м, ца кхуьучу тлехь ах нисвичхъана, Апти.

Совса (*кеп хилла, йовлуш чу а йоглий*). Шек дла ма ваьллаш. Ей клежъяккха боллу... (*Султанан кедэ а хьожий*.) Э-э, клант, и хир дац. Кад бассабел. Бухахь дика долуш, тле дика ца доглу...

Султан. Ма ца деза-кх суна и, Совса.

Совса. Хлан-хла, ас доьху. Зудчо кара кортли тоьхча вийнарг а вуьтуш ма хилла вайн мацах. Длала-цал...

Султан. Ехийла хьо, хлета, Совса. (*Дла а молий, хлума кхоллу.*)

Совса. Аш колхозера длаяккхарх-м... Вуьшта, хаза ду-кх, Султан, сайн майрачун колхозехь совъяьлла-кх со...

Апти. Хала, дукхэ-дукха хала адамаш ду вайн колхозерниш. Кху тлаьххьарчу хенахь царна бала ца кхочуш хлума дац. Цхъаццург хлума доллушехь, бека буйла-ло. Дла мел дечу юкъа глерта.

Султан. Суна-м члорла лаам болуш, дечунна тлера адамаш ма хета вайниш. Гуллакхна чу садиллина.

Совса. О, длаваьллахь. Аьттехъа а дац хуна. Кхуо кху колхозехь данза хлун ду. Шен куьйга кога-м яхийти. Хьо и хааза хир вац.

Султан. Дера кхуо дуккха а диканиш ма дина.

Совса. Хлетте а хама бой, ткъа, хама?!

Султан. Амма генна а кхоьхьуш, вагонаш хорба-

заш еэза йохкар бахам толор дац, Апти. Ялта садаьк-
кхича, даьхни дебийча йоккху колхозан цIе.

Апти (*и ца дезалой*). Дебаде тIаккха! Хьо ма ву
фермин заведаш... (*гуттар карзхволу*.)

Султан. Иза а, важа а дан деза. Адаман догда-
пйта а Iемаш.

Апти (*жимма метта а вогIий*). Мичара, аьттехьа а
дац, аьттехьа а. Ахь бохург, дийриг цхьа а нийса дац.
Ас схьаоьцуш, кхидерг хьовха, ур-атталла ден хIу ца
тоьара. Ткьа хIинца... хIинца шадерг дуй техьа аьл-
ла Iа.

Султан. Кхачамбацарша битяхьара бахий ахь?

Апти. ХIаьа. Дера уьш а ма нисло юкькара. Ам-
ма туьран дитт хилла дуьхьалъяьллачу цу Алпатус
соьхь латториг тоьар ду-кх.

Султан. Суна-м, Апти, массарел гIоли ма хета и.

Апти. О, дала ларвойла шех-м! Багахь дIовш дет-
таш, ирахь леллачохь вакъийна со цу лаьхьано. Керла-
чу хьуна ца евза. Мотт маргIал а лебеш, кIел хи док-
кху цу тайпачо.

Султан. Ой, целина, свеклаш, еакIов хьаьжкIаш
ер, хими — керла мел долчун юьхь вайн колхозехь цуо
йIолийна. ХIинца звено механизировать ян кечлуш ю.
Вай мелхуо а гIо дан деза, коммунистически кьнинхьегаман
байракх айана йогIучу цунна, Апти.

Апти. ХIэ-э-кх, ас... Алпатус деш хIумма а дац.
Шадерг дийриш адамаш ду, адамаш.

Султан. И хьанна ца хаьа.

Апти (*кад дIа а кховдош*). ХIара колхоз республи-
кехь гIараяьккхинарг со вуйла хаьа. И хьахош, хастош
да ца волу. Данза диснарш го, кIамдо. Tле тIуо ма ла-
цийта вайша. Оцу сохьта тIе ма дукха хьоьжу хьо?

Султан. Вайн колхозах лаьцна передача ю хила
езаш. ХIинца а пхи минот йисна. Цуьнга хьоьца ладо-
гIа схьавирзарий со-м. Латаехьа, Совса, приемник.

Совса (*говза*). Везан дела, Султан, ма боьрша
ду-кх хьан хIумнаш. И карраш ца детташ, шайн гIул-
лакх дейша. Ашшимма хIуи кьуййсу!

Апти. Суна-м хаац, кхуо хIун...

Совса (*цуьнан дош хадош*). Дера хаьа суна-м.
ДIааьл-аьллачух теша-кх, шен жималла. Нисве ахь. Хьо
воккха ма ву.

Апти. Ас-м бахара кхуьнга.

Совса. Хіаѣа. Бахакъ дера ду кхуо діалоцур.
Юьхьанца ца хаѣа-кхи.

Султан. Хіети. Амма кхуьнгара схьахезаш-м дац.
Совса, «ахъ бохург ца хуьлуш, хьол хьалхарниш бахана» бен хіума.

Совса. Шу шнинан барто кхачадо шуна шадерг.
Діамалнийша. Адамаш, цара дуйьцурш а дитий, вов-
шийн ларвейша, ларийша. Вайгахьаниг и ду.

Апти. Шен ден хеннарчу соьца кхуо къуьйсусх,
церан луур дуйьлу тхойшиннах.

Совса. Цъхамма вукхунна кіел ког туьйсусх хаза-
хетачийн хіуьттаренна чукагъе ашшиммо, чу.

Апти кеп хиллачух тера ду.

Апти. Ватталхьан баьхначунний дайна... Цу тіера
діалацал, Султан... Дехийла вай...

Совса. Тіаьхьара ма хуьлда.

Совсас латийна приемник лен яьлча, Султана кад
охьахіоттабо.

Диктор. Тхан корресподнент цу звено ваханера
селхана. ЛадогІалаш цуьнан репортаже.

Мотоциклан гІовгІа а, мехкарийн яй йиш а хеза.

Хьобкьийла шун!

Зударий: Дукха вехийла. Марша вогІийла,
хьаша!

Корреспондент. Алпатун звено хІара юй?
Алпату. Ю-те.

Мотоциклан гІовгІа а, мехкарийн йиш а соцу.

Корреспондент. Маса гектар ю шун хІара
хьаьжкІийн куп?

Алпату. Кхузткъа.

Корреспондент. Иййцахьа шаьш хьаьжкІаш
хІоккхул хьекъоран къайле. ХІара доккха нилмат ду.

Алпату. Хими хьаьвзина кхарна тіе. Механиза-
ци. Интенсификаци.

Корреспондент. Шайн балха тіехь кесталха
керла доло кечдеш хІума дуй шун, Алпату?

Алпату. Ду... ХьаьжкІаш чу комбайнца а ерзош,
звено механизировать ян дохку тхо.

Апти. Даяккхал. Даяккхал. Вуьшта а кlorдий-на суна н екаш.

Совса (*сихха приемник dla а йойуш*). Багахь чекхъер йолуш ю мичхъахула а.

Султан. ХIан-хIа. Кху карарчу хъелашкахь колхоз ойуерг-м н ю, вайна хIуъу хетахь а.

Апти. И хастам ма хуьлда суна. Хъажал хIинца хIун долийна — звено механизировать... Кара а до цунна-м уьш.

Султан. Нийса вац хьо, Апти. Лехча карадо. Ойла йича дагадогIу. Алпатун мало яц.

Апти. Ой, Султан, кхетахъа. «Тхайн хирг-м дира» аьлла, куьйгаш даржо йоллий и-м. Ткъа чехо верг, кхайкхо верг вайша ву.

Султан. Ца хаьа, ца хаьа, Апти. Суна Алпату мехала стаг хета. Цунна гIо оьшу. Ткъа хьо... Юьрто вон вуьйцу, колхозхой дегаза бу хьуна. Вайн тIаьххъарчу къамелехь хьо мелла а бакъалгахъа веана хетавелира суна парткомехь. ХIинца юха а хъайн моханахь кхехъа ваьлла.

Апти. Султан, со тохарлерраниг ву.

Султан. Бехк ма биллалаш. Цундела, хьо цхьаммо марса вохий техъа хеташ бах ас.

Мар, зудий вовшашка хьожу.

Апти. ХIан-хIа. Со ахь кхето висина вац!

Султан. Со-м ца гIерта н ала. Цхьадолу хIуманаш зуда бахъанехь а эга тарло. Совса-м башха цу хIуманийн охIла хуьлу а юй хьовх... Эмила кхуо йохийна бахахь а. Амма ойла йича хьо кхиа магара цхьадолчех.

Совса. Доллучуьнга ладегIахь-м къарлур ву хьо.

Апти (*Иийна*). Со зудчун хьекъалца лела бохург-м дац хир ду хъан иза?!

Султан. Хьекъал хъаьнггара эцча а сов дац. Апти. Амма, шен хенна юха ца йирзина сонталла ю кхераме.

Анти. Ахь шекаралла ас туьха днъна хила мега хьуна, Султан...

Султан. И хетало кхузахь.

Совса. Суь бохуш, хьоу массаьрца а гамвинчу

хъайчуьнца ма буста, к'ант, вон-дика шайн мароща декъа кийча нехан зударий.

Султан. Апти, ойлае. Г'алат вьду, байттамал хирий хъан. (*Хъалаг'отту.*) Ахъ а оза, Совса, юха.

Совса (*х'иллане йовлуш.*) Тара ахъ дегабаам би-нехь!..

Султан. Х'ан-х'а, г'айг'ла ю суна кху белхан. (*Д'авовьду.*)

Апти (*зудчуьнца ара а волуш.*) Султан, Султан, со-бардехъа. Цхъаъ-м цатайн хъуна...

Совса. Вахийтахъа. Ахка г'ахъара иза. Х'ара ловзош Iе деза...

Мар, зудий чудог'лу.

Апти (*ч'ог'ла дарлой.*) Со-м дера хилла кхара кхес-то висина. Вала де дац и, вала де...

Совса. Хъо ма холча х'юьттинера. Цхъадерш ай-хъа соьгахула леладо ала эхъ-м ца хета хъуна?.. Х'ара х'ун ю хъуна хъалха... (*И ойланех ваккха.*) Кхин вон ма дог'ийла вайга. Чохъ вестор вара кхеран хабарша. Далла хастам яI, цхъанна хеззарг вукхузхъахула д'а-г'лурриг х'ара шиъ дуьхъ-дуьхъал долуш.

Апти (*г'айг'лане.*) Юха а вай кего бохкучух тера ду-цо эхкхийтинарг.

Совса. Ой, Бич'лус, со йог'луш, Эмилига ша йити-на яра а алийтина, д'а ма даьлла иза.

Апти. Важа цу т'ера юхаялахъ? Д'авуьснийла, ат-та дара, ас ма-аллара, со хъо йолчу д'а а оьхуш, вай х'ара лачкъийна дитинехъ.

Совса. Х'уьссуьк. Шиъ ловзо воллура хъо. (*Шен оьг'азъяхана кеп ойланашка ваханчу майрчо тергал ца йича.*) Дешн. Хъайх кхъаь боьллийла хъаний хъуна, Дешн?

Апти. Х'унда аьлча? (*Совса шен лере еанчул г'ла-хъа, векхалой.*) Со лолдахъа?!

Совса. Х'инница яха-кх хъан доттаг'I-Баба, со кер-ча а йина.

Апти. Х'ета и баркалlex Iабо еза. Ас хъастаха деана шал я к'еда болу кортали лолахъ цунна цкъа-чунна.

Совса. И шиъ-м ас мамина дихъна.

Апти. Делахъ, и жима куз...

Совса. И вай биъна х'ун хан ю... Хъо ма вон хъаьжира. Х'усамнанас шена луъург ца до ц'ен т'ехъ?..

Апти. Сайн бiлциг, сайн бiлциг. Вайшиннах суй ца хетчахъяна, цe ялахъара... Кiант, кiант велахъ. Совса!

Совса. Вийр ву-кх, ахъ цунна хехка «Волга» эцахъ.

Апти. «Волга» хъовх, вирталет-м оьцур дара... Яар, юхар бен хiума ма делахъ. Кiант... «Эмди».

Совса. Ткъя мила вогiур ву суна?

Апти. Знна? И ма ю хъуна гiо далла.

Совса. Цуьнан ишколе хъежча хъаха бу кху чохъ а, арахъ а гiий бийр.

Апти (ца лаахъ а). Ой, ас дiа цiахъ сацае ма аьлла хъоьга иза.

Совса. Аларх тоьа тайпа дац иза. Сацае. Хiан дика ду: сайн гiуллакхана-м со ларор. Маре гiурриг хилла йoi цiахъ бакъахъа ма ю.

Апти. Мичхъа ю иза? (Дехъа чу а волалуш.) Знна!

Совса. Дера яхана хъан аьлларна тiехула а яьлла ишколе. Хiинца шинна даггара велахъ а, кхано наха цхъаь долийча-м марах дер ду даднийна йовiан дешар.

Апти. Цiо-цiо-цiо-цiо...

Совса. Гой хъуна цуьнан садовига яхар. Цхъа мисхал а диканиг ца iамо долчу иенах етtало. Куьйгана а бехъелла йогiу. Хаац, аьлча мотт биннарг хиларна кхоьру: чуьра цхъацца хiума йов. Кег-мерсачу курхалша даккхийнаш марздо. Давуьсийла, ас йинна елира. Тiаккха хала дацара.

Апти. Ой, ларахъа. Вайн ма ю иза.

Знна школера цiа йогiу.

Знна (дех а хъаьрчаш). Папа, ма дика ду хъо цiахъ волуш.

Поiана ца хаало, да шеца шийла хилар.

Совса. Хъо ма хъселлера?

Знна. Физкультуран ши урок яра тхан тахана.

Апти. Хъо стенга яханера?

Знна. Iшколе, папа.

Апти. Йитаза ер яц и ишкол!

Ша дiа а тоттуш, хъаланккхичу дега гiийлла дiа а хъожий, йoi меллаша дехъа йовду.

Мича яха хьо? Схъайоьл сехъа!

Портфель охъа а юьллий, Зина сехъа йогIу.

Йист ма ца хилира хьо!?

Зина. Нехачара-м ма доьшу...

Апти. «Нехачара!» Нах бита суна, пах! Йоза ца хиъчи а вахало. Хъан-м ялх калас ю. Кхоъ ца кхочу со гой хьуна?

Зина. Массо а книжкex таса а велла ма воллу, папа.

Апти. Валлийта. Ког ловзур бац. Товар ду. ЙоI чохъ бакъахъа ю.

Зина. Папа, ма алахъа, ас доьху хьоь.

Апти. Дах ма де, дах! Охъахъажа. Хъан-м хIинца кхин Iамо хан хиллий.

Зина. ХIун Iамо хан?

Апти (*Совсина tle nlelg а хъажош*). Кхуо эр ду хьоь.

Зина. Папа, ма вон олу-кх цо... (*Дех хьерча.*)

Совса. Хезаш вуй хьо? Ас куьйгаш тIехъ лелош-шехъ...

Апти (*сихвелла*). Ас олуьйтур... (*Дохковаьлла.*)
Эр дац. И-м хъан ненан метта яй. Ма хила ишта.

Совса. Мичара. Шен аьллар хилча, йоккхачу тоь-пах оьккхуьйтур яра цо со.

Зина. Ас хIун дийр ду, ахъ хьийзайо. Айхъа йоха а йина, мама а етта тIехъ...

Апти. Сацыйта!! Хъайга ца догIурш ма дийца.

Совса. Гой хьуна. И чIир ю-кх цуьнан соьца ерг. кху керта со нуьцкъала иккхича санна. Ахъ бихкина, нана йолчу боьду некъ а баьстина.

Апти. ХIахI!? (*Зинега.*) Бакъдуй иза?!

Зина. Мама ган сагатло сан, папа.

Апти. Сагатло! Гатлахъ... (*И юххера dIa а тот-туш.*) Ас нана йолчу хIнттийта ца юьйхина хьо. (*Дера dIa-схъа хьйза чухула.*)

Зина. Ас кху тIелхигех хуьйцур яц мамий, школ-лий. (*Дехъа йовду.*)

Апти. «Мамий, ишколлий» — цу шиннел-м хъаха тоьла ден барч... (*Сихийнна цигаьрка уьйзу. Къайллах вон тергалйо зуда.*)

Пауза.

Совса (дехъа чу а хьожий). Хьо хIун деш ю цу чохъ?

Зина (дехъачуьра схъа). ХIумма а деш...

Совса. Везандела ма хьийзадо-кх, ма бала бо-хьу-кх цу йола...

Аптн. Схъапоьл сехъа.

Зина сехъа йогIу, тишчу кучаца тиллина йовлакх а, цхъана буйнахъ портфель, вукху буйнахъ тIера схъаьккхина коч, фартук а йолуш.

Зина. ХIорш ю хьуна, папа, хъан хIуманаш... (Лавтта туху.)

Аптн. ХIун до ахъ?

Зина. ДIайоьду.

Аптн. Мича дIа?

Зина. Суо оьшшучу. Со реза яц, папа... Суна, массарна санна, Iама, ойла ян, ела, ирсе хила лаъа.

Аптн. Ой, юхаерза!

Зина. Iаьржа ду кху чохъ! (Юха а хьожуш, дIайоьду, акъдаьлчохъ дай, дестей а дубттий.)

МаьрIаже. Девешница Iеш йолчу Эмилини гIехъа кечдина цIа: дечиган маьнга, цIенкъа юккърчу стоьла тIехъ лавтта зезагаш чохъдерг, пхьегIийн жима шкаф, дуьхьал кIайн шаршу а оьллина вешалка, чамда а тIехъ тIорказ. Багахъ ииш а локхуш, хIуманаш йоруш, юстуш, лол бетташ — Эмилиш, Алпатуш, ши-кхо колхозниций.

Аз. ТIаккха, Алпату. Чекхдаккхяхъа и айхъа долIийнарг.

Алпату. Ткъа и хIун ю ца хуучу нохчаша, мацах-мацах дуьйна шавш лелочу кIана хьалха хьаьж а тоьхна, «хьаьжкIа» цIе тиллина вайн махка яьлча цунна. ТIаккха, лелла, вайнехан коьрта ялта а хилла дIа-хIоьттина хьаьжкIа.

Аз. Цхъаболчара вайна и тIехтухуш меттиг а йогIура.

Алпату. ХIинца санна, ца йовзара хьаьжкIа. Адам дузош, хьайба дарстош йолаелла иза, хIинца промышленносте кхаьчча. Саба, шекъа, чилла, пласт-масса, моз, — масане йо цунах!

Эмила. Муьлххачу шуьнахъ хьовха, пешан белша тIехъ а тов йоккха сискал. ГIехъа мецаниг цуьнан хьожано а вузаво.

Аз (хи мала хъалаглабттинчу йолана тле корти а тосуш). Дера ю гаъ буьллуш, токх хлума. Муьстаберамах ларийчхъана. Цо глайракх йо, даватларх.

Алпату. Духхъара схъа Кубера яьлла хъаьжкла. Хьокха тухуш юьйш хилла иза цигахь, хлор клор чу члеран клорни а тосуш.

Аз. Хьовсал ечу удобренига!

Члорла летачу жлаьлех водий, Эмила араяла кхнаде, воргий
чуьккха Исарий, Байлелий.

Исара. Шу-м дац, цу жлаьло тхойша этлавахь а, арадевр долуш.

Эмила. Со кхна-м ца ели.

Исара. Кхуьу ярий, сихъеллехь.

Эмила. Суна хлуи хаьа. Аш мохь а ца туьйхи.

Аз. Хьовснийша Исарига.

Байлела. Ас пхийттараваяккхи хлара тахана.

Эмила. Бакъ. Цундела шиша санна ву-кх! Къа я! кьухалахь даьлтинчу цу хазаллин суртан. Хьогга хлуи хлосттина? Ши бляьрг а беллий, зезагаш санна, лелачу мехкаршка хъажахъа.

Аз. Кхес хадорах бекъа хуьлий алашех, баьхначунний дайна, маж яшарх тоьий, ва Байлела, зуькар ца дитча.

Исара. Хъайн билциг яй хьо. Дладели и. Кхин гур вац шуна со цу члагарехь.

Алпату. Бакълуьй. Адамаш а кхардош, цигахь цкъа юучунна хьоггучу кьих кхузза доьзал бузор ма бу ахь, колхозо хама а беш.

Аз. Доьзал хуьлу зуда ца еьча?

Эмила. Хиница, дуьненан декъа вахча, йоглур яй и-м.

Исара. Яглахь майра-м ву цунна, кампет санна, вола а ваза.

Байлела. Муха олу бахара ахь, Исара, цара члагарехь?

Исара. «Юьллах!-Юьллах!», «Оьллиний? — Оьллина». «Кхихкиний? — Кхихкина», «Гала йиний? — гала пина»...

Алпату. Нехан ешна йогьлучул кино, клубе, лекне глго—дуьне девзар ду. Лавттан баххаш, атом, космос кегош ду адам. Эрна яйина минот тееер йолуш зааа ю хлара, Исара.

Исара. Хинца охур ву. Баркалла. Доттагчо кхетий, нийсачу новкъа ваьккхн.

Байлела. Тхойша барзас этийнехь а, ламаз до-хо-м ца воллура Бичлу.

Алпату. Цо н дохийнехь-м шуьша кху чу а хьаха ца кхача мегара.

Исара. И хууш хьабдира со, Бичлун патлехьа юк-кьехула схьа. Байлела, хьох хлума яьккхирий жлаьло?

Байлела. Хлара хьан пондар ца хиллехь, гаца тесна даьллера.

Исара. Хьай ювдал я! Хьо нуц вуйла ца хиьна хьуна цуина. Схьайтал... Хийла глутлакх кхуо до-кх. Тхан туркхана гоме бара хлара нана яларг. *(Схьаовций пондар хьовзабо.)* Ма яхийтийша йиш лахара. Же, Алпату, эрна лекхча пондар къарло олу.

Алпату. Бичлу мегар вуй техьа?

Эмила. Ца магахь, лерга пелгаш духкур-кх.

Аз. Дера хлета. Сарралц болх бинарг, вижале хал-ха ца ваьлча мегар вуй?

Блаьрган эшара вовшийн хьовстучу Байлелин, Алпатун бол боладо.

Исара. Пехула пхьарс ма бахийта! Хьовзае, н-м вайн нанас ца йиний!..

Аз. Кладвелла хьан Байлела. Мерехула дада ала са.

Исара. Тох, тох! Тох берд-кел..

Эмила. Хлай баркаллах! Ун ма хьакхалойла шун доглемех. Ма бал бара-кх иза, бан-м!

Исара. Хинца ахь шок лакхахь эппаза ду хьуна, Байлела.

Байлела. Даваьллахь, Исара. Шок кхачийна.

Алпату. Хиндаций, н клай-меда контор а йитина, болх бахь.

Байлела. Товар ду, товар, Алпату. Кюрдийна су-на н хьан йиттарш. «Клай-меда контор» хинца.

Исара. Ой, собар, собар дехалахь хьайна, Байле-ла, деле. Вайша кхарех лата ца веана.

Байлела. Хьех а, мерах а чекхъяьллий суна-м, Исара, цо яго юьхь.

Алпату. Ма ягаяйта тлаккха.

Байлела. Собарде ахь..

Исара. Валлалазмор, хьуна н кюрдийнчух тера ма дацара ахь арахь бохург-м.

Эмила. Хіун бахара кхуо?

Исара. Со айкх вьоду-кх...

Байлелас, ма дийца бохуш, хичаш а, б'аьцаш а йо.

Дера бахара, тховса х'ара ца гахь, наб а кхетар яц, мин-га дала а мега шена.

Берриш буйлу.

Эмила. Бакъбоху, шена еза дела. Изза ду хьуна, Байлела, Алпатус хьан юьхь яхар а. Цунна ч'ог'ла лаьа, хьо дикачу ц'арла вьодийла.

Исара. Д'аэца хьайна, х'инца дуй хьан ала х'ума?

Байлела. Валлах'І, воллу-кх сайн ма хуьллу-м. Заочно, х'ара йоллучу, юьртбахаман институте ма ва-хана. Кхин айса данза диснарг а даккха хьожур ву-кх со чекх, поэтни дайна.

И тоьй, Алпату елакьежа.

Аз. Х'ей, вайна баьхкина писательш муха хийтира шуна?

Байлела. Дуьххьара юк'аваьллачун, вукху г'ал-г'ачун стихаш тоьар яра. Дог'ойуш, ойла йойтуш, са лоцуш.

Эмила. Тк'а, оцу цхьа куьг а туьйсуш ешна-чуьнниг?

Байлела. Поэма ю бахара авторо иза. Мотт дукха чуьччабаьхна хеталора цуьнан.

Аз. О, д'адевллаш. Ас-м мотт к'агбора цуьнан стро-фа еша а г'юьртина. Кхета хала цуьнан цхьа повесть а хетаелира.

— Сюжет-м яра хьуна цуьнан ч'ог'ла.

Исара. Юрт, вайн болх башха бевзачух тера дац цхьаболчу писательшна. Бакъ элп'ра ахь цаьрга, Алпа-ту, кест-кеста вайн кхуза дуьйла.

Алпату. Шира х'уманаш, лекха лаьмнаш дукха далхад. Керлачуи сурт. Таханенан турпалхой, церан кхиамаш, ойланаш, лаамаш — цу седарчийн нур догун произведенеш еза адамашна. Байлела, цк'а хьо а ма вара цхьа х'уманаш язъеш.

Байлела. Х'аьа. Шун звенох лаьцна поэма язъ-еш ву со. Кестта ас йоьшур ю шуна цу т'ера меттигаш.

Аз. Сосьмаш дахдан, оцу цхьана селханлерчо санна, моґланаш ма хедаделахь.

Алпату. Вайн хазчу таханенах, кхин а сирлачу кханенах, адамийн турпалчу ґуллакхех лаьцна книжка язьяхьара. Йоккха роман, драма, комеди яц-кх.

Аз. Исара, и хьайн йиш лакхахьа. Ма хаза ю боху иза.

Исарас, тIавьхара балалайка а балош, локху йиш.

Аз. Шаьшшинна леккха хир ю ахь иза.

Исара. Дешнаш БайIелни ду. Эмила, бехк ма биллалахь, шу гулделлачу ґуллакхана тхойша новкьа-м ца веана!

Эмила. Мицара. Машиннаш Iамош дай тхо-м Алпатуца. Заняти чекхьяьлча, ас кхарна яра-тега шардеш Iара-кх.

Исара. TIаккха, муха ду?.. Механик-м чIогIа реза вара шун школана, оха хаьттича.

Алпату. Хуур ду-кх. Лама-сара тракторх экзамен дIаялалахь, комбайн Iамо кхуьур ду. TIаккха цуьнца хьаьжкIаш чу а ерзош, звено механизировать йийр ю.

БайIела. Латта товар дуй шун ткьа механизацина?

Алпату. Карор ду. Xиницалц санна, лаьттар дац. Ша бен дош ца хетачу хьан председателан «Со» муха кегдора парторго самабаьхначу колхозхоша?

Эмила. Xиница-м Исара а тохавелла. Хьовсал карара ца йоккхучу кинишкига.

Исара. XIарий? Конка Iамо еза, Эмила. Гуттар доьнчик лела аьлла-х даций со. БайIела, вайша xIорш паргIат битича бакъахьа ду.

БайIела. Суна-м сахуьлунга вала а хьаьвзина ца хета, Исара, кхузахь.

Исара. Тамаш! Iадика хуьлда шун. Алпату, боккха мэл баьккхи вай. БайIелина тховса хаза ґIенаш гур ду.

Аз. Айхьа дIайигча а хилалахь иштта догах. БайIела.

БайIела (Исара дIаса а тухуш). Ийтт, дава-тIарг я!

Исара. Xлей, xлей! Со вита. Алпатуца бохий цо-м!

Алпату. Марша ґIолда.

И шигъ жIавлех ваккха Эмила арайолу.

Вай ма-дийцара, ас дладолор ду, аш тIетаде.

Аз (*цзеанцу Эмилига*). Муха ю арахь?

Эмила. Мохо бнтахъара, схъа-м телара и мархийн бода.

Алпату. Эмила!

Эмила. ХIай.

Алпату. Коммунистически кьинхьегаман звено хила дуьйлалуш вай тIе хIун лецира?

Эмила. Дика мел дерг лецира-кх.

Алпату. Цхъаъ-м юкъахдусу вайн царех.

Эмила. Муьлхарг?

Алпату. Вовших къайле ца хила а, бакълен а делла дош. Дика а, вон а вовшашца доькъуш схъадаьхкина вай я хIинца а цу тIера довта дагахь а дац. Дуй?

Массара а: Дац-те.

Алпату. Тхобга ла ца ло хъан таьIна хилар. Вай-м цхъа йижарий дай. Оха муьлхха а гIайгIа ойур ю хъан коьртера.

Эмила. ХIун дийр ду ас...

Алпату. Аптис шолгIа зуда ялор а, ахь Зина дIа-ялар а меттахь долчух тера дац. Хъан гIайгIанан бала кхача декхар а, бакьо а ю тхан, Эмила. Дийцал.

Карлайьллачу шинна а халонан ойланаша хъаьшна

Эмила таьIначу хенахь, корехула лIасаволу БичIу. Хъаьла-таьлий, лорре доттагIин бIаьбра хьожу Эмила.

Эмила. Ницкъ бу-кх суна хилларг... Хаьа суна, хаьа шун сайх доглозийла. Эхь хетара далхо. Тховса дитийша. Шадерг дуьйцулр ду шуна ас...

Аз. Эмила, алахъа: хIинца везий хьуна и Апти?

Эмила (*эхь а хеташ*). Дера, бакъдерг аьлча, веза ма веза. ХIун дийр ду... Дерриг дийца ца тору... НоI а ю тхуна юккъехь... Хуур дара шуна, шайна...

Алпату. Везахь, кьовса. Ирс-м даьккхинчун дай. Парторгах а кхета. Султана чIогIа лору хьо. Хуур ду вайна. Ма Iе тхо хIета?

Аьзнаш: Шек дIа ма яьллахь, Эмила. Иийсо лаха пакъостий бу хьуна хъан.

Алпату. Олла ма луо, олла. Тхо ца го хьуна. Вай-м цхъаьна дай!

Эмила (*Алпатун белш тIе, екхалой, куьг а тухуш*). ДаьдаьтIа хьо деган. Адаман са ду-кх хьо, хьо ма-дарра.

Аьзнаш (ара и бовлуш): Йоднка хуьлда. Марша
Галда..

Эмила. Алпатуга цхьа-ши дош эр дара ас.

Вуьш арабовлу.

Суна-м хаац...

Бичлус, схьа а къедий, корехь ладобглу.

Вашас алийтина соьга, йитина яра. Зина дла а цуо
ялийтирз. Хе волчу буса кхуьнан тосалу цхьацца кур-
хал пиредателях тоха даго ца юьту. Тле цо хлара кхоош
а хетало. Уьш хьахадей техьа ас Султане? Я муха ба-
къахьа дара хьовх?

Алпату. Члогла хьахаде, члогла. Хьо хлуи деш ла
уьш тлекел доккуш. Цхьаь ма диталахь буха. Варий,
со а хир ю хьуна правленехь. Кхин хлума дарий хьан?

Эмила. Хан-хла. И хатта лиьнера. Баркалла,
хлета. Дика ду...

Уьш длабохуьйтий чу а йоглий, вешалкица схьаовци,
ша Зинина тегначу куче хьожу Эмила.

Кханасара кхойттара йолу сан Зина. Ишколе а яха-
на, длапур ю ас хлара гозалелаярг. Ма хаза хетадай
цунна... Хетар дуй техьа... Дла ца эцча тара цо... «Ва
мама» — аьлла, схьа а хьаьжна, и кху чуьра араььлла
буьйса. «Хьо-х нана ю, ма яккхийта вайша вовших», —
боху хир дара цуьнан хих дуьзинчу бляьргаша. Елла
йолийла со...

Эмила хьаьшна ойланаш хадано, суьлхьанаш а хьинзош,
чувсанчу Бичлус.

Бичлу. Хлуи леладо кху шайтланаша, жа санна,
тлаьхьи-хьалхий а хиттина?

Эмила. Довшуш ма ду тхо. Ваша. Тховса вайга
гуллу рагI яра.

Бичлу. Довшуш. Ма марзбелахь уьш вайн декьа
тле. Хлара дуьне бехдина цу шаьш шайн кхайкхочу йил-
базаша.

Эмила. Ма алахьа, Ваша. Хьуна хетарг дац хьу-
на цаьрца. Тхан звенора Алпатуглар барий уьш-м.

Бичлу. Бевза, бевза. Цара тлаьхьахьехна баьхки-

нарш а бевза! Цхъана питани буюхъехъ бен Iеш боцу и Алпату боху лаьхъа-м муххале а.

Эмила. И-м массарел ма тоьла, ва Ваша.

БичIу. Тоьла ишта. ХIор собранехъ еканный, хъаькам мел веанчуй и кхуьу, тIараш мел тухучохъ и хуьлу...

Эмила. ТIахъаьлла хнлар дай и-м, Ваша.

БичIу. Инта, йнта ша йолччу. Цунна бала ца кхочуш хIума дац. Юха а пирсдателна Иттарш ян яьлла.

Эмила. ХIун бохуш?

БичIу. Цо, тIе зуда а ялийна, хьо араяьккханный, и ас хьулдайтина хир дуй, — масаний ду цуьнан уьш. Аптин йоI а дестечо хьийзориг йина. Цу шелIане ца дуьйцу хьовх цо. «Аш дIататтарх сан-м да вай» — эли соьга тахана Зинас.

Эмила (*дукха казахетта*). ХIахI?.. Гира хьуна? Со хаьттирий кхуо? (*Бехклоций охъатаьла*.)

БичIу. Мичара. Багах ца яьккхира. Даа, духа хилча, нана йицлу тайпа ду иза. Лар йохьий дукха схъанехъа, лар.

Эмила. Ца яьхъа миска. Ишколера а цахъ сацош ву, боху, да иза.

БичIу. Бакълов. Ишколе оьху къанъелла йоI!

Эмила. Ца ихчи хъаха хуьлу, со санна, хъайба.

БичIу. Хьо санна хъайба делара массо а зуда... Кху кертахъ гIиллакхах ца юхуш делан эхарта яхана хъайн нана санна, сайна чу садиллина йолу дела, хьо дукхаеза суна, Эмила. «Божарша боххург дичхъана бовлу зударий», — олура, соьга хьо кхуьйлуш бакъдуь-нена яханчу цо. (*И тергалйина*.) Дала даржийна ду зударийн рицкъанаш. Цхъанхъа хъайн ирса тIе дIанислур ю. Са ма гатде. Варий, нехан стагана хIума а алий, адам ма кхардаделахъ. Цо хIун дийр ду, кхоллам кхачийча.

Эмила (*реза йоцуш*). Ваша!..

БичIу. Хаьа, хаьа суна, тамехъ доцийла. Нехан зуда вайна юккъе ца леян гIерта. Оцу вайн нуц лаьттинчуна тIехъ цхъаь кхолла хIуманаш лехьочух тера ду Алпатус. Варий. Ларлуо. Ахъ аьллачух цо шалго топ иийр ю. Багахъ лаг Аптина а уьйзуш, кIелдIахула, вай цуьнга хьо юха йигийта гIертарш дан йоллу.

Эмила. ХIан-хIа. Хьох долу эхъ дала лобрийла.

Оцу стага зуда ялош суо йитина яра ахь хӱнда алий-тира хууш яц-кх со, Ваша.

Бичӱу (*воьхна.*) Хӱахӱ? Изий?.. И дера тадира ас юьртана, тӱе зуда ялаялла, ледара шийннана хьо ца хетийта.

Эмила. Со-м юьхьӱаьржа яц юьртхошна хьалха.

Бичӱу. Важдерш днтахьа тӱаккха, дуьйцуچارна.

Эмила. Туьйранна парторг кхойкху соьга.

Бичӱу (*кхералой.*) Хӱахӱ?! Мила?

Эмила. Султан.

Бичӱу. Кхуо хӱун боху техьа?

Эмила. Хуур ду-кх, дӱакхӱаьчча.

Бичӱу (*ша шега.*) Тӱаьхьара гӱаж ластош, цхьа це тоха гӱерта делан мостагӱ. Хӱара ас кхехьначу кӱена а айкх яла йоллу. Тӱаккха соь догдохийла яц. Амма... (*Хозуьйтуш.*) Хезира суна. Хьо цхьаболчийн вайх луур даккха йоллучух тера ду. И хьоьху хьуна. Амма хьо и дан юлу-кх, дӱахаалахь, цу делан вазлор бакъ ма ду, ас хьан корта кхоьссина дӱабохуьйтург хилар!.. (*Кхоьруш вегаво. Неларан чӱг дӱатосу.*)

Эмила. Хьайнинг а бац аьчган! Цхьа хьаьрк-м дуьтур дац кӱел.

Бичӱу (*хьоьстуш, хьесталуш.*) Эмила, Эмила, на-хана тӱаьхьа а хӱоьттина, хьайн деваша вайа йоллу хьо. Къа... Эхь ца хета хьуна... хӱай...

Эмила. Хьуна сайхчулла хетчахьана ца йолу со?!

Бичӱу. Сацийта, иммансиз!.. (*Тӱе воладо.*)

Знна (*корах чу.*) Мама! мама, дӱаелла нел!..

Бичӱу, вагинча санна, араьккха.

Эмила. Зина!

Чуаьллачу Зинин буйнара портфель охьа а южуш, йол.
наний вовшах хьаьрча. Барташ дохуш, йол
маракьуьйлу Эмилас.

Зина, Зина... Сан кӱорни, сан дуьне... Схьайтал, схьайтал, тӱаббалц хьажийтал мама хьайга. (*Лоррий хьожий, йол мараюллу.*) Хьажал, мамас хьуна йинна коч.

Цкъа хьожий, коч, юха дӱа а тоттий, йола нана маракьовлу

Кхин яккхал вайша вовшах!!!

Кирхьа

КХОЗЛАГІА ДАКЪА.

Колхозан правлени. Председателан кабинет. Пенах кхозуш
Ленинан портрет, лавттан план, цхьацца плакаташ.
Позанан гирсацца ши стол, диван, радиоприемник,
сейф, книжни шкаф.

Султан (телефона чу). Цигахъа хаалахъ, со н ло-
хуш вуйла хайтахъа Аптига хӀета. (Трубка охъа а
юбллуш, Алпатуга.) Юьххьехъ дуьйна а аш шаьш ваьк-
кхина хилла и буьххье.

Алпату. Оцу гӀалатах тхо кхетале хӀара чӀагӀве-
лира. Волавалар дика дара Аптин. Юьххьехъ тарделла-
чу тӀехъ соьцу-кхи цхьадолу адамаш. Парторг схьаво-
уьйттушехъ буйна вуллур. Цхьаволу хьаькам а кхуь-
нан текхахула воьрзура дӀа. Критика ца еза, къуьйлу.
Цуьнан «Сой», «Асий» ду тхо гонтӀара даьхнарг. Хьо
веъчахъана уьш дӀадовлуш ду. Хинца адамаша мел
жима кхачамбацар а къайла ца долуьйту, хецца дуьй-
цу шаьш дийраш, дан дезарш, дагахъ дохкурш... Хьо
хьуо ма вуй уьш гуш, хезаш...

Султан. Куьйгана-м цӀена ву моьтту суна Апти.

Алпату. Бакъдерг ала деза: колхозан хӀума хьа-
дой, мегаш вац. ЦӀена вара. Вуьшта, и гуттар оччаво-
хучу Совсега цу тӀехъ хӀун даделла хаац.

Султан. Валхаваррий, дуьхьалдийларрий бен, гӀо
дарний, и ниоварний тӀехъ шу хӀума дан гӀоьртина мет-
тиг-м ю моьттуш вац со.

Алпату. Гиртина. Баьхна. Хьо ву-кх гуш. Цо
ухьий лерган дуьхьиг!

Султан. Ванах, Алпату, балхана оццул саьхьар и
Эмила, ма таьйна, гӀийла хета-кх суна тӀеттӀа. Сийсар-
сарахъ пенан газета хьалхахъ шаберш буьйлуш, къуьй-
суш бохкуш, цуьнан балда ца айдели-кх церга тӀера.

Дукхе-дукха эхье стаг ю. Давистхуьллушехь, и цларул-цлий а лой вуьсу. Ас хьастаха а элира хьовга иза.

Алпату. Кхидлора хьатларе-м и цкьа а яцара. Цу ахь аьллачун бухе тхо члогла кхийда. Сийсара заняти чекхъяьлча а хьахаделира тхан иза. Хинца ястаелла йоглу. Ас Iуьйранна хьо кхойкху аьлла.

Султан. Бакьахьа аьлла. Со ван а вара юха а и дагахь.

Алпату. Тхан и юкьадаьлча, Эмилас сайгга аьларш дагадакхийти суна, хиннца веана, и газанан маж йолу Бичлу председатель хьаттина схьазккхаро.

Султан. ХIундий?

Алпату. Эмилини деваша ву-кхи иза.

Султан. Веца?

Алпату. Лаа дуй хьовх хьастаха амбарашна хера и маждада дла ца ваккхийта кхуьнан глертар. (*Председателан стоьла тIе корта тосу.*)

Султан (*сохьта тIе а хьожий*). И схьайоггIушехь ферме эккха со. Селхана машина а ца еана, шура мустьелла вайн. Хьан свеклашна члогла реза ю завод. ХьаьжкIаш таса маца йолайо аш?

Алпату. Механик реза ву. Уьш чу комбайнца эца дохку тхо-м. Царна ца тоьа долчу доьрчийн дов дохьуш еана со. Звено механизировать яр а дезара чекхдаккха.

Султан. Со вухавоьрззушехь, Апти а кхача мега. Дуйцур ду вай. (*Helareхь лавтта БайIела а гой, забарца.*) Оцу доьрчашна жимма хIара завхоз вегавехьа. Чоьхьавала...

Алпату эхь хетта хьаьвза, Султан дIавоьду, БайIела чуволу.

БайIела. ХьаьжкIаш-м арахь ца юьсура. Вайша чу маца доьрзу техьа, поэтни дайна.

Алпату. Хозуьйту ахь!

БайIела. И хазарх-м гIуда ца тохара.

Алпату. Шен дешан да ца хилча-м тоха дезара. Мичхьа ду, ахь цхьа йигарма а хир ду, баьхна доьрчий?

БайIела. Собар, собар. Хиннца а кхо де дисина цунна.

Алпату. Кхо де, кхо де. Дуо-м бац итт бен.

БайIела. Ма кхералахь. Ас-м цу кхаа денна тIера а йойур ю хIума. Хьан Iаьнан чилла яй и гуьйренга оза йиш йоцург-м, поэтни дайна.

Алпату. БайIела, ма догдаьтIера-кх сан: «I'ol

хьуна тле хабар деарий?» — синкьсерамехь цу мартан-хочо аьлча.

Байтела. «Хieta хьаха хиллера, хьаша, хьо хьайна сакьера йол а ялош ван везаш. Тхан мехкарий занята бу», — аьлла, ас дла муха дерзийра?

Алпату. Юьртахо а витий, хьешан кхохкар яккха бохучу хабаран юьхь ян-м со а ца йоллура хьуна.

Байтела. Ов-вай, Алпату, ма вогу-кх со цу хьуна тле кхоьхьучу кхохкарех. Сан докъазалла-м хих цле ер яй, поэтни дайна.

Алпату. Ма кхералахь. Бакъболчу безамо ойланаш уьйуш, дог майра доху, тлемавала догдоуьйту, Терешкова Валин санна.

Байтела. Валя. Цуо-м охьа а йоьссина, шен Николаев чуверзийра. Иийт маржа, Алпату, я! Хьо а эща цу батта тле хьаьжкIаш ен ваха. ХIун де ас?.. Орга схьадерзаде ас? Лам баржабе я лoьман лан даккха ас?!

Алпату. Дан хIумнаш-м дукха ду: ялтийн раьгIнаш! Шурин Iаьмнаш! Атомни физика!..

Байтела. Алпату, луучу ненайиша хуьлда, хьан звено вогу-кх со, поэтни дайна.

Апти (чу а волий). КIант, хьо пелхьуо волуш-м вац?

Эхь хетий пол, кIант духу.

Ас и стол кху чуьра араяккха ца аьллера?

Байтела. Мича хьур ю и, цуьнан кабинет тайина ма ца яьлла, накъост председатель.

Апти. Хьайн хьашт долччу. ХIара ликпунт яц. Суна тле адам леста. Парторган хабар миччахьа дийца а мегар ду.

Арара аз. Хьо ма вахвели, Байтела! Схьалохьа и муш, тхо серашка даха хьсло.

Байтела. Ов-вай, вицвеллера-кх со... (Аразккха.)

Апти. Ахь хIун лсладо, балхахь а йоцуш?

Алпату. Хьоьца гIуллакх долуш сана со.

Апти. Еанехь араьхь саца, со кхайккхалц.

Алпату. Со-м...

Апти (цуьнан дош а хадош). Нохчийн мотт бу хьоь буйцург.

Ша тергал а ца еш, стол кего Апти волавелча,

Алпату арайолу.

(Схъаеттачу телефонан трубки чу.) Ладуглуш ву!..
Хлааа... хлара мичара етта?.. Парткомера? Хъаьнга?..
Парторг? И глотту хъуна хлökkхул хъалхе... Хлун дора
ахь цунах?.. Везахь, делккхехь тоха... ХлахI?.. Председа-
тель бригадашкахула вахана тоххара... (Трубка охъа-
юьллу.)

БичIу (неIарх чу а хъожий). Мегар дуй?

Апти (хъала а глоттуш). Ду-те. Хъо ма лела?

БичIу. Хъуо вуй хъо?

Апти. Зен-бурчама хлума-м дац?

БичIу. Башха... (ДIасахъожу.) Дац дера. Пар-
торг ву-кх Эмилига кхойкхуш. И муха-хлун ду?

Апти. Баккъаллий?

БичIу. Хлаа. Доккха хлума дара, хъалхуо хъо
хаьттича, цуьнца лаяттачу Алпатус суна тIебоьгIна
бIаьргаш. БайIелница лерана кьамел деш веара и Iуьй-
ранна схъа.

Апти. Ас къаьхъа кьестор бара уьш-м. Амма...

БичIу. И моттаро даьккхи хлара кхуза.

Апти. Ас Iалелай дешшехь, ца сацний ахь хъайи
вешин йоI, БичIу. Ванах, аш соь хъун боху?

БичIу. И суна а дуьхьал йолуш ю. Цхъаь ца
дахь...

Апти. Хлун?

БичIу. Вай шинггехъа а дерг. Качлой, хъастий
хъайгахъа ца яккхяхь, хлаллакхуьлу-кх со, Апти. Хъох
а хъакхалур ма ду цуо аьндерг. Арахь ю хъуна Эмила...

Апти. Сох хлун хъакхалур ду? Вайн вархIа а дайк
Iеддалехь ас йитина-кх шун зуда.

БичIу. Хъовсур вай, хIета... (Вегош дIавоьду.)

Воьхначуьра меттаван гIерташ дIасахьийзачу Аптис хи
молу. Цигаьрка латано. Охъакхуссу. ЦIехъана корера
схъавирзича бен ца хаа, неIарехь лаятта Эмила чуеанийла.

Апти (кIеда). Хъо ма лела?

Эмила. Султан кхойкху бахара-кх соьга.

Апти. Стенна?

Эмила. Хаац суна-м.

Апти. Вайшиннан кьастарх хлума хъахалахь, Iов-
дал а ялий, цадогIург ма алалахь. Варий, хъан йоьIан
да ма ву со. Дийна мел ву, шуьшинна хлума а оьшуьй-
тур доцуш.

Эмила. Совса санна, со коча сеттийта-м ца вол-

лу хьо? Баркалла. И дика ма делахь. Суна массеран а хенехь болх бан лаба. Эхь ца хийтира хьуна и беран тlorза ерзина яккха? Совсас буьтту кад коьрте баьлла. Веллавала хьо...

Апти. Хьайн дог а ца дохош, ладоглахьа...

Эмила. Сан дог-м ахь дохийна дладаьккхина. Еллаполийла со... *(Араяла йолало.)*

Апти. Собардехьа. Партера а... шадерг телха-кх сан...

Эмила. И ца хаьа суна... *(Арайолу.)*

Апти *(схьатовхначу телефонин трубки чу)*. Со ладуглуш ву... Председатель... Парторг?.. Вац... вац. Глат-таза хир ву-кх! *(Трубка охьакхуссу.)* ХIара доккха хIума ду: воглург, воьдург а телефон, район а «Парторг» аьллачохь бисина-кх. *(Ла ца лой.)* Хьовсур вай!.. *(Ша шегга.)* Вапах, и хьовх, со бакъволуш мукъа дуй техьа хIорш? Суна мегаш-гIехь хIума дац. Тамаша бу-кх ишта хила-м даглахь... «Совсас буьтту кад коьрте баьлла.» *(Ойланашка воьду. ЦIеххьана хьалаэккха.)* ХIан-хIа, Совса бакълуй. Кхарна кьурд олучул-м... *(Телефонан трубки чу.)* Райисполкоман заместитель лол... Мила ю хьо? Секретарь? Хьамзат схьаваза ву? ХIахI? ДIаваьккхина? ХIунда?.. Ма алахьа... *(Трубка меллаша охьаюьллу.)* Бухднийла доладелла... *(Дукха иийийохна, чувана Султан а ца хаало.)*

Султан. Солом-Iаликум. Хьо схьавеара, Апти?

Апти. Со-м схьавеани а ву. Хьо-м вац, кIант, зурманца лехчи а карош. *(Ша шегга.)* ХIара цIера а ваьккхина, Эмила берта яло хьаьжча хIун дара хьовх. *(Цуьнга.)* Районе кхойкху хьов чехка.

Султан. Мила? *(Шен стоьла тIе охьахоу.)*

Апти. Хуур ду хьуна, дIакхьаьчча. Же, ма Iел хьо.

Султан. Вай проектх дина хIума дац. Зернохранилищ, школий хоттур ю-кх цара юха а.

Апти. Уьш хьуна хуур дац. Мукъаваьллачхула со суо гIур ву. Дан дезарг, дича бакъахьниг, пхийтта-ра а кху колхозехь ваьллачу суна хаьа. Хьайга до-гIург де.

Алпату *(чу а йолий)*. Ваьллий хьо, накъост председатель?

Апти. ХIун дан йоллу хьо, ваьлলেখь?

Алпату. Ой, свеклаш схьаьхна меттиг аха трактор ца еана хIинца а. ХьаьжкIашна доьрчий тоьар дац...

Апти (*цуьнан кӕамел а хадош*). Кхин дуй хӕум-
ма а?

Алпату. Ду-те...

Апти. Царна со ларор ну. Хъайн балха гӕуо хъо.
Хӕннца тхо сиха дохку.

Алпату. Вистхил-хилларг чехош, н дозаллаш деш,
кху колхозан бала кхача ца дуйту кхуо. Накъост пар-
торг, маццалц лаьттар ду техъа хӕара?!

Ши мекх а дегош, хъаланккхиша Апти, оьгӕазалло егош,
бӕаьрган негӕар ца тухучу Алпатуна гӕвогӕавеллачохъ
вуйсу.

Апти. Тхо кхеро-м ца гӕрта хъо, ва йол?

Алпату. Гай гӕ мохъ йиллича, халкъ оллаел-
ча, хъуна ши муш тарбелла, Апти. Эцца вайлла пелхъо
кхераме ву. Колхозах жоп вай массеран а дала деза.
Ткъа хъоьга жоп хъо хъаьржинчу оха, колхозхоша доь-
хур ду. Хӕун хан ю звенои хъаьжкӕлаш комбайнца чуер-
зор дадийна со лела?!

Апти. Мохъ ма хъекха, мохъ... Ерзор яц, ерзор. И
хъан кхуэзткъа гектар шина-кхаа дийнахъ чекх а яьлла,
колхозхой турдденош а доцуш буйсур бу!

Алпату. Хъажал хетачуьнга. Ой, цу гӕуллакхо
болх мел сабоккху, хъаьжкӕлаш колхозана мел яийо хъа-
нӕ хъуна?

Эмила (*неларх чу а хъожий*). Чуян мегар дуй?

Апти. Мегар дац! Мегар...

Алпату. Хӕунда ца мега? Схъайола хъо чу!

Апти. (*Эмила а гой*). Хӕаа, мегар ду.

Султан. Кхуьнга со кхайкхинера, Апти.

Апти. Соьга хъаттиний ахъ?! Болх ма бу беш!

Султан. Гӕуллакх ду вайн.

Апти. Хӕорш-м кхана а карахъ бу. Ас бохучу гӕой
волахъа, Султан.

Султан. Вай-м хъе ца ло.

Апти. Хӕара хӕун кхеташо ю, ва кӕант, ахъ юьйли-
нар?

Султан. Жимма кхидерш а хъахош, Эмилига ла-
доьгӕча хӕун дара техъа вай?

Апти (*чуьраволий*). Хӕахӕ! Хӕара юха маго я
нуьцкӕала соьга кхабийта-м ца гӕрта шу?

Эмила. Болх бийриг-м цхъаммо а кхаба ца
оьшу, саг.

Апти. Ткъа соьгара хIун даьлла? Ас йитина-кх хьо похчийн Iедалехь.

Алпату. Iедалш похчийн, кхечийн шайн-шайн дац. Массеран а Iедал советски ду. Схьагайтал развод.

Апти (ала хIума доцуш, вoьхна). Ой, регистраци ма яцара тхан.

Алпату. Хила езара.

Султан. Ца хилча лулахошка, кхечаьрга хотту сьудо. Тешаш ма хуьлу.

Къаьрззина Эмплига хьожу Апти.

Алпату. БIаьргаш ма берIа ахь тIе.

Султан. Эмила, дийцахьа, муха хилира шу шиннан вовшехдалар?..

Эмила. ХIаьа, вара-те, лан ма торру хала таг вара хIара. Яхий-ян атта доцу дела, кхуьнан дош ца кагдеш яьлтира, я хIинца валхор юьхькIам а ца хета. Вониг чохь тодеш тара. ТаIийна кхуо тIе зуда а ялийна, дIаяхара со. Сельсовето н кего даьккхича, тхан девашас, кхера а, Iеха а йнна, йитина яра алийтира соьга. Цо лелориг хIун дара хаац суна.

БайIела (корах чу). Вайн хехо БичIу, милицис вигин боху.

Апти вoьхна хуьлу.

Апти. ХIахI!? Стенна?

Эмила. Цуьнан цхьацца курхал хааделлера суна. Цунна хила там бу.

Султан. Дика ца деана, Апти, гIуллакх. Чохь дуьйна а хала стаг хилла хьо.

Алпату. ДорIур а дац, накьост парторг, хIара хазза вега ца вича.

Апти. Йол, хьо тIехъяьллий техьаI?

Султан. ХIан-хIа. Собар, собар. ТIех хьо ваьл-лачух тера ду, накьост председатель. Адамашца кIоршаме, цIахь а, арахь а царех хаьдда ву хьо. Хьажал, барззал жIаьла кетIа а тесна, олхазаран тIам ца кхочче айхьа яьккхинчу керте. ХIунда, хьанах лечкьа хьо цу тIехьа?

Пауза.

Меллаша алахьа, Апти, хьуна муха хета, хIун де вай гIуллакхашна?

Апти. Хаац. Кхара дийцарехь-м, со цхьана а ярдмана мегарг ца хилла.

Алпату. Хилла, хилла. Хьюо хаьржинчу юьххьехь — шина-кхаа шарахь, ала деза, болх дика бира ахь, Апти. Ийна, мерза вара. Дарехь денйира, айира колхоз.

Апти. Кхидерг хьовх, мегарг ден хIу а ца хилла артель районехь хьалха-м яьккхира. Самах а, набарх а коьрта чуьра охьа ца юьллуш.

Алпату. Бакъ ду. Республикан сийлахьчу доски тIе девлира вай. Ткьа мича даха уьш? ХIун хили? Царех дездетташ вай Iашшехь, хьажал вайн лулахой мичхьа бевлла.

Султан. ХIаьа. Зама юха ца хьобжу, Апти. Иза тIеттIа чехкаюьйлу. Химига хьо юьстара хьобжу. Механизациех ахь бохург ма ду: колхозхоша кьинхьегаман денош кIезиг дохур ду. Цо вайна ялта дайдар хьуна ган ца хуу куц ду. Хьан белхан кепаш, хорманаш тишъелла, тIаьхьайнсина.

Алпату. Йисина. Амма тхо ма сецаде.

Султан. Шайн хама беш, хIайттехь тIетоллуш куьйгалхо хилча, дечух Iебаш а дац вайн адамаш, селхана Алпатус ма-аллара. Ткьа хьобца и дац, Апти.

Апти (Султанна). Ас хIара иштта дуьтур дац. Со Апти вац хьуна, кхунах хьо дохко ца валахь! (Стобла тIера кехаташ гIутахьа чу а хьокхуш.) Ас хоуьйтур ду хьуна!.. (Хьала а эькхий, корах ара.) БайIела, ва БайIела, дIайожийтал линейка!

БайIела (арара схьа). Iад дойна линейкин!

Апти. Шуна корта а тоьхна, сайх адам ца делош... И хир дац... Я хьой, Алпатуй, я со...

Султан. Собар, собар. Нийсо цхьаннех а ца йоблу, Апти. Собранис дика кьастор ду хIорш. Наха.

Апти (бIаьрган неIар тухучу юкъана ойлане вуо а лой, юха цIеххьана дарлой). Ас кьурд ца олуш... (Араьккха.)

Султан. Цхьаверг иштта сихло, чуьраволу. МеттавогIур ву. Эмила, Алпату тIаьхьакхуьу хьуна.

Алпатуй, Султан шайш дуьсу.

Завхозо шун бригаде ван делла заявлени. (Кехаташ юккъера карадогIий Алпатуга дIало.)

Алпату (*и довший, там хуьлий*). Къинхъегаман де-
нойн глутлакх цландеш, ревизионни комисси а кего еза
вай жимма, Султан.

Султан. Цул хьалха кхин ду, Алпату. Дукхахбол-
чу коммунистийн дагара хиьначул тлаьхьа, ас хьахнийча,
районехь а тодо...

Алпату. Хиун ду иза?

Султан. Хьуна ма-хаъара, партис дерриг халкъ
юьртбахамана орцахдаьккхина. Коммунизман шуьнан
шортонна. Ткъа цу декхарна ца ларочу Аптин меттахь
хьо бакъахьа ю, Алпату. Колхозхой реза хилахь. Цкъа
партийни собрани а йнна, цул тлаьхьа...

Пауза.

Хьан ма глар-тата яйн?

Алпату (*ойланаш йнна*). Хиан-хля, Султан. И
хьалхе ду. Со ларор яц.

Султан. Хьо ларор яц. Вай ларор ду, Алпату!
Хьовца-м тхо дай — адамаш!

Собранера арабевлла, совцуш дласаоху колхозхой.

Стаг. И яра шуна собрани. Клуба чу ца тарло-
ра-кх вай.

Зуда. Цахуьлчу даьлча-м дуьхьал дер долуш хил-
лера адам. «Тхо леткъаш дац. Длаевлла цхьанна корта
бетта заманаш. Оха нийсо лобху!» — муха бохура.

Стаг. Эмила а оьзда йистхилира. Аптис блаьр-
гаш-м ца къерзабора нахана.

Зуда. Мичара. Ма дика ду-кх дог. Оццул глорьта-
на и хиллашехь, массарна кхоам а, къа а хийти-кх
Аптих.

Стаг. Цуьнан воллаш, ледарлонаш охьа а ягар-
йна, «делахь а, меттавалалур ву, и вайна тлехь а ду,
накъостий», — парторга аьлча, хахъаьлла айна ма ве-
лира Апти.

Зуда. «Нисван шу долуш хала дац», аьлла дласа-
хьаьжча, дог вон а хилла, охьавахара миска, луйш
лаьтташехь.

Стаг. Хиинца парторг нисвелла вайна. Ледара-м
Алпату а ца хьийза.

Зуда. Цуьнан къамелана собранис тлараш деттар

Члогла тара районера баьхкинчарна. Председатель хар-жа мега Алпату адамаша.

Стаг. Схьахетарехь, Аптина цамгар эккхаро юкьахдити и тховса.

Исара (*буйнахь машинан догланаш ловзош*). Вала ма лойла. Вон узарш дора цо оха машинара охьа-оьцуш.

Гучудолу Султан, Алпатуй.

Султан. Дасадигахьа, Исара, вайн адамаш.
Исара (*гучуьра дла а волуш*). Схьадуьло...

Адамаш гучуьра дладовлу. Летта машен длайовду хеза.

Кхозлагичу суртехьлерра декораци. Амма ирча, порядок йоцуш, тиша. Кхоьлина маьрклаже Члогла цомгаш, меттахь йуьллуш Апти. Стоьла тлерачу куьзган чохь куц дохуш, басар хьоькхуш, талуш йен Совса цуьрриг саготта яц маирчун цамгарна.

Апти. Зуда, баккхийчу лотьраш тле вигча хлун хир дара техьа со. Тохалохьа.

Совса. Длабахахьа баккхий а, кегий а лотьраш. Дла. Хинца ваха царех-м ихьаь веана хьуна и ре-заьнкин марш дег тле а бегла. Цамгаро лаьцча колхозана а сов вели я лотрийн а дог ца доглу ловзо, — председатель вац хьо хинца. Аддам долиг гучу?

Апти. Ас церан ца йина юьхь ю хлара. Боглур бу!

Совса. Раьглнаш ю, раьглнаш. Хан кхаьчнарг леш ца хилча, дуьне сийсар дара адамех.

Апти. Со партера длаваьккхинчу собранехь иккхи-ра суна хлара. Байттамал я!, байттамал. Айса схьабеан-чу некъан ас, цигахь санна, ойла йиннехьара ништа хир дацара. Баха а эшна-м ца дисира... (*Котьрах куьг а дет-таш.*) Хлара хьаьвзинера... Схьа мел эриг харцахьа туь-дура... глалатвийлира... Хьан багах а ца делира дика-ниг... Мелхуо а...

Совса (*басар а хьоькхуш*). Хинца сох а йоглу хьо-жа?! Хьуна бехке ван стаг каравахьара. Со яле а вара хьо-м и айп долуш.

Апти. Хлаьа, ахь гуттар млаьккваьккхира. Амма, амма кху цамгарх маршавалахь-м хуур ду хьуна юьр-тана со кхеттийла!.. Ас сайн дикаллица кьинтлера вок-

кхур ву массо а. Ов-вай, кху дуьненахь ца хиллера
адамийн меа хIума. Доггах цаьрца велава ла юьхь
хилаза ма лойла со...

Совса. Алпатун гIулг аьлч хIоьтти кху шара.

Апти. ХIунда?.. ХIун хилла кхин?..

Совса. Ой, ца тоьа хьуна? Кхар а, саз а доьлла
Иллина латта цунна шала дехки. Свеклаш аьллачул а
сов евли. Колхозан Iуьрг а, бIаьрг а хьаьжкIех дуьзи.

Апти. Со, биь ког а тоьхна, дуьхьал виийлинуу ком-
байнца бахий ахь... Бакъ (*Дакъаделла куьйгаш а доь-
туш.*) Дашо хIорш ца кхойча иштта хуьлу...

Совса. Газета ш и йийцина ца довлу. Радной, те-
левизор «Алпату» аьллацохь йнзина. Юьрто хестайо.

Апти. ХIаьа. Дера ю иза хасто хIумнаш шех дукха
дохкуш йоI.

Совса. Муха яц. Къакъ аьлла, хьан гIакъа а дой-
на, пирсидатал хIоьтти Алпату-м. Шен звено селхана
БайIелин коча оьлли, боху.

Апти. И боьрша елахьара, хIинца цунна тIаьхьа
ериг хир яра хьо-м...

Совса. Сан докъазалла-м хих цIе ер яй.

Апти. ХIунда, хIунда бах ахь?

Совса. Дера бах: хьо ши бIаьрг хьаьбчахьана
ваьлла. Ткъа сан, юха а цхьаь лобхуш, бала хьега де-
за. Цавехий, ленверггий бен воьгIна ца хили-кх суна!

Апти. Совса, Совса... хьо хьуо яхарий лобра тIе?

Совса. Яхара со цига-м, деллахьа.

Апти. ТIаккха?.. дийцахьа.

Совса. ТIаккха, Iехийна-кх вай хьан Бабас.

Апти. ХIахI?

Совса. Яц боху-кх лобраша со берах.

Апти. Ой, ахь-м ма бахара...

Совса. Деллахьа стаг, дех хьега доьзалхо ца
хиларх ма Iело хьуна со-м. Хьо талахьара цулла а. То-
вала гIортахьа жимма.

Апти. Хьадал, хьадал, схьакхайкхал, цу ешапан
нене...

Совса. Деллахьа, стаг, йнтахьа, дукха шера и
къарлур яц. Цамгар саяьрий хьан. Цулла а, дела
хьахавехьа. Цуьнга кхайкхяхьа, хьасталохьа.

Апти. КьурIанор ца юьтур! Хьада, хьада со кхой-
кху ала, же...

Совса (*ша шег*). Кхуьнга хIун эр дара... (*Цуьн-*

га.) Хьо хьоу муха вуьтур ву? Я и цахь а хирий хьовх, стаг?

Апти. Лаха, карор ю. Ас барт хоттур бу цу гужуме...

Совса (*агтор*). О, дала ма дохьийла. Цуо-м ец, кхуо ша ма хьовзний, со охьяагарийнйр. И хьаха еза кхунах ларъя. (*Цуьнга*.) Йобду хьуна со, х'ета...

Апти. Г'уо, г'уо. Сиха йобллаш.

Совса драйолу.

Ах!... ах!... (*Нуьцкъаш к'егар хоу, д'асахьовжу*.) Эмилас, некх санна, латтнийна ца, ма къацахетаршка дахийти-кх хьо со йовдало. Кхин мел дерг-м муххале а эшна, ц'енкъара аннаш а дац цуьнан куьйго догах лелош санна. Маьждиг дин-кх х'оккхул хазчу йойлех сан йовдалчу боло. Бакъ дин, бакъ. Хиндацарий... Ц'ийнаа а, майрачун а са хиллера дуьххъара ялийна зуда. Маржа я!... (*Дукха ойланашка ваханчохь цамгаро хьоший, ет-та не! а ца хеза*.)

Баба (*не!арх чу а хьожий*). Хьо къаръелла, ва Совса?

Апти (*д'ла а хьожий*). Чохь яц иза...

Баба (*чохъа а йолуш*). Хьо-м дика ву, дала маршалла дарг.

Апти. Хьо-м яц дика, Баба.

Баба (*вукхуьнан лерах озалой, д'анехьуо оха а лахлуш*). Х'унда бах ахь, бабинниг?

Чуяьла Совса юху, бухахь Iеш Баба гича.

Совса (*ша шегг*). Хьажахъа, схьакхаьчча-кх дийна ма леларг. Ванах, х'иннца...

Апти. Хи, хи луо суна...

Совса (*майрачунна хи а маладой. Бабига шегга*). Совнахдерш ца хьехош, чекхъяла хьажалахь. (*Х'ара ша аблла еана куц х'оттош*.) Схьакхечи хьо, Баба?

Апти. Хьо мича докъе яханера?..

Совса. Ой, кхуьнга кхайкха ца яхийтинера ахь со?

Баба. Соьгий? Ахъа-м...

Совса (*Бабига*). Внтахъа, ша х'ун юьйцу а ца хаьара цунна-м.

Апти. Дийцал х'иннца, хьайга лобраша бохург...

Совса. Дера дира шен хирг-м. Кхибоьха х'ара дела-х ваший.

Баба. Хлети, Апти. И ду-кх соьгара эшнарг.

Совса (*члогла йовхна, Бабига а хьожий*). Тиларчу вьодий, изза де до. Сийсара дуьйна ву харц луйш.

Апти. Аш-м, да нелца валларш, дийна воллушехь шерет дина сох... Ах!... ах!...

Баба. Ванах кхунна ца хууш-м яц и ахь тхан цигахула лелийна хлуманаш?

Совса (*майрачунна улло а хьавьзиш*). Зуда, ма хьан кьаронаш ца эшара-кх валаволлучунна. Даг!уо-хьа, хьо цомгачуьнга хьавьжна яьллехь.

Баба. Остопирла, хьо сий доцуш стаг!.. (*Араяла йолало.*)

Совса. Хьажал цу хетачу эхье! Мила санна?..

Апти. Хлэ-э-кх, шу шинна хьаха безара цхьа патарма бассо... хезий хьуна... хи луо...

Баба дайовду.

Совса (*майрачунна хи а малош*). Ма кхагар вуьй-ли хьо.

Апти. Кийра богу... Це яьлла... Хлаллакьхили... Наь!алтах вогу со... Хезий хьуна!.. Корта хьавьзинера... Айхьа кху чуьра ара мел даьккхина хлума схьада... Сан, сан йоблан ду и шадерг... Сан цхьаь бен йоцчу Зинни... (*Карзахваьлла вегаво.*) Ас иштга весет дийр ду...

Совса. Буйн бузур хьан Зинас. Вала воллучу дега хьажа еан йол, дукха?

Апти. И яц бехке... Со ву... Хьо ю... Дагалацал вай цуьнга хлоттийнарг... (*Дог вон хуьлий, бляьргаш хьавба.*)

Совса. Хлета, хьайн дикачу йоле лелавайта... Вп-тий, вегой суний, вьокьучу кхавьча йоланий! Хир дац, дац-те. (*Аразккха йоллу.*) Хлан-хла... (*Ойлане соцу.*) Деши, ва Деши. (*И вист ца хилча.*) А-хла, салаьца, цхьадика. Талахь а ю кхуо со лоллур. Делаюкьбахьа Эмила-м ца кхардо сох... (*Глайбица садукьдан тлейола-ло: «Хлан-хла», — юхайолу. Буфета тлехь гой, уксусни эссенци стаки чу а юттий.*) Цхьадика хлара хлуманан хьожа кхеташ а вац... (*Шиша майрачун глевланга дуьлу, стака стоьла тле хлоттадо.*) Суна кхин карор ву. Ткьа хлара глуплакхах вохийничех глур ву. Лор вало яханарг а хуьлуш, орцадоккхур ду чекхдаьлча. Тлаккха, дисинчух шед бийр бу. (*Арайолу.*)

Пауза.

Апти (*жимма меттавогний, блаьргаш а боьллий*).
А-хІ, а-хІ... Хезний хьуна!.. Хезний хьуна!.. Мича... Стенга
яха хьо? (*Діатов.*) Зина... Маржа яІ, валалний мукъа
хьох блаьрг тоха... Гур яц техъа... А-хІ, а-хІ... Соьгара
хьал хаахъара-м схъахьодур яра... ХІан-хІа... Ца хьада
магара... йогІур яц... Ма, ма йоьллахъ... Тяхъ мел долу
хІума айса схъадаьккхннчу хьан блаьра муха хьожур
вара... Зина... Зина... ХІеттахъехъ веливелира со...
(*Воьлхуш, юьхъа тІе куйгаш дохку.*)

Чоь Іаржло. Серлаволю, кІегар Іен Апти. Пол-йолуш сер-
лайолу, мацах шех ма-яддара, кхуина сурт хІуьттучу Зинни
blarlarla.

Зина!.. Зина!.. (*Куйгаш кхийдадо.*) Папас хьох
йиннарг... Байлахъ, байлахъ йиса йоллу техъа хьо...

Зина. Хьуна совъяларх со-м байлахъ ца юьсу. Хьа-
жал, тера юй хьох йодушчух... (*ТІехулара тиша коч
охъайовду. Хаза кофтий, юький ду тІехъ.*)

Апти. Зина, сан Зина. КъинтІера ялахъа. Ма дох-
ко ваьлла-кх со...

Зина. Ваьлlexъ хъайна дика ду-кх...

Апти. Зина... Схъайола, куьг хъакхийта хъайн
коьртах...

ТІе йоьхуш, дас куйгаш кхийдочохъ, Зина меллаша
Іайов. Чоь серлайолу, Апти, куйгаш а кховдийна,
хъаьжжинчохъ Іеш ву.

Цеъа а товр яц техъа... ХІан-хІа, товр ю. Зина
сан ю... Зина, дешалахъ, Іамалахъ... Варний, дола
ца динехъ а, дозалла дийр ду ас хьох... Хи, хи... (*Стобла
тІе а хьовжуш.*) Ма генахъ ду-кх хьо... (*Оьглазвовдий.*)
Ййтт! Маржа яІ... Сох дагаволийла хІара довзазинг...
Хьогалла вала-х яций йиш... (*Нуьцкъаш охъавуссу.
Стобла тІе кхачале, настарш а егайой, охъавужу.*) Хе-
зий хьуна... Яц, яц, догах хъаьвзаерг хезехъ... Хьоме
Эмла... (*Блаьрг хІуттий хьожу.*) ХІаъа. Ирча яра и
буьйса... «...Сан бейтта гІуркхал араяла...» Корта охъа-
бахара цуьнан... (*Халла текхий, столба тІера стака
схъаовцу.*) ХІинца-х Іабор бай ас хьох сайн батталу
книйра...

Дегочу куйгаша хъалахьон стака, бете кхоччуш,
охъадужу, тата доккхуш слласлачу неларх чоьхъаьлла
Эмла а гоь.

Эмила!.. Эмила!.. Хъажахъа, хъажахъа соьга...

Эмила (*карага тускар охъатосий, тле а хьодуш*).
Хьуна хлун хилла?

Апти. Охъа, охъакхетта... Хъагвеллера...

Эмила (*и ира а хлоттош*). Лазийний хьо?

Апти. Хлан-хла, ца лазийна...

Эмила. Совса?

Апти. Хаац. Яц, яц... Цунна кхин оьшуш ца хилла со...

Эмила. Стоьлаца сацал... Мотт самсабоккху ас.

Апти. Хлаъа... хлаъа...

Эмила (*глайбина клел эссенцин шиша а карадой, юхий*). Хлара мелла ахь?

Апти. Хлун ю и?

Эмила. Чагларкъонза чуйра шиша!

Апти (*цеце охъа а хьобжуш*). Хлан-хла... Мичхъа дара иза?..

Эмила. Хъан глевлангахь.

Апти. И лаьннарг...

Эмила. Дера ду чагларкъонза.

Апти. И цо диллина... Совсас... (*Маьнгин йисте охъа а хууш*.) Эмила, хи лохъа суна... (*Хъалха ша кьурд а бина, цо делла хин стака схъаоьцу. Чуяьлла Зина кхарна ца го*.) Ма хъаьгнера-кх со хьо гарх... (*Хи дла а молий*.) Беркат я! хьо хи... Вайша вовшехдаьлчахъана иштта мерза хи ца меллера-кх ас. Баркалла... Эмила, Эмила цла еаний хьо?..

Эмила. Хлан-хла. Хьобга хъажа схъайнрзира со-м, балхара йоггучуьра.

Апти. Бакъ, бакъ... Эмила, кхидла глур яц хьо... Хлай?.. (*Леррана цуьнга хьобжу*.)

Эмила (*корта а талош*). Ахь йнтина ма ю со.

Апти. Яц, яц! Ас ца юьту. Суна ца лаъа. Гой хьуна, суна хилла глорий. Со дохковаьлла... шадолчунна а ваьлла...

Эмила. Маццалц?

Апти (*гора а вужуш*). Гуттаренна, гуттаренна а... Хъайн десара, Эмила, та, кьинтлера яла суна... Зина тлетовр яра... Эмила... хлай...

Ший а повшашка хьобжу.

Зина (*маъхарца дена тле а кхеташ.*) Ва дада, ахъ вайга х'оттийнарг!..

Дай, йол вовшехъхъаьрча.

Апти. Бехке, бехке ву со... Ца теба хьо папех... даднинг.

Зина. Мама, мама, схъахилахъа, ца хеза хъуна папас бохург. Вайн-м къа дай... (*Нана тле а озайой, шавишиннех хъарчайо.*)

Апти (*зудчух а тасалуш*). Х'аъа, х'аъа... Хьо-м вайн са дай. Хьо-м вайн ца дай... Эмила...

Девана чохъадаьлла Султан, т'аьрсканан тужурка а т'ехъ Алпату, хъаьрчина боллу доьзал гича, г'аддоьдий, делакъежжинчохъ дуьсу.

Зина (*б'аьрхиш юккъехула и шиъ гой*). Алпату, хъажахъа тхоьга!

Алпату. Дера, Зина, х'инца шуьгахъ малх ма кхетта!

Апти. Х'аъа... Султан... Султан, бакълубуйш хиллера хьо... Ахъ бохург ас динехъ...

Султан. Х'инца а кхуьур ву, Апти. Туоло хьо. Вайн керлачу председателъна г'ло оьшу.

Апти (*догах вела а къежий*). Ас декъалйо... Алпату, къинт'ера яьллахъ, ас хъийзний хьо. Д'аяз... д'аязвайталахъ со бригаде. Ас... ас х'окху куьйгашца реза дийр ду шу...

Алпату. Хъуна луьучу бригаде язвийр ву-кх вай хьо, Апти.

Эмила. Охъаховшийша. Ас х'окху сохъта... (*Чуь-ра х'ума д'асанисъеш йолало.*)

Апти (*йолана т'ехула пхьарс а боккхий, доккха садоккхуш*). Ов-вай, Султан, хаъа, х'инца хала дац!

Султан. Дац, Апти, дац! Адамашца хьо велахъ, цхъа а дац хала. Нахах валар, церан безам бар — уьш ма дог'ийла вай дезачун коьрте. Адамашца мерза ду дуьне!

Кирхъа.

ЧУЛАЦАМ

Нийсонна глевттинарш	5
Теркан тулгёнаш	83
Цхъана звлахъ	147

Мусаев Магомед Мусаевич

ВОЛНЫ ТЕРЕКА

(пьесы на чеченском языке)

Редактор Ш. Арсанукаев
Художник С. Солсаяев
Худож. редактор Ю. Шевченко
Техн. редактор А. Позднякин
Корректор А. Дадур

Сдано в набор 15.V 1968 г.
Подписано в печать 10.IX 1968 г.
Бумага типографская № 1
Формат 84/108 1/32 Объем 6,5 (10,9) п. л.
Уч.-изд. л. 9,46. Тираж 1000. СФ05221

Чечено-Ингушское книжное издательство
Управления по печати при Совете Министров
Чечено-Ингушской АССР,
Грозный, 21, Ленина, 14

Заказ № 75
Типография им. И. Н. Заболотного
Управления по печати при Совете Министров
Чечено-Ингушской АССР,
Грозный, улица Интернациональная, 12/33
Цена 61 коп.

Мах 64 кеп.

ВОЛНЫ ТЕРЕКА
(пьесы на чеченском языке)